

Kirjallisuus ja kausaaliset operaattorit

Mitä kirjallisuus opettaa moraalista?

Mika Pursiainen

Pro-gradu tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos

Kirjallisuus

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä – Author Mika Pursiainen	
Työn nimi – Title Kirjallisuus ja kausaaliset operaattorit: Mitä kirjallisuus opettaa moraalista?	
Oppiaine – Subject Kirjallisuus	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year	Sivumäärä – Number of pages 139 + lähteet
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkielman tavoitteena on puhua kausaalisen determinismin nojalla kirjallisuuden tiedollisen merkityksen puolesta filosofisia ajatuskokeita vastaan. Pyrkimyksenä on osoittaa, että kirjallisuus voi kertomuksen mittaan pystyttää sellaisen kausaalisten suhteiden välisten ketjun, että niiden välisten merkitysten ymmärtämisen myötä lukija tulee omaksuneeksi tunnekokemukseen perustuvia tietoja ja uskomuksia. Filosofiset ajatuskokeet eivät kykene tuottamaan tällaista kokemukseen perustuvaa vaikutusvoimaa.</p> <p>Argumenttini tämän kokemustiedon puolesta nojaa kausaalisen determinismin jyrkkään muotoon, jonka mukaan kokemukset ohittavat tietoisuuden ja vapaan tahdon portinvartijat, ja ne tuntuvat affekteina kehossa. Usein tiedot ovat implisiittisiä ja ristiriitaisia, ne siis ohittavat tietoisuuden ja ne vaikuttavat tahtomiseen ja tekemiseen tavalla, jota ei tiedosteta. Koherenteiksi koetut uskomukset asettuvat ceteris paribus periaatteella osaksi lukijan omaa tietoa maailmaan suhtautumistaan. Ei-koherentit tai muusta syystä tietoisesti torjutut ajatukset jäävät aivoihin odottamaan täydentymistä.</p> <p>Tutkimus kulkee kirjallisuuden tiedollisen merkityksen teoriasta pahan ongelmaan, determinismin filosofiaan sekä modernin aivotutkimuksen teoriaan, joiden välityksellä pyritään luonnostelevaan kuva ihmisestä deterministisessä universumissa.</p> <p>Teoriaosuuden jälkeen analysoin kolmea romaania, jotka toisistaan erilaisilla tavoilla ilmaisevat, kuinka kirjallisuus pitää esittämäni teoriat ja argumentit implisiittisesti sisällään. Taustateoriasta seuraa perinteisen tarina/kerronta diskurssin mielekkyyden pohdintaa, sillä tarina on jyrkän kausaalisesti ottaen sellainen kuin se on, johtuen universumin aiemmista tiloista. Kerronta ei puolestaan voi ilmaista tarinaa kuin karkean subjektiivisesti, kapeasta näkökulmasta käsin, mikä tekee jokaisesta kertojasta epäluotettavan. Lisäksi niiltä osin kuin teokset eivät noudata tällaista determinististä järjestystä, kertoja ei ole vain epäluotettava, vaan harhaanjohtava. Tarina on aina sellainen kuin on, vaikka siitä tehtäisiinkin kerronnan välityksellä erilaisia versioita.</p> <p>Tutkielman argumentoimat johtopäätökset esittävät, että ajateltiin vapaasta tahdosta tavalla tai toisella, asiat tapahtuvat syiden nojalla. Tästä seuraa, että kirjallisuuden rakentamat merkitysten väliset suhteet rakentavat tietoja ja uskomuksia, jotka asettuvat lukijan mieleen huolimatta siitä, onko hän tietoisesti niiden puolesta tai niitä vastaan. Tästä seuraa myös tuloksia kirjallisuuden moraalista vastuusta. Kirjallisuus voi esittää, ja toisinaan todella esittääkin, (tosien asioiden ohella) epätosia asioita niin vakuuttavasti, että lukijat uskovat epätosia tietoja tosina, usein tietämättään, implisiittisen tiedon muodossa.</p>	
Asiasanat – Keywords Tiedollinen merkitys, kausaalinen determinismi, pahan ongelma, luonnollinen paha, vapaa tahto, inkompatibilismi, aivotila, tiedostamaton, tietoisuus, etiikka, moraalit	
Säilytyspaikka – Depository Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos / Kirjallisuus	
Muita tietoja – Additional information	

1 Johdanto	4
1.1 Tutkimuksen kulku	9
2 Kaunokirjallisuuden tiedollinen merkitys	15
2.1 Tiedollista merkitystä vastaan	16
2.2 Hypoteettinen imperatiivi	18
2.3 Kognitiivinen merkitys ja implisiittiset tiedot	19
2.4 Kausaaliset syyt ja asioiden kumuloituminen	23
2.5 Kaunokirjallisuuden moraalinen vastuu	26
3 Paha	33
3.1 Ulkoinen standardi	35
3.2 Pahan syyt	36
3.3 Kirjallisuus, absurdi ja paha	40
4 Kausaalinen determinismi	43
4.1 Determinismi	43
4.1.1 Indeterminismi	46
4.1.2 Emergenssi	49
4.2 Vapaan tahdon ongelma	50
4.2.1 Tietoisuus	54
4.2.2 Ihminen sellaisena kuin on	57
4.2.3 Mahdollisuus tehdä toisin	59
4.2.4 Halujen hillitseminen	61
4.2.5 Kategorinen imperatiivi perus argumentin valossa	62
4.3 Moraalinen vastuu	64
4.3.1 Moraalinen vastuu pragmaattisena kategoriana	66
4.3.2 Pahan konnotaatio	71
5 Tapahtumien kuvaaminen	74
5.1 Tarina, kerronta ja kertoja	75
5.1.1 Epäluotettava kertoja	79
5.2 Billy Budd	81
5.2.1 Kertojan epäluotettavuus	84
5.2.2 Mitä Claggartin pahuus on?	87
5.3 In cold blood	90
5.3.1 Perryn ja Dickin aikaisemmista vaiheista	93
5.3.2 Miksi Clutterit murhattiin?	96
5.3.3 Vastuun siirto ja tilannemuuttajat	99
5.3.4 Asioiden kausaalinen kasautuminen	100
5.4 The Demon	106
5.4.1 Moraalistandardi	109
5.4.2 Halut, valinnat ja teot	111
5.4.3 Paratekstit ja vaihtoehtoinen tulkinta	115
5.4.5 Mistä Harryn tilassa on kysymys?	118
5.4.6 Paha laskutoimituksena	124
5.5 Yhteenvedo analysoiduista romaaneista	128
6 Lukemisen reflektointi	132
Yhteenvedo	137
Lähteet	140

1 Johdanto

"I didn't want to harm the man. I thought he was a very nice gentleman. Soft-spoken. I thought so right up to the moment I cut his throat."

[...]

"They [the Clutters] never hurt me. Like other people. Like people have all my life. Maybe it's just that the Clutters were the ones who had to pay for it"¹

Monet ihmiset uskovat vapaan tahdon, moraalisen vastuun ja indeterministisen maailman olemassaoloon. Monet ihmiset ajattelevat, että ihminen voi vapaasti tehdä mitä haluaa, että on ihmisestä itsestään kiinni mitä hän valitsee tehdä. Usein ajatellaan, että ihminen on moraalisesti vastuussa teoistaan

Yleisesti ottaen ihminen tuntee itsensä vapaaksi ja siksi myös syyntakeiseksi. Ruumiillis-emotionaaliset vasteet tapahtuvat kehossa suhteessa elämäntapahtumiin, eri tapahtumia ja tekoja seuraavat tarkoituksenmukaiset reaktiot kuten mielihyvän ja mielihänen tunteet. Tunteet antavat ihmiselle tietoa itsen ja ympäristön tapahtumista ja niiden suhteesta itseen ja ympäristöön, ja ne auttavat ihmistä suunnistamaan maailmassa. Kaikki ihmisen elämän tapahtumat ovat tavalla tai toisella seurausta aikaisemmista tapahtuneista asioista.

Tämän tutkielman päätarkoituksena on puolustaa kirjallisuuden tiedollista merkitystä ns. kokemustiedollisessa tai kausaalis-emotionaalisessa mielessä², filosofisia ajatuskokeita vastaan. Filosofia soveltuu kaunokirjallisuutta paremmin asioiden eksaktiin esittämiseen ja merkitysten analyysiin. Tällaisten argumenttien vuoksi filosofian on ajateltu soveltuvan ylipäänsä paremmin tietojen välittämiseen, eikä kirjallisuudella ole sikäli "muuta kuin" viihteellistä arvoa. Kokemustietoon perustuva argumenttini esittää puolestaan, että on olemassa tiedon muoto, jonka rakentamiseen kaunokirjallisuus soveltuu filosofiaa paremmin. Kiteytettynä ajatus on, että kirjallisuuden mittaan koetut tunteet muodostavat merkityksiä, kokemukseen ja tunteisiin perustuvia uskomuksia. Uskomuksien muodossa näillä kertomuksen mittaan kasautuvilla tapahtumilla on pragmaattista merkitystä. Kysymys

¹ Capote 1966, 249.

² ks. tarkemmin luku 2.5

on asioiden näyttämisestä tai kokemisesta, rivien väleissä ja tarinan mittaan kehkeytyvistä implisiittisten tietojen välittymisestä suoran kertomisen, ajattelemisen ja päättelyn sijasta. Näitä merkityksiä ei voida usein ilmaista väitelauseiden muodossa, koska emotionaalisesti koettu merkitys koetaan asioiden välisten suhteiden kautta. Tällaisten suhteiden kattava ja johdonmukainen, tunteisiin vetoava esittäminen, tekee filosofiasta kaunokirjallisen kertomuksen.

Tämä kokemustietoon perustuva merkitys on huomattavan tärkeä, koska usein ihmiset eivät usko jotakin asiaa, vaikka asia näyttäisi hyvin perustellulta, jos esimerkiksi sisäinen tuntemus vastustaa ajatusta. Ihmisethän uskovat toisistaan poikkeavilla tavoilla suuristakin kysymyksistä, vaikka eivät kykenisi asiaa johdonmukaisesti puolustamaan. Niinpä asiat ratkaistaan usein sen nojalla miltä asiat tuntuvat.

Kun jokin asia tuntuu ja näyttää oikealta, asia voidaan omaksua osaksi omia (tietoisia) ajatuksia. Neurotutkija David Eaglemanin mukaan tarinoiden sepittäminen on yksi aivojen tärkeimmistä tehtävistä (Eagleman 2012, 154). Neurologi Robert Burtonin mukaan ihmisillä on taipumus kokea erityistä "tietämisen tunnetta", joka vakuuttaa kokijalle, että oma tulkinta asioista on oikea. Tämä tunne "*kelluu vapaana rationaalisista prosesseista ja voi toisinaan irrota kokonaan loogisista yhteyksistä tai aistitodisteista*" (Harris 2010, 134). Tavoitteenani on osoittaa, että kaunokirjallisuudella on sellaista älyyn ja tunteisiin vaikuttavaa voimaa, joka yhdessä johdonmukaisen esityksen kanssa vaikuttaa ajatusten ja uskomusten muuttumiseen tavalla, joka johtaa "tietämisen tunteeseen".

Kirjallisuuden sivistyksellinen tehtävä johtuu siis kirjallisuuden käsittelemistä kausaalisista merkitysrakenteista ja niiden yhteydestä tarinan logiikkaan. Tarinan logiikka on syvästi niveltyynyt kirjallisuuden moraaliin; käsityksemme hyvästä ja pahasta ja tahtomisesta ja tekemisestä kietoutuvat syiden ja seuraamusten synteisiin, jotka abstrahoiimme esiin ja ymmärrämme narratiivien välityksellä. Kirjallisuus tuottaa merkityksiä, jotka lukija uskoo sen nojalla, kuinka kattavasti merkitykset ovat detaljoituja tai sen nojalla, kuinka ne sopivat lukijan aikaisempiin tietoihin.

Tämän argumentin taustateoriaan liittyy deterministis-neurotieteellinen ajatus kausaalisista operattoreista niin maailmankaikkeudessa kuin ihmiskehossakin, jotka aiheuttavat ihmisen ajatukset ja teot suhteessa elinympäristön paineisiin. Niinpä kaunokirjallisuus on uskottavaa, jos tapahtumat esitetään tavalla, joka vastaa ymmärrystämme maailmasta. Edelleen, lukeva ihminen, informaatiota prosessoiva kone, johtaa toimintansa keräämistään tiedoista, joita rakentamassa fiktio on ollut osallisena. Yleisimmillään näitä fiktion tietoja pidetään moraaliskäsitteellisinä – moraalitajua kehittävästä sydämen tietona. Deterministis-neurotieteellisestä näkökulmasta kirjallisuudella on myös

eräänlainen kausaalipotentialinen vaikutus lukijaan käytännöllisemmässä ja laajemmassa mielessä: fiktiosta omaksutut tiedot kirjautuvat aivoihin, josta ne sitten tulevat *välttämättä* luetuksi, mikäli myöhempi olosuhde täyttää lukemisen ehdottaman toiminnan edellytykset ceteris paribus periaatteella. Toisin sanoen, jos lukijan omassa elämässä koetut relevantit muuttujat olisivat riittävässä määrin samalla tavalla kuin luetussa fiktiossa, lukija voisi ajatella tai toimia itsekin fiktiossa kuvatulla tavalla (tai esityksestä johtuen kuvatun esityksen negatiolla). Jos tapahtumat eivät puolestaan vastaa lukijan omia käsityksiä asioiden merkityksistä, lukija joko hylkää lukemansa kuvauksen vääränä, tai sitten muuttaa aiempia käsityksiään vastaamaan annettua uutta käsitystä. Kummassakin tapauksessa entiset käsitykset vahvistuvat kuvatun asian puolesta tai sitä vastaan. Huomattavaa on, että ilmiö tapahtuu usein tiedostamatta ja jopa vastoin sitä, mitä tietoisesti ajatellaan. Niinpä tapahtumia ei toimiteta vapaan tahdon määräyksen alla; teot ja tapahtumat syntyvät erilaisten aivotilojen ja tilannemuuttujien yhteisvaikutuksesta deterministisellä tavalla ja aiheuttavat niin sanottuja impliisiittäisiä uskomuksia.³

Koska puolustamani ajatus merkitysten muodostumisesta kytkeytyy tällä tavalla lujasti asioiden välisiin kausaalisuhteisiin, usein tietoisuuden ohitse, on tärkeää puhua myös kausaalisuhteiden ehdottomuudesta, asioiden ennustettavuudesta sekä satunnaisuudesta. Tutkielmani olettaa universumin jyrkän deterministiseksi siinä merkityksessä, että kaikki mitä universumissa tapahtuu, tapahtuu jostakin syystä – ja siten kaikelle mitä tapahtuu, on olemassa selitys (Strawson 2008, 338). Tässä mielessä kaikki tapahtumat johtuvat aiemmista seuraamuksista ja aiheuttavat puolestaan tulevia seuraamuksia. Ajattelen, että jopa aidot kvanttitasoisen satunnaiset ja ennustamattomat tapahtumat aiheuttavat seuraamuksia, jotka johtuvat aikaisemmista tapahtumista. Jos maailma on jyrkän deterministinen⁴, silloin vapaa tahto sekä moraalinen vastuu on ymmärrettävä kategorisesti deterministisille alisteisiksi. Korostan, ettei tarkoittamaani determinismiin sisälly jyrkän määrätymisen periaatetta. Kyse on pelkästään ajatuksesta, jonka mukaan kaikelle mitä makrotasolla on tapahtunut, on olemassa jokin syy. Mitään ei tapahdu ilman syytä. Aito kvanttitasoisen tai muun tuntemattoman tekijän tuottama sattumakin on syy seuraamukselle, jonka tällainen sattuma tuottaa.

Edelleen, kokemustiedollinen vaikutus on puolustettavissa ilman jyrkkää determinismiäkin, sillä ero jyrkän ja maltillisemmän determinismin välillä on lopulta sarja teknisiä kysymyksiä esimerkiksi vapaan tahdon ja syyntakeisuuden, ennustettavuuden tai satunnaisuuden määritelmistä ja merkityksistä. Kokemustiedollinen vaikutus on siten vaikutusvaltainen, vaikka ihmisellä olisi vapaa tahto ja

³ ks. luku 2.3.

⁴ Potentiaaliset indeterministiset sattumat sisältyvät tässä argumentoimaani determinismin päätteisiin: tapahtumat johtuvat aiemmista tapahtumista ja kaikelle mitä tapahtuu, on selitys universumin sisällä. Indeterministinen sattuma lisää yhden lenkin ketjuun, josta myöhemmät tapahtumat johtuvat. Ks. s. 46 - 49.

maailma olisi "vain" maltillisen deterministinen. Toisin sanoen, tutkielmallani on sanottavaa myös ihmisille, jotka vapaan tahdon olettavat, koska samat kausaaliset asioiden väliset suhteet operoivat samalla tavalla pintojen alla, toimi ihminen sitten kuin omana alkusyynään tai ei. Ero jäänee vaikeasti ymmärrettävään, lähes metafyyssiseen vapaan tahdon käsitteeseen, jonka ultimaattinen todistaminen lienee vielä mahdotonta.

On selvempää ymmärtää asioita jyrkän deterministisesti siinä merkityksessään, että kaikelle mitä tapahtuu, on olemassa edeltävät syyt. Tällöin vapaa tahto kutistuu merkityksettömäksi, ultimaattisesti tyhjäksi (mutta kenties yhä pragmaattisesti relevantiksi) käsitteeksi. Ihminen tekee sitä mitä tekee niiden tapahtumien ja tilannemuuttujien nojalla, joiden vaikutuspiirissä hän on biologisen rakenteensa ja aikaisempien elämäntapahtumien nojalla. Hän pyrkii aina toimimaan joko rationaalisesti parhaaksi näkemällään tavalla, tai tavalla, jolta sattuu kehossa tuntumaan. Kaikissa tapauksissa hän toimii niin kuin "valitsee" tai "tahtoo" (koska objektiivinen syy) tai "päätyy tekemään" (koska siltä tuntuu). Jos puolestaan nämä valinnat, tahtomiset ja parhaaksi näkemiset johtuvat olosuhteista, aiemmista tapahtumista ja ultimaattisesti siitä miltä sattuu kulloinkin tuntumaan, tällöin jokaista valintaa edeltää tapahtunut syy, joka teon motivoi. Jos valintaa edeltää syy, tällöin valintaa ei edellä perinteisessä mielessä ymmärrettävissä oleva, ikään kuin oman itsensä alkusyynä toimiva tahtominen, vaan tämä tunteena tuntunut jokin teon motiiviosaksi asettava muu aines.

Pidettäessä vapaa tahto poissa keskustelusta, tulevat erilaiset muuttujat paremmin nähdäksi ja huomioituiksi. Sanomme tahtovamme jotakin silloin, kun pidämme erilaisten tapahtumien yhteenvetona jotakin ratkaisua mielekkäänä. Vapaan tahdon pois rajaaminen keskittää huomion tekijöihin, jotka kattavat valintojen tarjottimen ja tekevät läpinäkyvämmiksi syyt, jonka vuoksi jotakin "tahdotaan". Kun tapahtumien suhteita katsotaan riittävän tarkasti ilman olettamusta vapaasta tahdosta, alkaa vapaan tahdon lisääminen ja olettaminen tuntua valmiiden olosuhteiden ja kattavasti motivoitujen tapahtumien sekaan epäluontevalta, metafyyssiseltä, jotakin muuta tarkoittavalta.

Kun tapahtumia eivät edellä tahtomiset vaan vaikutukset, jotka johtuvat maailman tapahtumista ja ruumiin toiminnoista, tällöin kirjallisuudella on maltillista determinismiä voimakkaampi vaikutus lukevaan subjektiin, koska luettu data vaikuttaa jyrkän deterministisellä tavalla lukijaan. Ihmisen tiedot ja käsitykset eivät pelkästään muutu uusien tietojen ja kokemusten myötä, vaan niiden *täytyy* muuttua. Lukija ei tällöin missään tapauksessa tahdo mitään, vaan hän toimii niin kuin hänessä tuntuu aikaisempien vaikutusten nojalla. Kirjallisuus ei kuitenkaan asetu lukijaan vaikuttavaksi dataksi samassa mielessä kuin kaikki muutkin maailman tapahtumat, koska kirjallisuus vaikuttaa jo puhutulla kausaalisesti johdonmukaisella ja emotionaalisesti merkittävällä tavalla, luoden tapahtumien

välille kausaaliset merkityssuhteet, jotka nämä puheena olevat vaikutukset tuottavat korvaamattomassa mielessä.

Tästä esitetystä päätarkoituksesta, kirjallisuuden kokemustiedollisesta merkityksestä, seuraa myös toissijaisia merkityksiä, joista tutkielmani puhuu. Näitä ovat kysymykset kaunokirjallisuuden moraalista implikaatioista, vastuusta ja inhimillisestä merkityksestä. Koska aiheeni kattava argumentointi vaatii filosofista keskustelua aiheeseen liittyvistä teemoista, tulen samalla puolustaneeksi jyrkkää kausaalista determinismia vapaata tahtoa vastaan. Lisäksi tulen kritisoimaan usein kirjallisuudenkin ylläpitämiä vahingollisia käsityksiä muun muassa ihmisten syyntakeisuudesta, moraalisesta vastuusta ja hyvän ja pahan merkityksistä.

Tässä argumentoitu kirjallisuuden emotionaalinen merkitys lienee useille ihmisille ilmiselvä asia. Tässäkin tutkimuksessa lainaan Simone de Beauvoirin sekä Hubert Selby Jr.:n tavalla tai toisella emotionaaliseen kokemukseen viittaavia ajatuksia. Kirjallisuuden emotionaalinen vaikutus on erottamaton osa kirjallisuudentutkimusta jo ainakin Aristoteleen teorioista lähtien. Emotionaalista merkitystä deterministisessä mielessä ei sen sijaan ole tutkittu lähes lainkaan, vaikka vapaaseen tahtoon otettaisiin maltillisempi kompatibilistinen kanta, mikä on taiteentutkimuksen kannalta vakava puute, tässä johdannossa mainittujen syiden painavuudesta johtuen. Oletettavasti asia johtuu muun muassa siitä, että vaikka ihmisen tunnekoneisto toimii usein hyvinkin ennustettavasti, ei asioista voida tunnekoneiston ja kaunokirjallisuuden monimuotoisuuden vuoksi sittenkään sanoa juuri mitään yleispätevää. Toinen yhtä tärkeä syy tutkimuksen puuttumiselle lienee yleinen uskomus vapaan tahdon olemassaoloon ja vastustukseen, jota ihminen luonnostaan kokee vapautta uhkaaviin ajatuksiin ja tiedostamattoman toimintaan. Emotionaalista merkitystä lähestyvät teoriat ohittavat determinismin syvimmän ajatuksen uskomalla vastaanottajille vastuuta omaksumastaan datasta. Determinismin ajatuksen mukaanhan vastaanottajat vastaanottavat uskomuksia ja tunnevaikutuksia omista mielipiteistään ja antamistaan raporteistaan huolimatta. Pyrin tutkimuksen myötä rakentamaan eri argumenttien nojalla kumuloituvan kuvan, jota vasten olisi syytä ajatella, että ihmisillä ei tällaista vastuuta omasta ajattelustaan ole. Kirjallisuus ei siten muuta käsityksiä riippuen siitä kuinka agentti valitsee tai tahtoo. Kirjallisuus sen sijaan muuttaa käsityksiä välttämättä, agentin mielipiteistä tai raporteista riippumatta.

1.1 Tutkimuksen kulku ja metodit

Aluksi katson lyhyesti kuinka kaunokirjallisuuden tiedollista merkitystä on kritisoitu ja puolustettu. Tämän alustuksen jälkeen esitän johdannossa esiin tulleen käsityksen kokemustiedon luonteesta, jonka katson vahvistavan kaunokirjallisuuden tiedollista merkitystä yhdessä esiin tulevien sivumerkitysten kanssa. Tiedollinen merkitys johtaa ajatukseen moraalisesta vastuusta. Jos ihmiset omaksuvat vaikutteita fiktiosta eivät parhaan tietonsa ja tahtonsa mukaan, vaan kokemustensa nojalla, ei ole yhdentekevää millaista fiktiota kulutetaan.

Tämän alustuksen jälkeen rakennan argumenttiani tiedollisen merkityksen puolesta käsittelemällä luku kerrallaan pahan ongelmaa, determinismiiä ja vapaata tahtoa sekä näiden asioiden suhteita kirjallisuuteen ja moraaliin. Valitsin pahan ongelman, koska paha ja kärsimys kohostavat vapaan tahdon ja kausaalisen determinismin suhteita ja merkityksiä. Miksi joku tekee jonkin pahan teon, on asioiden suhteita selkeämmin havainnollistava kysymys kuin moraalisesti neutraalin teon motivaation kysyminen. Pahan motivaation kysyminen johtaa lisäkysymyksiin siitä mitä tahtominen ylipäänsä on. Kuinka minkään tahtominen ja tekeminen on ylipäänsä ymmärrettävä? Kun asioiden tahtominen ja tapahtuminen johtuu jostakin ei-arbitraarisesta ilmiöstä, luonnollisista ja ymmärrettävistä tekijöistä, voidaan nämä syyt myös periaatteessa paikantaa. Erialaisten määrittely- ja tulkintakysymysten jälkeen määrittelen kaiken pahan ja kärsimyksen maailmassa luonnolliseksi kärsimykseksi luonnonkatastrofien tapaan, joka johtaa kausaalis-absurdilla tavalla menneistä asiainlaidoista. Luonnonkatastrofien aiheuttamia kärsimyksiä ei pidetä kenenkään pahana tahtona, ne ovat onnettomia sattumuksia, mille ei voi mitään. Esitän aineistoni nojalla, että ihmistenkin toimittamat pahat teot tulee ymmärtää tällaisina luonnollisina onnettomina sattumuksina, jotka seuraavat maailman, yhteiskunnan ja kulttuurin tilasta sekä ihmisten pahasta olost ja erehdyksistä. Lyhyesti kysymys on ihmisen kulloisistakin aivotiloista, jotka ovat relaatiossa ympäristön olosuhteisiin, ja synnyttävät siten sellaisia tapahtumia, jotka näiden aivotilojen ja olosuhteiden synteisistä satutaan kalkyloimaan.

Niinpä tutkielmani johtaa luontevasti pahan ongelmasta determinismiin ja neurotieteellisiin käsityksiin aivojen toiminnasta, koska tällä tavalla moraalisesti arvoitettavien tekojen fyysikaalinen merkitys tulee ymmärrettäväksi. Ihmiseliön toiminta on luonnontieteilijöiden, neurotieteilijöiden, filosofien ja sosiaalipsykologien mukaan seurausta geneettisen perinnön ja ympäristötekijöiden yhteisvaikutuksesta. Aivojen toiminta yhdessä biologisen rakenteen kanssa ohjaa ihmistä toimimaan maailmassa tavalla, jonka päämääränä on eliön selviytyminen parhaalla mahdollisella tavalla.

Kun katson muodostaneeni johdonmukaisen käsityksen determinismistä ja siitä kuinka tekojen moraalinen arvottaminen olisi ymmärrettävä, analysoin kolmea kaunokirjallista teosta kognitiivispsykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen käsittein, jotka ovat Hermann Melvillen *Billy Budd*, Truman Capoten *In cold blood* sekä Hubert Selby Jr.:n *The Demon*. Tarkoitukseni on teoksia lähilukemalla ja merkityksiä dekonstruoimalla tutkia kuinka kirjallisuus pitää deterministisen⁵ järjestyksen implisiittisesti sisällään. Tästä seuraa tärkeitä seuraamuksia, jotka esittelemäni teoria-aineiston nojalla ovat muun muassa kirjallisuuden kokemustiedollinen merkitys tässä johdannossa ilmaistulla tavalla ja kertojan luotettavuuden problematisoituminen.

Kognitiivispsykoanalyttisella lähestymistavalla tarkoitan ajatusta, joka voidaan ilmaista muun muassa tähän tapaan:

"In the cognitivist approach, discourse (print texts, conversational interaction, graphic novels, films, etc.) **can be viewed as a window onto underlying mental processes** that form a kind of bedrock layer for a psychological inquiry". (Herman 2011, 152)

It appears that the term cognitive science is used in roughly two senses, one narrow and one broad. In the broad sense, the term is used for the study of human cognition. It comprises those aspects of the disciplines of philosophy, psychology, neuroscience, artificial intelligence, linguistics, and, sometimes, anthropology that relate to cognition. [...] In the narrow sense, the term refers specifically to the **study of the computational theory of the mind**; that is it comprises only those aspects of the disciplines listed earlier that bear on **how the neural information processing of brains can be studied in the same way that the information processing of computers can be studied. The brain is treated as though it is a kind of computer**⁶, although the extent of the claimed relationship between brains and computers varies from writer to writer. (Palmer 2004, 44)

Analyysi abstrahoi narraatiosta avautuneen ikkunan kautta kognitiivispsykoanalyttisen tulkinnan, joka purkaa moraaliskäsitteelliset merkitykset naturalistisille merkityksille alisteisiksi, josta lukijan emotionaalinen kokemus muodostetaan.

Tämä tulkintaikkuna perustuu klassiseen strukturalistiseen narratologiaan, jonka mukaan tarinalla on tietty strukturoitu rakenne, joka perustuu yksittäisiin komponentteihin, joiden välityksellä tarina abstrahoidaan tekstistä (Rimmon-Kenan 1983, 13). Determinististen merkitysten dekonstruoimisen osalta tutkimus asettuneen jälkklassiseen narratologian virtaukseen purkamalla kiinteät merkitykset, kritisoimalla ymmärtämisen dynamiikkaa. Esimerkiksi kaikkietävä kertoja on kaikkietävä vain siltä osin kuin lukija lähtee leikkiin ja suostuu niin kuvittelemaan. Tosiasiallisesti kertoja ei voi olla kaikkietävä edes oman fiktiivisen maailmansa suhteen, koska lukijan ymmärrys fiktiivisen maail-

⁵ Determinismia ei pidä tässä ymmärtää kausaalisesti määräytyvänä ikään kuin kaikki tapahtumat voitaisiin ennustaa, tai että toisin ei voisi tapahtua. Sen sijaan determinismi syiden nojalla pitää sattumat ja ennustamattomuuden sisällään ja ymmärtää asiat tapahtumien ja merkitysten välisinä suhteina.

⁶ Lihavoinnit, joiden tarkoituksena on kohottaa lähestymistavan relevanssia suhteessa determinismin ja aivotutkimuksen teoriaan, ovat omiani.

man suhteen perustuu todellisen maailman rakenteeseen⁷. Jos kertojan mukaan *Billy Buddin* John Claggart on paha, kertoja ymmärtää puutteellisesti determinismin ja psykoanalyttisen teorian periaatteita tai kertoja on epärehellinen⁸. Suuri osa kertomuksen piirteistä on tällä tavalla eksklusiivisesti disjunctiivisia. Eli joko tekstin ilmaisema merkitys on se mitä kertomus retorisin keinoin ilmaisee tai sitten ei, mutta ei molempia. Esitän, että usein kertomus ilmaisee asiat tavalla x, vaikka asia on jyrkästi y, jolloin teos on potentiaalisesti vahingollinen, koska lukijan abstrahoima merkitys johdetaan tunnekokemuksen välityksellä, joka puolestaan jää elämään lukijassa teoksen jälkeen. Muun muassa Elizabeth Wright toteaa, ettei mieli välttämättä koskaan unohda asioita, joita ihminen on kokenut (Wright 2006, 2).

Tämä on täysin eri asia kuin teoksen esteettiset tai tiedolliset funktiot siinä merkityksessä, että kertojaa halutaan tahallaan johdattaa ambivalenttiin tilanteeseen. Emme esimerkiksi tiedä luvussa 5.4 analysoimani *The Demonin* päähenkilön Harry Whiten pahan olon syitä, joka aiheuttaa tärkeän tunnevaikutuksen, koska Harry ei tiedä asiaa itsekään. Kertoja viittaa seksuaaliseen traumaan, siinä kaikki. Ja kun Harry teoksen viimeisellä sivulla saa asian tietää, sitä ei kerrota lukijalle, mikä on oikein sen nojalla, ettei lukija voisi mitenkään samaistua Harryn subjektiiviseen epätoivoon. Piilotettuna asia oletettavasti tuntuu lukijasta vakuuttavammalta kuin kerrottuna. Emme tiedä myöskään, tappoiko Perry Smith tosiasiallisesti Clutterit yksinään, vai tappoiko Dick osan heistä. Mysteerinä asia on hyvinkin mielenkiintoinen; minkä vuoksi Perry ottaa syyt kontilleen? Suojeleeko Dick mahdollisesti äitiään mielipahalta? Erilaiset avoimet loput jättävät usein myös mielenkiintoisen vaikutelman teoksen jälkeen, jonka pohtiminen voi tuottaa suurta mielihyvää. Nämä kaikki tilanteet ovat esimerkkejä siitä kuinka epäluotettava kertoja, lukijan johdattelu ja maailman epärealistisena esittäminen ovat arvokkaita tapoja orkestroida fiktiivisiä teoksia.

Analysoin siis teosten esittämiä erilaisia moraalivalintatilanteita tai syitä, joista erilaiset moraalivalinnat johdetaan. Sitten pyrin esittämään, että kaikki henkilöhahmojen valinnat johtuvat johdonmukaisesti aikaisemmista syistä, jotka materiaali itse lukijalle esittää. Syiden esittämistä puolestaan riippuu, mitä lukija tapahtumista ajattelee. Siten merkitys muodostuu teoksen retorisisista keinoista. Tämä tapahtuma problematisoituu, koska kertoja ei voi koskaan esittää tarinaa sellaisenaan. Niinpä kertomus (diskurssi) vääristää tarinan (story) väistämättä ja tekee kertojasta epäluotettavan.

⁷ Teokset esittävät informaation karkeasti ja yleistäen. Lukija täyttää tekstin aukot omilla tiedoillaan maailmasta. Näin ollen fiktiivinen maailma perustuu todelliseen maailmaan ja ymmärretään vain suhteessa todellisen maailman lainalaisuuksien nojalla.

⁸ ks. tarkennusta luvussa 5.

Jos materiaali ei esitetä syitä teoille, johdonmukaisin tulkinta johdetaan sitten sekä teoksen sekundaarisista merkityksistä että todellisesta maailmasta noudetuista täytteistä. Tällä tavalla ristiriitaisetkin tekstit, jotka muuten luetaan monitulkintaisiksi, ovat viime kädessä yksitulkintaisia, sillä teoksella on joko yksi oikea tulkinta, tai useita epävarmoja tulkintoja. Epävarma tulkinta on kuitenkin viime kädessä tapa puhua materiaalin riittämättömyydestä tuottaa johdonmukaista tulkintaa. Kirjallisuudentutkija Brian McHale sanoo Vladimir Nabokovin *Pale Fire*n olevan teos, joka on epistemologisesti absoluuttisen epävarma teos. Lukija ei siis voi olla varma mikä tulkintalinja on oikea (McHale 1987, 18). Deterministinen luenta ei salli kuitenkaan minkäänlaista liukumaa toden ja epätoden välillä: eri tulkinnoista jokin on aina viime kädessä tosi ja siten myös johdonmukaisin⁹, vaikka ihmisen tietoisuus ei asiaa voisikaan ratkaista esimerkiksi materiaalin riittämättömyyden takia. Siinäkin tapauksessa, että kirjailija on tietoisesti orkestroinut matemaattisella tarkkuudella juonen, jonka tarkoitus on tuottaa kaksi erilaista, toisensa kumoavaa tulkintaa, mutta jotka ovat tulkinnan kannalta täydellisen tasapainossa, jää tällainen konstruktio deterministisesti ottaen leikkimieliseksi abstraktiksi, joka konkretisoituu tavalla tai toisella yhden tulkintalinjan hyväksi, esimerkiksi juuri oheisessa alaviitteessä mainitusta syystä.

Analyysin tarkoitus on havainnollistaa kuinka deterministinen pahan hylkäävä luenta piilee impliittisesti jokaisen tarinan taustalla. Argumentoimani tiedollinen merkitys tapahtuu teoksen ilmisällöstä huolimatta, deterministisistä periaatteista ja retoristen keinojen vaikutuksesta. Kerrattakoon vielä, että ero perinteiseen narratologiseen tutkimukseen tulee siitä, että esittämäni deterministinen kognitiivis-psykoanalyttisesti hahmottuva tulkinta poimii juuri tämän deterministisen säikeen tulkintahorisontikseen ja esittää, että se on kategorisesti perustava tapa ymmärtää asioita. Toisin sanoen, erilaiset tulkinnalliset ristiriidat ja tavat ymmärtää kirjallisuutta ovat alisteisia determinismille, ja merkittäviä juuri tiettyjen yksityiskohtien ja perspektiivien selittämiseksi. Tästä seuraa, että teos itsessään voi merkitä ei-deterministisesti ottaen usein hyvinkin kirjavia tulkintoja, jollaisia erilaiset kirjallisuustieteelliset analyysit tuottavat. On esimerkiksi aivan relevanttia tutkia millä tavalla pahantekijän uhri kärsii pahantekijän toimittamista teoista ja sivuuttaa tällaisessa tutkimuksessa pahantekijän deterministisesti johtuva syyntakeettomuus. Tässä tutkielmassa sen sijaan esitetään, että huolimatta siitä millaisia merkityksiä eri tapahtumista ja perspektiiveistä voidaan erilaisilla lähestymistavoilla abstrahoida, ne ovat deterministisesti ottaen sellaisia kuin ovat, johtuen deterministisestä järjestelmästä, joka tuottaa muista syistä pohtivista tulkinnoista huolimatta deterministisen,

⁹ Emme voi esittää maailmankaikkeudessa yhtäkään makrotason asiaa, joka johtuu samaan aikaan kahdesta toisensa poissulkevasta asiasta. Niinpä tällaisen hyväksyminen determinististä tulkintaa vastaan ei ole hyväksyttävää kirjallisuudenkaan tulkinnassa. Rinnakkaiset tulkinnat voivat olla erilaisia silloin kun käytetyt metodit ovat erilaisia, kuten deterministinenkin tulkinta on erilainen kuin tulkinta, joka olettaa jonkin radikaalin metafyyssisen vapauden tai pahuuden.

kaikkein perustavimman tulkinnan. Tällainen tulkinta on perustavin siksi, että se perustuu parhaaseen saatavilla olevaan tieteelliseen dataan ja antaa kattavimman ja selitysvoimaisimman selityksen sille, miksi ihmiset toimivat niin kuin toimivat sekä siksi, että kirjallisuus pitää tällaisen tulkinnan implisiittisesti sisällään. Perustavimmalla en kuitenkaan tarkoita parasta tai hyödyllisintä tulkintaa sillä deterministinen, syihin nojaava motiiveja tutkiva analyysi ei ota kantaa esimerkiksi teoksen esteettisiin vahvuuksiin. Oletusarvoisesti ajattelen, että valtaosa ihmisistä uskoo vapaaseen tahtoon, eikä hyväksy determinismiiä jyrkässä mielessä, vaikka esittämiäni argumentteja vastaan ei kyettäisikään kattavasti puolustautumaan, minkä voi ajatella heikentävän determinististen argumenttien hyödyllisyyttä.

Analyysiin valitsemani teokset, niin kuin narratiivit ylipäänsä, esittävät kausaalisten selitysten avulla tapahtumien sisällöt merkitysten välisinä suhteina, jotka ovat ymmärrettävissä ja uskottavia vain, jos ne johtuvat kausaalisesti uskottavalla tavalla aikaisemmista tekijöistä seuraaviin tekijöihin¹⁰. Vaikka lukija ei ajattelisi eksplisiittisesti tähän tapaan, tulen argumentoimaan, hänen tunteensa pitävät tällaista käsitystä koherenttina. Sen vuoksi kokemustiedollinen vaikutus tapahtuu, vaikka lukija ei älyllisesti puoltaisikaan tapahtumia sellaisinaan. Tästä myös johtuu, että epistemologisesti ja ontologisesti "virheellinen" teos voi olla myös vahingollinen, jos lukija ei osaa erottaa teoksesta sitä mikä on fiktiota ja mikä ei. Ongelmallista tässä on se, että asia ei ole ratkaisevasti lukijan kompetenssista kiinni, sillä kukaan lukija ei kykene erottamaan kaikesta kirjoitetusta fiktiosta sitä mikä kulloinkin on deterministisesti ottaen totta ja mikä ei. Ja vaikka kykenisikin, niin parhaatkin tieteelliset teoriat tulevat todennäköisesti tarkentumaan tulevaisuudessa, jolloin hyödyllinenkin teos voi muuttua vahingolliseksi ja päinvastoin.

Luvussa 3 määritelty paha tulee luvussa 4 käsitellyn determinismin kontekstissa löytämään teosanalyysien välityksellä uuden määritelmän, jonka nojalla kaikki ihmisen teot ovat laskennallisten operaatioiden tulosteita. Paha on siten yksilön kannalta adekvaatti tapa toimia suhteessa kehossa koettuun kausaalisesti rakentuneeseen emootioon, jota yhteiskunta pitää pahana. Kirjallisuutta ei tämän teorian valossa voida ymmärtää muulla tavalla, koska lukija-subjekti ymmärtää teokset vain syiden ja merkitysten välisten suhteiden kautta. Niinpä jokin kokeellisen kirjallisuuden muoto tai tieteistarinat, joissa syiden ja seuraamusten ketjut voivat olla arbitraarisia, ovat kuitenkin arbitraarisia vain

¹⁰ En puhu asioiden implikaatiosuhteista yksikössä, ikään kuin yksittäinen myöhempi seuraamus johtuisi jostakin yksittäisestä aiemmasta seuraamuksesta, vaikka ultimaattisesti ottaen asia voi olla niinkin, sillä kenties jokin tapahtuma voi loppujenlopuksi riippua yksittäisestäkin syystä. Laajemmin ottaen tarkoitan syillä ja seuraamuksella syiden ja seurausten tekijöiden matriisia, jossa kielen nojalla erotettava yksittäinen seuraamus on symbolinen ilmaisu tapahtumalle, joka pitää sisällään lukemattomia aikaisempia tekijöitä. Kaikki seuraamukset, joista puhutaan monikossa tai yksittäisinä, johtuvat lukemattomista rinnakkaisista syiden ja seuraamusten tekijöiden ketjuista, jotka yhdessä vaikuttavat tapahtuvat asiat.

teosten sisäisen maailman kannalta. Lukijan kannalta nämä teokset ovat kuitenkin jyrkän deterministisiä, koska lukija ymmärtää kaikki tapahtumat vain merkitysten välisten suhteiden kautta, jotka ovat kulloinkin täsmälleen sellaisia kuin ne ovat. Yhteenvedossa argumentoin millä tavalla tarkastellun materiaalin valossa on johdonmukaista pitää kaunokirjallisuuden tiedollista kontribuutiota korvaamattomana. Kommentoin lyhyesti myös johtopäätöksistä luonnostaan seuraavia kaunokirjallisuuden yhteiskunnallisen vastuun merkityksiä.

2 Kaunokirjallisuuden tiedollinen merkitys

Kirjallisuuden tiedollinen merkitys palautunee ensimmäisiin jäljennettyihin muistiinpanoihin. Tiedollisen merkitysten arvosta on kiistelty ainakin antiikin ajoista alkaen. Platonin mukaan kirjallisuus ei voinut opettaa mitään siinä missä Aristoteleen mukaan kirjallisuudella oli tärkeä tiedollinen tehtävä. Kaunokirjallisuuden tiedollisen merkityksen puolesta argumentoimani emotionaalinen kokemus, implisiittisten tietojen muuttaminen, perustuu suureksi osaksi juuri Aristoteleen ajatukseen taiteesta luonnon teleologisten prosessien jäljittelemisestä, mimesiksestä.

Filosofian synnyttyä kaunokirjallisuus (kertomus tai runous) "*asettui vastakohdaksi tieteelliselle tai filosofiselle tiedolle*" (Hägg, Lehtimäki ja Steinby 2009, 260). Usein kaunokirjallisuuden tiedollista merkitystä vastustavat ajattelijat eivät pyri kumoamaan sitä ilmeistä ajatusta, että kaunokirjallisilla teoksilla on useita erilaisia tapoja opettaa, tuottaa merkityksiä ja toimia sivistävissä tehtävissä. Kaunokirjallisuuden tiedollista tehtävää on sen sijaan kritisoitu, koska on ajateltu, että esimerkiksi esteettinen kokemus on kaunokirjallisuuden tärkein tehtävä. Tästä on ajateltu seuraavan, että tiedolliset merkitykset ovat esteettiselle kokemukselle alisteisia. Filosofia puolestaan pyrkii esittämään tiedolliset merkitykset eksaktisti, selkeästi argumentoiden ja ilman asiaa epäselväksi tekeviä esteettisiä kokemuksia tai muita tiedollisen merkityksen kannalta tarpeettomia merkityksiä. Näin ajateltuna kaunokirjallisuuden tosiasiaa tapahtuva tiedollinen kontribuutio ei tee kirjallisuudesta korvaamatonta, koska filosofian ajatellaan suoriutuvan tiedollisesta merkityksen tehtävistä kaunokirjallisuutta paremmin.

Ajattelen, että tiedollisen merkityksen jakaminen filosofian ja fiktion kesken on pragmaattinen, koska keinot ovat erilaisia, mutta tiedollisen merkityksen kannalta pohjimmiltaan triviaali. Usein kirjailijat eivät itse kannata tällaista jakoa. Samat kirjailijat, jotka tuottavat filosofisia tekstejä, joiden päätarkoitus on lisätä tietoa, kirjoittavat kaunokirjallisia tekstejä, joiden päätarkoitus on esteettis-tiedollinen. Toisin sanoen, kaunokirjalliset teokset kirjoitetaan ilmaisemaan jotakin asiaa, haluttua tiedollista merkitystä, joka luonnistuu kaunokirjallisen fiktion keinoin tehokkaammin kuin filosofisen ajatuskokeen keinoin. Niinpä jako on kategorisesti kohdallinen: filosofiset ajatuskokeet voivat selkeästi esittää premissit ja niistä johdettavat konklusiot siinä missä nämä premissit ja konklusiot himmenevät kaunokirjallisen teoksen lukuisiin narratiivisiin detaljeihin ja tulkinnallisiin vaihtoehtoihin sekä esteettisiin merkityksiin. Toisin sanoen filosofiset ajatuskokeet puhuvat asioista lyhyesti ja ytimekkäästi siinä missä kaunokirjallisuus esittää asiat kautta rantain, maalaillen ja kierrellen. Tehokkaasta filosofisesta päättelystä voidaan johdonmukaisesti nähdä kuinka konklusio

seuraa annetuista premisseistä. Kaunokirjallisuuden premissit ovat usein epäselviä, eikä mitään konklusiotakaan aina saada.

Tiedollisten ja esteettisten merkitysten kerroksellisesta luonteesta johtuen lienee selvää, ettei kaikkien teosten jakaminen tällaisiin pää- ja sivutarkoituksiin poissulkevassa mielessä, ole kestävä ja universaalisti toimiva ratkaisu. Edelleen, vaikka filosofiset ajatuskokeet olisivat parempia moniin tarkoituksiin, kaunokirjallisuudella on tärkeitä ominaisuuksia ja tehtäviä, joita se ei suorita vain filosofian rinnalla tai filosofian vaihtoehtona, vaan usein ja pääsääntöisesti filosofiaa paremmin, kattavammin ja selitysvoimaisemmin. Lisäksi on huomattava, että monille kaunokirjallisuus (tai fiktio ylipäänsä) on nykyään pääasiallinen tapa omaksua moraalisia käsityksiä (McGinn 1997, 174 - 175).

2.1 Tiedollista merkitystä vastaan

Kaunokirjallisuuden tiedollista merkitystä vastaan argumentoivat filosofit Peter Lamarque ja Stein Haugom Olsen toteavat, että tietenkin lukijat voivat löytää tietoja ihmisistä, paikoista ja tapahtumista fiktion välityksellä; tietenkin lukijat voivat oppia käytännöllisiä taitoja, historiallisia tosiasioita, etikettisääntöjä; tietenkin kirjailijat tarjoavat usein yleistyksiä ihmisluonnosta, historiallisista tapahtumista ja poliittisista ideologioista. (Lamarque & Olsen 1996, 4 - 5). Teoreettinen mielenkiinto ei Lamarquen ja Olsenin mukaan koske sitä löydetäänkö kirjallisuuden ja totuuden väliltä kytköksiä, vaan siinä, onko kirjallisuudella itsellään joitakin sellaisia tärkeitä ominaisuuksia, joiden nojalla kirjallisuus on korvaamatonta (emt., 5). Toisin sanoen kysymys on siitä, tuottaako kirjallisuus jotakin sellaista tietoa, jota vain kirjallisuus voi ilmaista.

Filosofi Noël Carroll esittää kolme johtavaa episteemistä vastalauseetta, jotka kirjallisuuden tiedollista merkitystä vastaan on nostettu. Banaalisuus-argumentin mukaan kirjallisuuden tiedolliset argumentit eivät keksi uutta tietoa, ne vain kierrättävät truismeja, jotka lukija jo tietää. Carroll lainaa Richard L. Purtillin nasevaa toteamusta, jonka mukaan me emme tarvitse haudasta nousevaa aavetta kertomaan, että kaikki konnat ovat heittiöitä (Carroll 2002, 4). Ei-todisteita argumentin mukaan lukija ei voi luottaa fiktion väitelauseisiin, koska lukija ei voi tietää mikä osa tekstistä on totta ja mikä keksittyä. Ei-argumenttia argumentti jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisen mukaan kirjallisuus ei argumentoi esittämiensä tietojen puolesta; kirjallisuus enintään vain mainitsee erilaisia asioita ja jättää loput lukijan huoleksi. Toisekseen kriitikot ja kirjailijat eivät yleensä keskustele

teosten sisältämien väitelauseiden totuuden puolesta, joka viittaa Carrollin mukaan siihen, etteivät nämä ole osana kirjallisuuden tehtävää. (Carroll 2002, 4 - 7).

Carroll vastaa banaalisuus-argumenttiin muun muassa kysymällä kenelle fiktion totuudet ovat banaaleja. Argumentit, jotka saattavat vaikuttaa itsestään selville asiantuntijoille, saattavat olla hyvinkin valaisevia tavallisille lukijoille (emt., 10). Esiteltyään yllä esiteltyt vastalauseet Carroll puolestaan rakentaa vastauksen, jonka mukaan samat vastaväitteet koskettavat myös filosofisia ajatuskokeita – ja kuitenkin filosofisten ajatuskokeiden koetaan tuottavan tietoa, koska ne tekevät aiemmin omaksutuista hajatiedoista jäsenyntyä (emt., 8). Ajatus kaunokirjallisuuden potentiaalisista analogiasuhteista filosofisten ajatuskokeiden kanssa on osa tiedollisen merkityksen diskurssia ja kiinteä osa kaunokirjallisuuden tiedollista merkitystä. Kokemustiedollinen merkitys hyötyy luonnollisesti kaikesta merkitystä rakentavista aineksista, mutta argumenttini kannalta pelkkä truismien jäsentyminen riittää.

Ottaakseni kantaa banaalisuus-argumenttiin, minusta Carrollin kysymys siitä kenelle fiktion totuudet ovat banaaleja, pätee myös asiantuntijoihin, sillä fiktion aiheet ovat niin moninaiset, etteivät kaikki asiantuntijat tunne kaikkia maailman asioita. Edelleen, tämän tutkielman argumentoiman kirjallisuuden tiedollisen merkityksen väite banaalisuus-argumenttia vastaa kuuluu, etteivät monet yksinkertaiset latteudet, kliseenomaiset perustotuudet ja ilmiselvät ainekset ole vain tautologista tyhjämpuhumista, koska tärkeintä ei ole millaisista totuuksista fiktio kulloinkin puhuu, vaan siitä, kuinka johdonmukaisesti asioiden väliset suhteet esitetään. Sama vastalause, joka pätee banaalisuus-argumenttiin, pätee uudelleen muotoiltuna myös ei-todisteita ja ei-argumenttia argumentteihin, koska teesieni mukaan kirjallisuus muokkaa lukijan uskomuksia niin hyvässä kuin pahassakin. Tällöin ei ole olennaista, ettei lukija voi luottaa fiktion väitelauseisiin tai etteivät teokset argumentoi esittämiensä tietojen puolesta, koska lukija joka tapauksessa uskoo teoksesta sellaisia asioita, jotka hänestä vaikuttavat johdonmukaisilta, olivat ne tosiasiallisesti tosia tai eivät.

Tämän tutkielman tarkoitus on osaltaan näyttää käytännössä, kuinka käytettävissä olevat tiedot ovat useimmiten jo esillä, mutta vasta niiden täsmentyminen, asioiden välisten suhteiden ymmärtäminen, tekee erilaisista hajatiedoista tietoa. Niinpä truismit voidaan huolellisesti kierrättää sellaisella tavalla, että hajallaan olleista tiedoista muodostetaan yhtenäinen kuva, jota sitten arvotettaessa kuvitellaan kuin itseä koskevaa hypoteettista kertomusta. Emme voi usein ymmärtää kuinka joku voi murhata perheen jota ei tunne, tehdä aviorikoksen, teloittaa natsiupseerin roolissa juutalaisvankeja, mutta ymmärrämme luonnostamme kuinka joku voi suuttua, pahoittaa mielensä, tehdä malttinsa menettäneenä typeryyksiä, antautua paineen edessä yleisön tahtoon – ja niin edelleen. Romaania lukiessa

lukija tulee tällaisia yksinkertaisia luonnollisia tilanteita seuraamalla kokemaan, kuinka yksittäiset tavalliset tapahtumat kumuloituvat harvinaisiksi erikoistapahtumiksi aivan luonnollisella, ymmärrettävällä tavalla. Nämä kumuloitumat eivät rajoitu vain pahan tekemiseen; kaikki asiat, ajatukset, tekemiset ja tapahtumiset johtuvat jostakin, jotka ymmärretään asioiden välisten suhteiden kautta. Tästä myös johtuu, että lukija voi tulla hypoteettisten kertomusten nojalla ymmärtämään, että jos tietyt asiat olisivat toisella tolalla, sitten hänkin voisi toimia kyseessä olevalla tavalla. Ja kenties lukija näkee kontrafaktuaalien avulla, että juuri nämä tekijät, jotka kyseessä olevaa agenttia koskevat, erottavat lukijan lukemastaan agentista, jolloin jonkinlainen maksimi voi muodostua lukijan mielessä – mitä pitää tehdä, että ei päädy romaanihenkilön kaltaiseen tilaan.

2.2 Hypoteettinen imperatiivi

Narratiivista ajattelua, emootioita ja suunnittelua käsittelevässä artikkelissaan filosofi Peter Goldie kytkee myönteiset ja kielteiset tunteet aktuaalisten ja ei-aktuaalisten tapahtumien orkestrointiin hypoteettisen imperatiivin välityksellä. Asioitaan suunnitellessaan ihminen pohtii tehdäkö tavalla tai toisella. Hän laskee millaisia lopputuloksia eri tekojen nojalla on odotettavissa ja pyrkii sitten valitsemaan jonkin mieleisen tavan toimia. Goldie hahmottelee esimerkin, jossa agentti aikoo ehtiä junaan 16:00 ja pääättelee, että hän ehtii, mikäli hän lähtee kotoa 11:00. Hän on kuitenkin valmis jo ennen 11:00:a, joten hän päättää mennä vielä suihkuun ennen lähtöä, jonka vuoksi hän lopulta myöhästyy junasta. Myöhästymisestä seuraa turhautuminen, joka johtuu itse myöhästymisestä sekä kurgista koetuista tapahtumista, kuten paniikinomaisista tunteista kiireessä tehdyn matkan vuoksi. Huomattavaa on, etteivät nämä tunteet pidä vielä katumusta sisällään. Katuminen edellyttää kontrafaktuaalista ajattelua; ajattelua, jossa palataan muistin avulla hetkeen, jolloin päätettiin mennä suihkuun, ja joka nyt jälkikäteen kaikkien seurausten jälkeen näyttää erehdykseltä. On tärkeää huomata, Goldie painottaa, että negatiiviset emootiot tuottavat kontrafaktuaalisen ajattelun, palaamisen erehdyksen hetkelle sekä jospa-vain katumukseen. Katuva henkilö ottaa siis ulkopuolisen kertojan perspektiivin suhteessa aiempaan tapahtumaan ja arvostelee kutakin tekoa, tietäessään nyt paremmin. (Goldie 2009, 100).

Negatiivisilla tunteilla, kontrafaktuaalisella ajattelulla ja katumuksella voi agentin virheistä oppimisen kannalta olla havainnollistava merkitys. Goldien mukaan sillä ei ole merkitystä kuvitellaanko edellä mainitun kaltainen kertomus tapahtuneeksi menneisyydessä tai potentiaalisesti tapahtuvaksi tulevaisuudessa. Agentti voi kuvitella menevänsä viime tipassa suihkuun ja sitten myöhästyy katke-

rasti, tai agentti on voinut mennä viime tipassa suihkuun ja sitten myöhästyä ja pettyä. Niinpä jos agentti on aikaisemmin myöhästynyt lähtiessään viime tipassa, voi hän myöhemmin tulla käyttämään tätä aikaisempaa tapahtumien ketjua esimerkkinä sille, mitä myöhemmin voi sattua, jos hän ei puutu kertomuksen kulkuun relevantilla tavalla. Tällainen hypoteettinen kertomus voi opettaa agentille jotakin, jota hänen ei tule tehdä, koska tapaus saattaa johtaa katumukseen, jos agentti ei tee tarvittavia muutoksia käyttäytymiseensä. Lyhyesti: Goldie toteaa, että tällainen hypoteettinen kertomus, jonka agentti kertoo itselleen, saatetaan sitten panna toimeen sen nojalla, että suunnitelma vaikuttaa hyvältä. Edelleen, tällainen hypoteettinen kertomus voi muotoutua agentin mielessä hypoteettiseksi maksimiksi, jolloin hän tulee ajattelemaan, että pyrkii tästä aina saapumaan hyvissä ajoin minne hyvänsä hän haluaakaan mennä. (Goldie 2009, 101).

Filosofi Markus Lammenranta toteaa kirjallisuuden tiedollisesta merkityksestä puhuessaan, että lukiessamme arvotamme samalla asioita tunteiden nojalla; nämä tunteet ovat myönteisiä tai kielteisiä.

"Kun kirjallisuus saa meidät kuvittelemaan esim. tiettytyyppisen tilanteen ja herättää samalla myönteisiä tunteita, voimme ruveta haluamaan, että samanlainen tilanne toteutuisi myös todellisessa maailmassa. Näin kirjallisuus saa meidät omaksumaan uusia arvoja. Vastaavasti, jos kuvittelemme tilanne herättää meissä kielteisiä tunteita, voimme ruveta haluamaan, ettei samanlainen tilanne vallitsisi todellisessa maailmassa. Näin kirjallisuus voi saada meidät omaksumana puolestaan uusia epäarvoja".

Edelleen, Lammenranta toteaa kuinka kirjallisuus opettaa meitä moraalisesti esittämällä millaiset teot ovat hyviä ja millaiset huonoja, millaiset ihmiset ovat hyviä tai huonoja ja vaikka kirjallisuus ei ottaisikaan kantaa tällaisiin asioihin, auttaa kirjallisuus elävästi kuvittelemaan näitä tilanteita. Lammenrannan mukaan todellinen tai kuviteltu moraalinen ristiriitatilanne edellyttää periaatteiden korjaamista. Ja jos kirjallisuus voi meitä tässä auttaa, on kirjallisuudella tärkeä tehtävä moraalisen tiedon kasvussa. Lammenrannan mukaan kirjallisuus opettaa lukijalleen uusia käsitteitä, erilaisia tietoja ja taitoja maailmasta, joita lukija-subjekti voi sitten soveltaa elämässään uudella tavalla. (Haapala, Haapala, Kinnunen ja Lammenranta 1989, 204 - 205)

2.3 Kognitiivinen merkitys ja implisiittiset tiedot

Jukka Mikkosen mukaan kirjallisuuden kognitiivisen merkityksen on perinteisesti ajateltu tuottavan joko propositionaalista tietoa tai ei-propositionaalista tietoa. Jako erottaa toisistaan käsitteellisen tiedon, joka koskee asioita (knowledge-that) ja emotionaalisen tiedon, joka koskee asioiden luonnetta (what it is like). Kirjallisuus voi lisätä propositionaalista tietoa esimerkiksi väittämällä ja

ehdottamalla asioita tai laatimalla erilaisia hypoteeseja. Ei-propositionaalisesti asennoituvat ajattelijat kokevat kirjallisuuden sivistävän muun muassa emotionaalisesti, harjoittavan lukijan eettistä ymmärrystä, syventämällä tai selventämällä käsityksiä, jotka lukijalla jo on, ja niin edelleen. Mikkonen luettelee vielä lisää erilaisia tapoja, joilla kirjallisuuden on ajateltu tuottavan tietoa, jonka jälkeen hän viittaa Monroe C. Beardsleyn ajatukseen, jonka mukaan voimme puhua kirjallisuuden kognitiivisesta arvosta vain siinä määrin kuin kirjallisuus tuottaa tosia uskomuksia tai lisää ymmärrystämme jollakin tavalla. (Mikkonen 2011, 22 - 23)

Usein ihmiset eivät kuitenkaan vakuutu jonkin asian totuudesta vain esitettyjen premissien ja konklusioiden nojalla; toisinaan tarvitaan myös sisäinen vakuuttuneisuus. Toisin sanoen, jokin arkisessa kokemuksessamme todistaa, että asiat eivät ole premissien esittämällä tavalla niin yksinkertaisia – tai että joitakin tärkeitä premissejä puuttuu, emme vain tiedä mitä. Muun muassa moraalisen syyntakeisuuden, vapaan tahdon, rakkauden tai Jumalan olemassaolon kysymykset ovat kysymyksiä, joiden kohdalla mitkään premissit tai konklusioidet eivät vakuuta kaikkia, vaikka argumentit loppuisivatkin. Muun muassa teologisessa pahan ongelmassa sanotaan usein piilevän kaksi erillistä ongelmaa: älyllinen ongelma sekä emotionaalinen ongelma. Älylliseen ongelmaan – kuinka Jumala voi sallia kärsimyksen maailmassa – on helpompi vastata filosofisesti kuin emotionaaliseen ongelmaan, jonka mukaan Jumala ei voi olla olemassa, koska pahan ongelman ristiriita *tuntuu* meistä liian suurelta. Asia, joka näyttää asialta sellaisenaan, tuntuu meistä väärältä. Neurotutkija Sam Harris puhuu teoksessaan *Moraalinen maisema* tällaisista ongelmista. Hän lainaa filosofi Patricia Churchlandin toteamusta:

"[K]enelläkään ei ole minkäänlaista aavistusta siitä, miten verrataan viiden miljoonan ihmisen lievää päänsärkyä kahden ihmisen poikki menneisiin jalkoihin tai kahden oman lapsen tarpeita sadan vieraan serbialaisen aivovammaisen lapsen tarpeisiin (Harris 2010, 77).

Meillä voi olla tunteita asioiden puolesta tai asioita vastaan, mutta tämä tunne ei kuitenkaan ratkaise asian objektiivista totuutta. Sellainen kuitenkin on useimmiten olemassa, vaikka ihminen ei asiaa voisikaan hahmottaa (Harris 2010, 195). Filosofisella ajatuskokeella on kaunokirjallisuuteen nähden se puute, että filosofinen ajatuskoe ei vakuuta meitä tunteen tasolla siinä missä kaunokirjallisuus voi sen tehdä. Ajattelen, että muun muassa tämän vuoksi kirjallisuuden tiedollisen merkityksen kognitiivisesta arvosta ei voida puhua jyrkästi Beardsleyn esittämään tapaan. Kirjallisuudentutkija Marie-Laure Ryanin mukaan narratiivit vahvistavat niitä ajatuksia, joita elämä on meille opettanut (Ryan 2010, 485). Ihmiset omaavat erilaisia uskomuksia, joista toiset ovat auttamatta väriä. Koko ihmiskunta omaa kollektiivisesti tietoja, jotka ovat auttamatta väriä. Ja kuitenkin me pidämme tietoina niitä uskomuksia, joita pidämme oikeanlaisina huolimatta siitä, että ne myöhemmin osoittautuvat

vääriksi. Sitten jos kirjallisuus vahvistaa näitä aiempia uskomuksiamme, kirjallisuus vahvistaa väärää uskomuksia. Samalla periaatteella kirjallisuus tuottaa uskomuksia, jotka agentti omaksuu tosina, vaikka ne eivät olisikaan tosia, jos ne johdetaan johdonmukaisesti tosina pidetyistä argumenteista. Tällöin ne vaikuttavat agentin kognitiossa tosien uskomuksien tapaan. Tämän vuoksi retoriset keinot ja niiden vaikutukset ovat asioiden sisällön totuusarvoa tärkeämpiä, koska ihmiset uskovat usein epätoden vakuuttavan todistuksen enemmän kuin toden, mutta ei-vakuuttavan todistuksen. Lukija siis uskoo lukemansa asiat sen nojalla, vaikuttavatko asiat hänestä johdonmukaisilta, eivät sen nojalla, ovatko luetut asiat tosia.

Ajatus kausaalista determinismistä voimistaa tätä argumenttia kahdella tavalla: a) ensiksi oppiminen ei ole sidoksissa vapaaseen tahtoon tai mihinkään ennakkouskomukseen – kaikki mitä subjekti kokee, vaikuttaa hänen aivotiloihinsa, jolloin myös luettu kaunokirjallisuus vaikuttaa lukijan aivotilaan. Niinpä kaikki mitä subjekti lukee, välittyy deterministisellä tavalla hänen aivotiloihinsa, riippuen siitä mitä hän sattuu kokemaan. Aivotila, joka lukemisesta muodostuu, on relaatiossa lukijan aikaisempaan aivotilaan, sekä luetun teoksen ominaisuuksiin. Tästä seuraa b) jos teos esittää asiansa johdonmukaisesti, on silloin monet lukijat ymmärtävät esitetyn asia johdonmukaisena, mistä seuraa, että lukijat uskovat lukemansa johdonmukaisena kuvauksena esitetystä asiasta, halusivat he sitä tai eivät. Johdonmukainen esitys on puolestaan ekvivalentti subjektin ylläpitämän totuuden kanssa sikäli kuin esitys on koherentti subjektin maailmankuvan kanssa¹¹. Subjekti omaksuu kulloinkin selitysvõimaisimman annetun selityksen – tai sitten pitää jostakin emotionaalisesta, implisiittisestä syystä vanhan epäjohdonmukaisen selityksen, mutta pitää sen sillä lisämääreellä, että sitä ei ole pystytty puolustamaan jotakin ajatusta vastaan. Tällaisen ei-puolustettavissa olevan uskomuksen voi ajatella kärsivän säröjä hylätyn, johdonmukaisen esityksen edessä, jolloin annettu johdonmukainen esitys jää implisiittisellä tavalla vaikuttamaan subjektin tunnekoneistoon. Jos lukija-subjekti on älyllisesti rehellinen, tällainen implisiittinen uskomus nousee tulevaisuudessa esiin keskusteluita rikastavana lisämääreenä, kunnes tulee jollakin tavalla ratkaistuksi.

Jako filosofian ja kaunokirjallisuuden välillä on usein kirjailijan kannalta triviaali (kummassakin kirjailija haluaa ilmaista totuuden maailmasta) sekä pragmaattinen. Kirjailija ei valitse toista toisen ylitse vaan kirjailija valitsee metodinsa aihepiirin mukaan. Simone de Beauvoir totesi kirjoittavansa

¹¹ Maailmankuva muokkaantuu sitä mukaa kun tiedot maailmasta lisääntyvät. Argumenttini on vahvimmitaan niiltä osin kuin kirjallisuus on ristiriidassa subjektin maailmankuvan kanssa, sillä jos kirjallisuus antaa johdonmukaisen kuvauksen asioidenlaidoista, jotka ovat ristiriidassa lukijan käsitysten kanssa, johdonmukaisempi kuvaus voittaa. Kenties lukija-subjekti ei välittömästi hyväksy asiaa ja hylkää annetun johdonmukaisen kuvauksen, mutta deterministisesti ottaen on syytä uskoa, että luetun välityksellä omaksuttu tieto jää ns. implisiittisten tietojen varastoon odottelemaan lisävahvistusta. Näin ollen, jos myöhemmin elämässä kohdatu materiaali vahvistaa tätä aiemmin luettua käsitystä, on lukija-subjektilla omakohtaisen kokemuksen nojalla lisää painetta omaksua tämä aiemmin hylätty käsitys.

esseen silloin kun hänellä on selkeitä näkemyksiä ja hän halusi ilmaista asiat täsmällisesti. Kaunokirjallisuutta hän puolestaan kirjoitti silloin, kun:

"haluan tuoda esille kokemuksen elettyä puolta jännitteineen ja ristiriitaisuuksineen, ulottuvuutta, joka on sanojen tavoittamattomissa ja joka viime kädessä vaatii hiljaisuuteen sulkeutuvan teoksen luomista" (Beauvoir 2007, 111).

Kirjailijan tarkoitus on usein välittää "*kuvitteellisella tasolla itse kokemus*" (emt., 94), asioiden "*eletty merkitys*" (emt., 118). Banaalisuus-argumenttiin Beauvoir vastaa:

"Kyllähän ne ovat latteuksia, mutta niiden kohtaaminen tiedon muodossa eli käsitteellisessä, universaalissa muodossa on aivan eri asia kuin niiden läpikäyminen henkilökohtaisen, eletyn, yksilöllisen kokemuksen muodossa. Kokemuksessa säilyy yksilöllinen ulottuvuus silloinkin, kun se vietään yleiselle tasolle" (emt., 110).

Beauvoirin tarkoitus oli kirjailijana luoda romaani, jonka kautta lukija voisi löytää omat huolenaiheensa ja kommunikoida Beauvoirin kanssa (emt., 109.) Beauvoirin mukaan kirjallisuus kykenee puhumaan kaikkein yleisimmistä asioista juuri sen vuoksi, että teokset puhuvat yksityisistä, intimeistä asioista. Beauvoirin mukaan kirjailijan tehtävä on "*kumota erillisyyttä siinä missä olemme kaikkein erillisimpiä ja yksilöllisimpiä*" (emt., 129). Tämä on Beauvoirin mielestä kirjallisuudessa korvaamatonta ja sen olennaisimpia tehtäviä: "*se auttaa meitä kommunikaatioon alueella, joka on kaikkein yksinäisintä meissä ja joka toisaalta liittyy meidän lähimpin toisiimme.*" (emt., 130).

Hubert Selby jr.:n mukaan *Päätepusäkki: Brooklyn*, teoksen sisältämästä väkivallasta ja kielenkäytöstä huolimatta, kosketti syvästi hänen äitiään, joka oli harras kristitty. Selbyn mukaan hänen teoksensa tarkoitus on kuljettaa lukijat "emotionaalisen kokemuksen" lävitse. *Päätepusäkki: Brooklynin* aiheuttama kokemus lävisti kaikki Selbyn äidin ennakkoluulot, ajatukset ja uskomukset ja hän "vastasi henkilöhahmojen tuskaan". (Selby 2012, Kindle location 4750 - 4802).

"Emotionaalinen kokemus" menettää merkityksensä, jos sillä ei ole älyllä ymmärrettäviä viittaus-suhteita. Niinpä emotionaalinen kokemus niin perinteisessä kuin Beauvoirin ja Selbynkin viittauksissa merkityksessä, puhuvat kokemuksen kautta tuotettavasta ymmärryksestä, joka on olennaisesti erilaista kuin älyllinen ymmärrys ilman sisäisesti koettua tunnevaikutusta.

Kaunokirjallinen muoto voi siis piirtää tapahtumien väliset viittaus-suhteet näkyville. Filosofinen ajatuskoe esittää asiat karkeasti, yksinkertaistaen ja tiivistäen, jolloin emotionaalinen komponentti ei usein tule mukaan. Emootiohan syntyy ruumiissa reaktiona ympäristön tapahtumiin, jolla on ko-

kijalle merkitystä. Niinpä detaljoitu kertomus voi sitoa lukijan emotionaalisesti henkilöahmon historiaan ja tapahtumien välisiin merkityksiin. Lukija tulee eri henkilöahmojen valintojen hetkellä kokemaan henkilöahmojen valinnat aiempien tapahtumien ja vallitsevien olosuhteiden suhteesta luonnollisesti nousevaksi, joka herättää tunnevaikutuksen. Tällä tavalla tekoihin vaikuttavat impliittiset tekijät seuraavat kaiken aikaa kaunokirjallisen henkilön mukana. Tältä osin kaunokirjallinen muoto on filosofista ajatuskoetta kattavampi sen vaikutuksen vuoksi, joka voittaa emotiot puolelleen – useinhan subjektin vakuuttaa jostakin asiasta ei välttämättä argumentin vastaansanomattomuus – vaan sisäinen tuntuma, voimakas halu uskoa tai ei-tietoinen uskomus, jonka päälle sorkea on vaikeaa laittaa. Ja yhtä lailla päteviäkin perusteluita on vaikeaa hyväksyä, jos sisäinen tuntuma vastustaa voimakkaasti asiaa.

Esitin, että nämä kirjallisuuden tiedolliset merkitykset pätevät, vaikka universumi ei olisikaan jyrkän deterministinen ja vaikka ihmisillä olisi vapaa tahto sen jyrkimmässä merkityksessään. Tulen kuitenkin argumentoimaan sen puolesta, että inhimillinen elämä ja ihmisen tahtokoneisto toimii kaikesta huolimatta kausaalisesti johdonmukaisten syiden välisissä suhteissa. Ihmisen vapaa valinta on vapaa vain suhteessa ihmisen tahtoon, jota puolestaan ei voida valita¹². Näiden argumenttien nojalla kirjallisuuden tiedollisen merkityksen vaikutus voimistuu deterministisellä tavalla: ihminen ei vapaasti valitse uskomuksiaan eikä käyttäytymistään tilannemuuttujien äärellä, minkä vuoksi kirjallisuudessa tavatut vaikutukset vaikuttavat lukijan aivotiloihin jyrkän deterministisellä tavalla.

2.4 Kausaaliset syyt ja asioiden kumuloituminen

Ihmiset haluavat tietää miksi. Kun saamme tietää minkä vuoksi meitä kohdeltiin väärin, mieleemme rauhoittuu. Kun oikeus tapahtuu, kun rauha palaa, kun ymmärrämme miksi jotakin tapahtui, voimme jättää asian taaksemme. Minkä vuoksi näitä kysymyksiä esitetään, jos ei sen luottamuksen vuoksi, että asioille on syynsä. Emme hyväksy vastausta, että jotakin tapahtuu ilman syytä. Asioita ei ilmesty tyhjästä, eikä asioita poistu olemasta ilman syytä. Autot käynnistyvät aamuisin, silmät jatkavat näkemistään, asioiden merkitykset eivät muutu – eivät ainakaan ilman jotakin syytä. Ihmiset eivät tavoittele asioita, luovu tavoitteistaan, toimi joidenkin asioiden puolesta ilman syytä. Kaikki tapahtuu jostakin syystä; tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä että kaikki seuraamukset olisivat tarkoituksellisia. Päinvastoin: lähes kaikki seuraamukset ovat tarkoittamattomia, absurdeja¹³ – ne tapah-

¹² ks. tarkemmin luku 4 s, 50 - 54.

¹³ Kuka tietää mitä kenestäkin tulee, mitkä ihmissuhteet säilyvät, mitä mistäkin suunnitelmista myöhemmin seuraa. Ks. tarkemmin sivut 40 - 42.

tuvat ilman, että niistä tietoisesti sellaisia orkestroitiin. Ne ovat johdonmukaisesti sellaisia kuin ovat johtuen aikaisemmista asiainlaidoista, joihin tietoisuus voi puuttua vain rajoitetusti. Näin erottuvat toisistaan tietoisesti järjestetyt seuraamukset, jotka saattavat olla halutun kaltaisia ja sellaiset seuraamukset, jotka muodostuivat erilaisiksi kuin tarkoitettiin, tai jotka tapahtuvat ilman määrättyä inhimillistä tarkoitusta.

Kun jokin tapahtuma halutaan sitten kuvata ymmärrettävällä tavalla, pitää meidän pohtia asioiden tapahtumisjärjestystä, syitä ja seuraamuksia. Tässä meitä rajoittavat samat ongelmat kuin esimerkiksi aistiemmekin kohdalla; emme voi tarkastella syitä ja seuraamuksia kovinkaan yksityiskohtaisesti. Me emme näe kaikkia relevantteja ruumiintilojen muutoksia ja neuraalisia kytkentöjä, joista jotkut ajatukset kehkeytyvät ja muodostavat aineksen, josta muodostuu jonkun tapahtuman "ennen", jotka sitten osaltaan vaikuttavat siihen, mitä ymmärrämme käsitteellä "jälkeen". Niinpä kun kirjailija kirjoittaa yksinkertaisintakin tapahtumaa, kuvataan tapahtumaa karkeasti tiivistäen, kielellä muodostettujen symbolien välityksellä. Kun ihmeellisen monimutkaiset aivotilat ovat järjestäytyneet tietyllä tavalla suhteessa muuhun todellisuuteen, kun kaikki ruumiinjäsenet yhdessä myriadien solutasontapahtumien kanssa keskenään vaikuttavat, abstrahoidaan merkitysten tiedostettu lohko kielellä muotoon:

"Raskolnikov veti kirveen kokonaan esille, heilautti sitä molemmin käsin melkein tiedottomasti, ja päästi sen melkein ilman ponnistusta, melkein konemaisesti putoamaan hamara edellä eukon päähän." (Dostojevski 1992, 77).

Murhahetken kannalta tapahtumat motivoituvat aivotilojen mikrokytkentöjen ja tietoisuus-laitteen välityksellä kielellä kokoonpantujen merkitysten synteisistä. Tarkinkaan naturalistinen kuvaus ei kuitenkaan tavoita mikrotason aivotilojen yksittäisiä muutoksia, erilaisia tietoisia ajatuksia ja tiedostamattomia aivotilojen muutoksia, jotka eukon murhaan liittyvät. Kausaalisen selittämisen ongelma piilee näissä tuntemattomissa, implisiittisissä tekijöissä. Toisaalta tapahtumiin liittyy lukemattomien implikaatioketjujen rinnakkainen yhteistoiminta, jotka muodostavat jonkin tapahtuman merkityksen, joka ymmärretään ajallisesti esimerkiksi murhaa edeltäväksi. Näitä ketjuja ovat kaikki tiedostetut sekä ei-tiedostetut tekijät abstraktisista kielellisistä merkityksistä fysikaalisten alkeishiukkasten toimintaan. Inhimillisesti merkityksellisessä mielessä voimme käyttää vain kieltä punomaan yhteen kuluvan hetken ymmärrettäväksi virraksi. Tässä virrassa vaikuttaa lukemattomia rinnakkaisia, päällekkäisiä, limittäisiä "aikaisemmin – myöhemmin"- ketjuja, jotka voivat yhteen kietoutuessaan implikoida aikaisemmasta materiaalista lähes mitä hyvänsä – mutta aina johdonmukaisella tavalla. Dostojevskin romaanissa murhat motivoituvat selkeästi esitettyjen syiden nojalla. Esitän luvussa 5 analyyssejä, joissa murhat tehdään samalla tavalla ulkonaisesti motivoituneista syistä,

mutta jotka tarkemmin katsottuna johtuvat koko elämän mittaan kasautuneista aivokoneiston sellaiseksi muokanneista tapahtumista. Kun jotakuta kysytään mukaan rikolliseen hankkeeseen, ei asiaa ratkaise rahapula tai tietoinen päättely ja siihen perustuva valinta, vaan ruumiissa tuntuva tahto, joka perustuu aikaisempien elämäntapahtumien ja käsillä olevien tilannemuuttujien synteisiin. Clutterien perheen murhannut Perry lähti Dickin suunnittelemaan hankkeeseen mukaan, koska halusi tavata erään aivan toisen henkilön kuin Dickin. Ja koko hankkeen edistymisen ajan, tapahtumat etenivät johdonmukaisesti eteenpäin tämän kaltaisten sattumusten, halujen ja vaikutelmien nojalla, jotka muodostavat kokonaisuudesta aivan erilaisen kuvan, kuin millaisen kielellisen todistuksen he olisivat itse hankkeen aikana raportoineet.

Yksinkertaisesti ilmaistuna kaikki inhimillisesti merkittävät asiat tapahtuvat aivotilojen ja olosuhteiden sekoitussuhteista. Kaikki inhimillisesti merkittävät asiat myös ymmärretään aivotilojen ja olosuhteiden synteeseinä. Ajatus on toisaalta aivojen biologisessa rakenteessa, joka rakentuu sellaiseksi, millaisia elämäntapahtumia aivoille tapahtuu, millaisia ajatuksia aivot ajattelevat ja kuinka ne refleктоivat tätä kaikkea. Toisaalta saman voi ymmärtää "mentaalisesti", sillä mieli eivät välttämättä koskaan unohda asioita, joita "keho" on kokenut (Wright 2006, 2). Fiktio tärkeä tehtävä ja voima on siinä, että kuvaillessaan näitä mielen ja olosuhteiden sekoitussuhteita, fiktio voi johtaa periaatteessa mistä tahansa premisseistä lähes minkä tahansa lopputuloksen. Ja kun se tehdään selkeällä, johdonmukaisella ja ymmärrettävällä tavalla, lukija voi tulla ymmärtämään lähes millaisia mahdollisia maailmoja hyvänsä, koska kielellä esitetyt tapahtumat viittaavat metonyymisesti ruumiissa tuntuviin tiloihin, jotka ovat lähempänä aktuaalista aivotilaa kuin filosofisesti jäsenneyt merkitykset. Ymmärtämällä kokemuksellisesti miksi asiat tapahtuivat esitetyllä tavalla, tällä ymmärryksellä voi olla ekvivalentti pragmaattinen arvo lukijan omassa käsitteellisessä maailmassa.

Tämän tutkielman aiheena on puhua jo mainitsemastani kokemustiedosta, kirjallisuuden kausaalis-emotionaalisesta aspektista, jolla on kausaalista voimaa vaikuttaa affektina ihmisen emotioihin ja kognitioihin. Ajatus jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäinen viittaa väitelauseeseen¹⁴, jonka kaunokirjallisuus esittää ja toinen affektiin, jonka totuudesta narratiivi lukija-subjektin vakuuttaa kausaalis-emotionaalisella tavalla. Tärkeää tässä on siis huomata ei-tiedostettujen uskomusten vaikutus tietoa prosessoidessa: moni subjekti ei hyväksy joitakin filosofisesti esitettyjä väitelauseita niiden loogisesta johdonmukaisuudesta huolimatta, koska sisäinen aines vastustaa ajatuksen koherenssia. Jonkun mielestä vapaa tahto on tosiasia, vaikka filosofinen ajatuskoe esittäisi johdonmukaisella tavalla, että niin ei voi olla. Niinpä, jos subjektilla ei ole esittää johdonmukaista ja kattavaa

¹⁴ Lue: mihin tahansa tiedolliseen merkitykseen, jonka kaunokirjallisuus tuottaa. Merkitys on kuitenkin aina iteroitu osiin, jolloin kaikki merkitykset ymmärretään suhteessa muihin merkityksiin. Niinpä ainoa pragmaattinen tapa ymmärtää merkitysten suhteita, on kausaalinen.

vasta-argumenttia, on subjektilla silloin jokin implisiittinen uskomus, joka vastustaa johdonmukaisen tiedon omaksumista. Mutta jos kertomus on esittänyt sympaattisten henkilöiden läpikäymät tapahtumat johdonmukaisella tavalla, voi lukija haluta uskoa annetut tapahtumat totuutta vastaavina ja toimia sitten elämässään, uudet tiedot osana itseään.

2.5 Kaunokirjallisuuden moraalinen vastuu

Johdonmukainen esitys pyrkii sanomaan jotakin maailmasta, esittämään, että asiat menivät tässä tekstissä tällä tapaa – ja että asiat voisivat mennä samalla tapaa myös lukijan todellisuudessa – jos olosuhteet olisivat relevanteilta osilta samankaltaiset.

Niinpä esittämistapojen vaikutukset eivät ulotu pelkästään lukijan esteettiseen kokemukseen, vaan potentiaalisesti myös tietyn maailmankuvan vahvistamiseen tai heikentämiseen. Tässä mielessä teoksella itsellään on moraalista vastuuta. Ei ole lopputuloksen kannalta yhdentekevää kuinka moraalista valinnoista puhutaan, sillä jos konklusion johtavat premissit eivät ole selvästi näkyvillä, voi lukija tulla pitämään johdonmukaisena näkemystä, joka ei ole lainkaan puolustettavissa, johdonmukainen tai totuudenkaltainen. Samalla nähdään, kuinka asian kääntöpuoli puhuu kirjallisuuden tiedolliseen merkitykseen liittyvästä moraalista kasvattamisesta.

Koska ihminen ei voi, kuten tulen luvuissa 3 - 4 esittämään, vapaasti päättää mitä hän haluaa, koska hän ei voi valita mitä periaatteita hän haluaa seurata, mitä asioista ajatella, millaiseksi tulla, tällöin voidaan päätellä että kirjallisuus ja fiktio voivat johdatella ihmisen omaksumaan lähes millaisia ajatuksia hyvänsä. Sillä ihmisellä ei ole muuta tapaa ajatella asioita kuin mitä hän sisäisesti kokee oikeaksi, kuin mitä hän näkee parhaaksi; ihminen pitää totena sellaisia asioita, jotka kaikkein todenmukaisimmilta vaikuttavat tai jotka jostakin psykologisesta syystä niin vaikuttavat. Samalla tavalla romaani, jos se on orkestroitu määrättyllä tapaa, voi tulla vaikuttamaan lukijaan joko vaikuttamalla todenmukaisen vaikutelman nojalla hänen käsityksiinsä tai sitten vaikuttamalla psykologisen käsityksen nojalla hänen emotionaalisiin asennoitumisiinsa ilman, että asia on tahdon tai valinnoista riippumattoman järjenkäytön varassa.

Niinpä ajattelen, että osa kirjallisuudesta todella on vahingollista; jos teos onnistuu kuvailemaan esimerkiksi konnaksi tulemisen¹⁵ totuutta vastaamattomalla tavalla, voi lukija tulla uskoneeksi epä-

¹⁵ Tässä kohtaa huomattakoon, että vaikka puhun jatkossa pahoista konnista, vapaasta tahdosta ja moraalista vastuusta, pätevät argumentit kaikkiin mahdollisiin asioihin, jotka kausaalisesti rakentuvat. Siten totuus

toden kuvauksen totuuden kaltaisena. Deterministisesti ottaen väärän tiedon aiheuttamat seuraukset voivat laajassa mittakaavassa olla hyvinkin vahingollisia, koska lukija-agentti toimii omassa elämässään niiden tietojen nojalla, joita hänellä maailmasta on. Huomattavaa on, että teoksen vahingollisuus ei ole kuitenkaan tarinan syytä, vaan tarinasta esitetyn kertomuksen syytä. Kirjallisuuden tutkija Seymour Chatman muistuttaa, että yhdestä tarinasta voidaan tehdä huomattavan monta kertomusta; juoni muuttuu aina, kun tarinan tapahtumia kerrotaan erilaisissa järjestyksissä, kun korostetaan toisia ja jätetään toisia asioita korostamatta (Chatman 1980, 43). Kaikki tarinat voivat olla hyödyllisiä, kunhan ne kerrotaan hyödyllisellä tavalla.

Filosofi Bruce Wallerin mukaan pahantekijöiden syyttäminen on vahingollista, koska syyttäminen voi estää pahaan tekoon johtaneiden syiden tutkimisen. Syiden tutkiminen saattaa auttaa meitä ymmärtämään miksi pahat teot tapahtuvat, kuinka natsien hirmuteot olivat mahdollisia, ja kuinka me voimme ehkäistä vastaavien tapahtumien syntymistä tulevaisuudessa (Waller 2011, 163). Tässä mielessä romaani, joka vahvistaa vihaa tai epäluottamusta pahantekijöitä kohtaan jättämällä käsittelemästä pahaan johtaneita syitä, saattaa sumentaa lukijan käsityksiä syistä pahantekijöiden tekojen taustalla. Niinpä tämä tutkielma puolustaa naturalistisen¹⁶, kausaalisesti detaljoidun romaanin arvoa, jolloin lukija näkee eri tapahtumien syyt ja seuraamukset mahdollisimman selvästi, jolloin tapahtumat noudattelevat totuudenkaltaisuutta ja saattavat opettaa, muistuttaa ja vahvistaa lukijan käsitystä näiden asioiden suhteista. Konnaksi voi tietysti joutua lähes millaista reittiä hyvänsä, mutta olennaista on, että jokaisessa tapauksessa asialle on aina syy, joka ei ole konnan oma. Samalla puolustessaan tällaista romaania, tutkielmani hyökkää tältä osin sellaisia romaaneja ja fiktioita vastaan, jotka puhuvat syyttävästi moraalivalinnoista tekemättä näkyväksi eri tekoihin johtaneita syitä. Usein esteettinen vaikutus on voimakkaimmillaan esimerkiksi kun erityisen jaloille henkilöille käy erityisen kehnosti erityisen kelvottomien ihmisten toimesta. Tällöin lukija haluaa tietää kuinka oikeus palautetaan ja tilit tasataan. Pahantekijän pitää usein kokea kärsimyksiä ja julkista nöyryytystä. En tarkoita, etteikö tällaisten kertomusten välityksellä voida välittää hyödyllisiä tietoja ja tärkeitä moraalisia totuuksia. Useinhan sankari kasvaa matkan aikana, jolloin juuri matkasta tulee päämäärää tärkeämpi. Ilman matkaahan koko tarinaakaan ei ole. Mutta olennaista on huomata, että erityisen hyvällä henkilöllä (niin kuin erityisen pahallakin), on erityiset syyt toiminnalleen, jotka johtuvat jostakin, josta henkilö ei ole vastuussa ja joka ajan mittaan voi muuttua.

konnasta on vaihdettavissa totuuteen rakastumisesta ja hyvän tekemisestä kuin poliittisesta ideologiastakin.

¹⁶ Tarkoitan tässä tutkielmassa naturalismia filosofisessa mielessä. En kannata välttämättä naturalismia taiteessa. Esittämistekniikan sijasta tärkeää on se mitä sanotaan, ja minkä vuoksi sanotaan. Naturalistisetkin romaanit ovat subjektiivisen kertojan ilmaisemia kertomuksia, eivätkä siten välttämättä erityisen objektiivisiä, muuta kuin esimerkiksi kuvatessaan juuri korostetun subjektiivista näkökulmaa.

Kausaalisesti merkityksiä jäsentävässä mielessä me siis nimenomaan tarvitsemme haudasta nousevaa haamua, emme kuullaksemme kuka tai millainen konna on – vaan kuullaksemme minkä vuoksi konna on sellainen kuin on ja ymmärtääksemme ne riittävät syyt, deterministiset periaatteet, joiden nojalla hänen tekonsa ovat johdonmukaisia. Jos haluamme ymmärtää universumin toimintaa ja ihmisenä olemisen dynamiikkaa, emme voi pitää ketään konnana, talousrikollisena, huonona kasvatelijana tai alkoholistina ilman kattavaa syytä, vetoamalla vain johonkin pahaan tahtoon. Jotkut teoreetikot selittävät pahan radikaalin, primitiivisen tai metafysisen pahan käsitteillä, jolloin paha johtuu kuta kuinkin vain silkasta pahuudesta itsestään. Teesini kirjallisuuden tiedollisen merkityksen kannalta, deterministisessä merkityksessään, mitään tällaista pahaa ilman syytä ei ole olemassa. Paha ei voi olla silkkaa pahuutta – oman itsensä alkusyy, niin kuin ei mikään muukaan asia maailmankaikkeudessa. Jos konna tekee paha, silloin hänellä oli siihen jokin syy, joka palautuu hänen aivotiloihinsa. Jos tällainen syy on niin voimakas, että se mahdollistaa pahan, haluamme tietää kuinka se on rakentunut ja mistä se johtuu. Sillä syy pahaan ei sekään ole itsensä alkusyy, vaan edelleen riippuvainen jostakin aikaisemmasta syystä.

Jokaisen antagonistin, pahantekijän, vastustajan taustalla sijaitsee tragedia, joka on usein sankarin matkaa koskettavampi. Mutta konnaa ei lunasteta narraation lopussa. Lukemattomia vastoinkäymisiä, kehoja elämän lähtökohtia ja koettuja epäoikeudenmukaisuuksia, rakkaudettomuutta ja osattomuutta ei korvata puolella valtakunnalla, rakkaudella ja tanssiaisin. Lopussa ei seiso kiitos vaan sankarin nyrkki, neidon ylenkatse ja hirttolava. Esitän, että tällä tavallisella tarinalla on moraalittomia implikaatioita, joista tärkein lienee tarinan epätotuudenmukaisuus ja epäreilisuus. Oikeassa elämässä meillä ei ole sankareita eikä konnia¹⁷, vain erilaisia tavallisia ihmisiä, jotka sattuvat erilaisista lähtökohdista joutumaan monenlaisiin olosuhteisiin, joista toiset tuottavat hyviä, toiset kehoja lopputuloksia. Jos konna esitetään pahansuopana ja epäoikeudenmukaisena, mutta hänen teoilleen ei esitetä riittäviä syitä, ymmärrämme konnan väärin. Pidämme hänen tekojaan irrationaalisina, ei-oikeutettuina. Jos taas syyt pahantekijän toimintaan esitetään mahdollisimman tarkasti ja vieläpä hyvässä valossa, emme pidä enää pahantekijää pahana.

Kaikki kirjallisuuden käsittelemät tapahtumat, jotka sisältävät moraalivalintoja, voidaan periaatteessa selittää ja ymmärtää. Jos valintoja ei voida selittää, ei myöskään tapahtumia ymmärretä. Tällaista teosta pidetään epäjohdonmukaisena, sitä syytetään kehoista juonenkäänteistä ja laiskasta kirjoittamisesta. Teos, joka sen sijaan avaa tapahtumat mahdollisimman yksityiskohtaisesti, näyttää kuinka asiat tapahtuvat. Fiktion musertava käytännöllinen voima onkin sen kyvyssä jäsentää ja kohostaa

¹⁷ Siinä merkityksessä, että sankarin sankaruus olisi ultimaattisesti hänen omaa ansiotaan ja konnan konnuus ultimaattisesti hänen oma vikansa. Ks. tarkempi kategorinen erottelu moraalista vastuusta ja moraalista vastuun otosta sivut 65 - 66.

kausallisesti toisiinsa niveltyvien yksityiskohtien väliset suhteet. Lukijat ymmärtävät luonnostaan kausaalisen determinismin tärkeyden fiktion sisällä; kokemattominkin lukija huomauttaa epäjohdonmukaisuuksista, jos asioita ei selitetä järkevästi tai henkilöt käyttäytyvät ristiriitaisesti. Kaikkien henkilöiden kaikki teot ymmärretään vain syistä käsin. Jos syitä ei esitetä, sellaiset oletetaan. Kuinka asia olisi yhtään eri lailla fiktion ulkopuolella meidän omassa maailmassamme? Sellaiset teot, joille ei esitetä mitään syitä tai motiivia, ovat täysin käsittämättömiä. Jos agentti tekee pahan teon, mille ei ole mitään syytä, vertautuu teko agentin kannalta aivokasvaimeen tai muuhun sattumaan. Mikäli mitään syytä, edes sairautta tai sattumaa, ei voida esittää, tulisi agentin olla tapahtumasta enemmän ihmeissään kuin sivustakatsojien. On absurdia sanoa, että joku agentti huolehti ensin vain omista asioistaan ja sitten yllättäen tappoi. Mikäli syyt todella ultimaattisella tavalla uupuvat ja tapahtuma perustuu "sattumaan", on agentti viaton. Tällainen sattuma voi sattua silloin kenelle tahansa.

Tässä tutkielmassa siis ajatellaan, että kaikenlaiset teot, jotka vaikuttavat jonkinlaisilta oikuilta, pahalta tahdolta, ihmeiltä, noituudelta tai muuten riittämättömästi tai kokonaan perustelemattomilta, ovat sellaisia johtuen vain introspektion, tietoisuuden ja kielen puutteiden vuoksi siltä näyttäviä. Tosiasiallisesti niille löytyvät tärkeät, johdonmukaiset ja ilmiselvät perusteet luonnontieteellisistä syistä, esimerkiksi mikrotason aivotilojen biologiasta ja kausallisesta determinismistä.

Niinpä me "ymmärrämme" intuitiivisesti kun kavala konna tekee pahaa. Toisin sanoen käsitämme, että hänellä on tekoonsa tärkeät syyt. Emme hyväksy niitä syitä, mutta oletamme ikään kuin tällä pahantekijällä olisi syyt, joiden nojalla hän aktivoituu tekoon, mutta joista hän ei saisi aktivoitua – hän siis tekee väärin. Tämä väärin toimiminen on puolestaan pahaa, jos agentti käsittää tekevänsä väärin, ja sittenkin aktivoituu toimintaan. Mutta miksi me tällaista muka "ymmärrämme"? Jos nuori Werther menettäisi kiinnostuksensa Lotteen ja alkaisi kiihkeästi puhua lopun romaanin ajan pelkäänsä rakennusalan tai arkeologian erikoispiirteistä, olisimme hämmennyksissä. Emme hämmenny, vaikka Don Quijote toimittaa epätavallisia asioita, koska olemme perillä taustalla vaikuttavista syistä. Kun me ymmärrämme asioiden väliset suhteet, emme pidä jotakuta Robin Hoodia pahaisena varkaana vaan kelpo sankarina.

On ymmärrettävää, että ihmiset usein iloitsevat oikeuden voittaessa, kun sankari selvittää esteet tieltään ja voittaa valtakunnan ja neidon sydämen omakseen. Mutta, kuten tulen argumentoimaan, sellainen ajatus, että pahat ansaitsevat palkkansa, ei ole puolustettavissa. Minkä vuoksi meidän tulisi iloita, kun viattomana syntyvät lapset, jotka ovat ajautuneet vuosia jatkuneiden kehnojen sattumusten kautta konnan osaan, saavat sitten sankarin miekasta? On oletettavaa, että monet konnat

ovat loukattuja ja valinneet konnanroolinsa hämmennyksen ja surun tunteiden äärellä. Miksi me iloitsemme, jos nämä onnettomat, elämässään eksyneet, tavallaan lapsiksi jääneet ihmiset kärsivät lisää? Siksi, että me kannamme geneissämme tarvetta kostaa (Waller 2011, 9 - 11), haluamme että pahantekijä maksaa velkansa. Siksi, että yhteiskuntamme toimii yhteisten pelisääntöjen nojalla, jolloin oikeuden toteutuminen saa olomme turvalliseksi. Ja viimekädessä siksi, että emme keskity konnan kärsimykseen ja niihin vakaviin, usein lapsuuteen ja nuoruusikään johtaviin syihin, joiden nojalla heidän elämänsä menevät hukkaan. Sivuutamme konnan perspektiivin ja relevantit syyt heidän osaansa ja keskitymme sankarin perspektiiviin, jonka kautta koemme samastumista ja jännitystä ja jonka kautta tapahtumia selitämme. Tällainen menettely on osaltaan aivan oikein. Jo Aristoteles puhui taiteen tärkeydestä tunteiden puhdistumisen kannalta (Aristoteles 1982, 41). Edelleen, Aristoteles kirjoittaa: "*Koska runoilijan tehtävä on tuottaa nautintoa, joka johtuu jäljittelyn avulla herätystä säälistä ja pelosta, on selvää, että noiden tunteiden täytyy johtua itse tapahtumista*", (Aristoteles 1982, 41). Tunteet johtuvat siis esitetyistä tapahtumista. Mutta esitetyt tapahtumat eivät määräydy teokseen sen nojalla, kuinka tapahtumat johdonmukaisesti tapahtuvat, vaan sen nojalla, mitä runoilija valitsee.

Tässä mielessä Platonin vihamielinen taidekäsitys on osaltaan oikeassa, koska jos taide ei jäljittele totuutta kattavasti ja toimii vetoamalla tunteisiin esittämällä tapahtumia, jotka taiteilija valitsee, toimii taide jyrkässä mielessä epätotuudenmukaisesti. Taide siis johtaa harhaan, koska taide toimii vain abstrahoimalla universumin tapahtumista säikeitä, perspektiivejä, jotka eivät ole tosia kuin ahtaassa merkityksessä. Jos taide ei voi koskaan ilmaista asioita totuudenmukaisesti (koska aivotiloja, jotka ovat sellaisia kuin ovat ilman että niitä voidaan tietää, ei voida koskaan kuvata totuudenmukaisesti), taide johtaa käytännössä aina harhaan. Selvennyksen vuoksi tarkoitan sitä, että koska Wertherin rakastuminen tai Raskolnikovin toimittamat murhat johtuvat lukemattomista erilaisista tekijöistä, kaikista heidän elämänsä mittaan keräämistään vaikutelmista ja ajatuksista, heidän biologisesta rakenteestaan, kasvatuksestaan, olosuhteiden, tarpeiden ja kulttuurillisen tilanteen yhteisvaikutuksesta, on kielellä esitettäviin motiiveihin vetoaminen karkeaa yksinkertaistamista, harhaan johtamista. On eräässä mielessä turhaa kuvata päähenkilön ajatuksia tai puheita, koska niihin ei voida luottaa. Kuvatut asiat ovat epäluotettavan kertojan mielipiteitä, kaukana objektiivisesta totuudesta¹⁸. Voimme vain ajatella, että tällä tavalla taiteilija tai kertoja kuvittelee tällaisen agentin sanovan, mutta tällä agentilla ei ole kuitenkaan mitään takeita siitä, että hän todella kokee sanomaansa tai ajattelemaansa tapan, koska tiedostetut ajatukset ja tunteet ovat vain pieni osa varsinaisen aivo-koneiston tuottamista merkityksistä. Niinpä yksinkertaistenkin asioiden osittainen kausaalisen selittäminen vaatisi kenties satojen tuhansien tietokirjojen kirjoittamisen. Nämä taiteen puutteet ovat

¹⁸ ks. luku 5

kuitenkin, toisin kuin Platon ajatteli, anteeksi annettavia koska tällainen ongelma meillä on kaiken muunkin informaation ja tiedon käsitysten kanssa.

Kirjallisuuden vastuu liittyy tällä tavalla aiemmin mainitsemaani kokemustietoon. Kirjallisuutemme on täynnä kuvauksia seikkailuista, joissa jalo sankari taistelee julmaa pahantekijää vastaan. Tekevätkö nämä teokset oikeutta pahantekijälle kuvaamalla pahantekijän aivotiloja, niitä deterministisesti määräytyneitä taustatekijöitä, jotka hänen "motiivinsa"¹⁹ ovat johtaneet? Ajattelevatko lukijat, jotka ovat omaksuneet tällaisia tarinoita koko ikänsä, että maailmassa toiset ihmiset ovat hyviä ja toiset pahoja – irrallaan näistä kausaalisista vaikutustekijöistä? Ajattelevatko jotkut ihmiset todundenvastaisesti olevansa itse hyviä, koska eivät identifioitu aiemmin elämän aikana esitettyjen "pahojen" joukkoon? Aristoteleen mukaan ihmiset eivät ole hyviä tai pahoja, vaan vasta toiminta tekee heistä sellaista, (Aristoteles 1982, 76). Tämä on aivan oikein (ahtaassa merkityksessään), mutta samalla karkeaa pois katsomista. Kuinka toiminta voi tehdä jostakusta pahan, jos kerran toiminta johdetaan jostakin syystä, joka ei ole paha²⁰? Vaikka pahantekijä itse sanoisi, että hän tekee nyt pahasta tahdostaan pahan teon, ei tällainen puhunta muuta asiaa miksiäkään, koska tekijä ei voi itse luotettavasti ilmaista, kuinka kymmenien vuosien aikana kumuloituneet tapahtumat ovat jäsentyneet tavalla, joiden seuraamuksena hänen tekonsa tapahtuu. Niinpä hän parhaassakin tapauksessa sanoo, että hän on sellaisen tunteen vallassa, jonka nojalla hän arvaa, että mikäli jokin muu merkitys ei johda häntä karkeasti harhaan, sitten hän tekee pahan tekonsa tällä tavalla kuvitellusta syystä, joka on eri asia kuin teon varsinainen ei-kuviteltu, kausaalisesti johdonmukainen, aivotilojen tiedostamattomista osista asian laukaisevat syyt. Toisin sanoen, pahantekijä ei tee sitä mitä tekee siksi miksi hän luulee, vaan siksi millainen hän on, syistä, jotka ovat kausaalisesti sellaiset kuin ovat ja jotka eivät ultimaattisesti ottaen ole hänen tietoisuutensa ulottuvilla.

Tämän tutkielman keskeisimpiä asioita on pyrkiä esittämään, että pelkästään sankarin hamartia²¹ ei ole rikkomus, erehdys, koska ei tiedetä paremmin – vaan sitä ovat kaikkien ihmisten kaikkina aikoina tehdyt erehdykset. Pahantekijä tekee pahaa, koska hän ei tiedä paremmin.²² Tässä mielessä oikeudenmukaiseksi katsottu sankarin matka, omankädenoikeuden nojalla toimitettu kosto (a vigilante) ja yhteiskunnan lakien nojalla toimeenpanema tuomio ovat kaikki epäoikeudenmukaisia toi-

¹⁹ Sikäli kuin motiivi ymmärretään ruumiin tilan kuvana, jonka aivojen laitteet representoivat tietoisuudessa "motiivina" johonkin. Toisin sanoen kyse on menneen elämän kokemuksen ja nykyisten tilannemuuttujien kumuloivasta jyrkästä ja karkeasta symbolista. Kuka tietää, mitä tällainen henkilö haluaa todella.

²⁰ Edeltävä syy ei voi olla paha, koska edeltävä syy johtuu sekin edeltävästä syystä ad infinitum.

²¹ ks. Aristoteles 1982, 76.

²² Edelleen voidaan ajatella, että suurelta osin myös hyvän tekeminen perustuu samankaltaiseen tietämättömyyteen, sillä erehdykseksi osoittautuvat teot tehdään kuitenkin jostakin syystä, ja syyt paljastuvat erehdyksiksi vasta tekojen jälkeen. Jos agentti ei tiedä kaikkea, on usein pelkästään "sattuman" varassa, että jokin hyvä teko ei paljastu erehdykseksi jälkikäteen. Ks. lisää aiheesta luku 3.3

menpiteitä, mikäli ne perustuvat sellaiseen moraaliseen järjestelmään, joka ei ota huomioon tuomion kohteen biologista rakennetta ja elämän mittaan universumin osalta tulleita vaikutustekijöitä, joille tuomion kohde ei ole voinut mitään. Etiikan, ja siksi myös kirjallisuuden, tulee nousta emergentillä tavalla luonnollista moraalista ylemmäksi, koska luonnollinen tunteisiin perustuva moraalit ei ole moraalit lainkaan. Palaan tähän seuraavassa luvussa.

Filosofi Colin McGinn ajattelee, että väkivaltaelokuvat ovat katsojilleen vahingollisia, koska ne vaikuttavat katsojien hermostoon sitomalla assosiativisella yhteydellä nautinnon ja väkivallan. Edelleen tämä assosiaatio voimistuu, jos sympatian tunteet laimennetaan elokuvateknisillä keinoilla. McGinnin mukaan tällaiset toistuvat kokemukset voivat vaikuttaa katsojan taipumuksiin kokea asioita myöhemmin omassa elämässään. Toisin sanoen McGinn on huolissaan siitä että elokuvat vahvistavat katsojien aivoissa kytköstä kärsimyksen ja nautinnon välillä: "*There are real risks of conjoining killing and fun*". (McGinn 1997, 89).

Ajattelen, että meillä on kaikki syyt ajatella samaan tapaan pahan esittämisestä jonakin pahuutena omana alkusyynään. Mikäli lukijat altistuvat toistuvasti esityksille, joissa toiset ihmiset ovat pahoja ja toiset hyviä ilman syytä, voi tämä vahvistaa tällaista epärealistista ja vahingollista käsitystä ihmisistä sen sijaan, että teokset esittäisivät johdonmukaisesti ihmisten syyt teoilleen. Tulen myöhemmin esittämään miksi toiset ihmiset ovat pahoja ja toiset hyviä. Olennaista on kuitenkin tehdä tärkeä erottelu syiden ketjuuntumiselle. Toiset ihmiset ovat pahoja, koska erilaiset olosuhteet ovat niin myötävaikuttaneet ja toiset ovat hyviä, koska erilaiset olosuhteet ovat niin myötävaikuttaneet. Kukaan ei ole paha mistään metafysisestä syystä tai muusta irratiionaalista pahasta omana alkusyynään.

Jos jotakuta halutaan syyttää pahasta teosta, meidän pitää pystyä konstruoimaan asioiden väliset suhteet. Ainoa oikeudenmukainen tuomio on tuomio, joka on totta. Tuomio ei ole oikea, mikäli se ei ota huomioon kaikkia kausaalisesti merkittäviä tekijöitä, joista teot johtuvat.

3 Paha

Pahaa, pahan alkuperää ja ihmisen pahuutta on pohdiskeltu oletettavasti tietoisuuden alkuhämäristä asti. Mitä eroa on tietoisien agenttien tahtomalla pahalla ja luonnonkatastrofeilla, niin sanotulla luonnollisella pahalla (natural evil)? Miten moraalit liittyvät pahan käsitteeseen? Onko olemassa jotakin universaalia kaikkialla ja kaikkina aikoina pätevää moraalijärjestelmää? Kaikki nämä kysymykset ovat relevantteja kulttuurin ja yhteiskunnan sisällä elävän ihmisen kannalta.

Sanakirjat määrittelevät pahan ensisijaisesti moraalisesti vääräksi tai huonoksi. Edelleen, sanakirjat määrittelevät pahan muun muassa vahingolliseksi, ylikuonnolliseksi pahantahtoisuudeksi ja synniksi. Filosofit Adam Mortonin mukaan sanomme sellaista tekoa tai ihmistä pahaksi, joka ylittää meidän tavalliset moraaliset tai selittävät normimme. Toisin sanoen, meistä tuntuu puutteelliselta pitää Hitlerin tai raiskaajan tekoja "vain" väärinä. Tarvitsemme erikoisterminologiaa määrittelemään asioita, jotka ovat todella väärin (Morton 2004, 4). Psykologi Philip Zimbardo sanoo, että paha voidaan määritellä sellaiseksi tietoiseksi käytökseksi, joka nöyryyttää, vahingoittaa, tuhoaa tai tappaa viattomia ihmisiä. Zimbardon mukaan tämä määritelmä asettaa tarkoituksella ja motivoitusti toimitettujen tekojen tekijät vastuuseen. (Miller 2004, 22). Pahaa sanotaan usein myös kaiken hyvän antiteesiksi.

Usein pahuutta pidetään jollakin tavalla käsittämättömänä (Heberlein, 108). Kirjallisuudentutkija Terry Eagleton toteaa: "*The less sense it makes, more evil it is. Evil has no relations to anything but itself, such as a cause*" (Eagleton 2010, 3) ja vähän myöhemmin hän toteaa, että paha: "*is thought to be uncaused, or to be its own cause* (emt., 4). Teologi Ann Heberlein toteaa toistuvasti kirjassaan *Pieni kirja pahasta*, kuinka ihmisillä on tarve jakaa ihmiset hyviin ja pahoihin, selittää paha jollakin konstilla. Edelleen, Heberlein kirjoittaa, pahat teot eivät noudata logiikkaa, jota uhrit tai tekojen todistajat pystyisivät käsittämään, ja että paha teko edellyttää tietoisesta tarkoituksesta – tekijän on oltava tietoinen tekojen seuraamuksista ja haluttava vahingoittaa (Heberlein 2011, 108). Usein myös lisätään, että pahantekijän on lisäksi tehtävä pahat tekonsa vapaasta tahdostaan (Eagleton 2010, 6).

Näiden ajattelijoiden lausumat pahasta kiteyttävät pikemminkin sen mitä me yleensä tunnemme, kuin sen, kuinka asiasta voidaan ajatella. Me todella tunnemme, että pahantekijä tekee väärin. Me todella tunnemme, ettei tekoja voida käsittää, että niin ja niin ei olisi pitänyt tapahtua. Me usein todella tunnemme halua kostaa.

Kohtaamme kuitenkin erilaisia tekoja, jotka tehdään tietoisesti, mutta jonkin sellaisen syyn vuoksi, joka tekee asiasta ymmärrettävän, sekä sellaisia tekoja, jotka tehdään alentuneesti syyntakeisina. Lasten ja sairaiden tekemiä rikoksia pidetään tällaisina. Ongelmallisilta pahan määrittelyn kannalta tuntuvat myös erikoistapaukset, kuten kostamiset tai päihteen vaikutuksen alaisena tehdyt rikokset. McGinn päätyy hyväksymään primitiivisen pahuuden määritelmän, jonka mukaan paha tehdään pahan itsensä vuoksi; koska pahantekijä nauttii pahasta ilman mitään syvällisempää syytä. Tätä määrittelyä hän vahvistaa argumentoimalla hyvän käsitteen puolesta; hyvääkin pidetään hyvänä sen itsensä vuoksi. McGinn korostaa, ettei hän tarkoita, etteikö pahalla ja hyvällä olisi kausaalisesti ymmärrettäviä syitä; sen sijaan hän sanoo, että näistä syistä huolimatta lopputulos on se, että agentit toimivat esimerkiksi tahtomalla pahaan pahan itsensä tähden (McGinn 1997, 83 - 84) Kukaan ei kysy minkä vuoksi joku teki hyvää; samalla tavalla me ymmärrämme intuitiivisesti miksi joku tekee pahaan. Emme hyväksy pahaan tekoa, mutta ymmärrämme sen ikään kuin nahoissamme. Emme kenties ole menettäneet läheistä rikollisen käsissä, mutta voimme kuvitella miksi joku kostaa rikolliselle läheisensä menetyksen. Tällä tavalla pahaan tekoon sekoittuvat toisaalta asian älyllinen merkitys sekä koettu emotionaalinen merkitys. Emotionaalinen merkitys haittaa usein asian älyllistä ymmärtämistä.

Kauneuden sanotaan usein olevan pahuuden tavalla selittämätöntä. Ilmiön voi kuitenkin varsin luotettavasti ajatella johtuvan erilaisista aivojen laitteista, jotka pitävät kauniina sitä, mikä on koherenssissa ympäristön muuttujien kanssa. Kaunista on jokin, joka on hyvää, hyödyllistä ja kaikkea tällaista yhdessä. Kauneus, kuten vapaan tahdon tai oman hengen säilyttämisen kokemukset ovat nimityksiä kokonaisuuksille, ominaisuuskimpuille, jotka rakentunevat monesta osasta. Jos kauneus olisi yksinkertainen asia, jonka voisi lisätä tai poistaa, voitaisiin puhua tästä yksittäisestä asiasta jonakin kauneuden määritelmänä. Sama pätee pahuuden määritelmään. Asian monimutkaisuus ei tee siitä naturalismin vastaista taikuutta. Kysymys on asioiden välisistä suhteista, joita sitten nimitetään kattokäsitteellä halutun merkityksen antamisen vuoksi.

Deterministinen ajattelu jää kenties sekin uskon varaan; emme kykene viime kädessä painamaan sormeja jokaisen operaattorin päälle ja pitää asioita selvitetynä. Tarvittavan uskon määrä on kuitenkin pienempi, kun mystiset ja selittämättömät ominaisuuskimput dekonstruoidaan pienimpiin mahdollisiin osiin. On turvallista olettaa, että tulevaisuudessa osat saadaan edelleen jaettua pienempiin yksityiskohtiin ja tarkempiin selityksiin.

3.1 Ulkoinen standardi

Kirjallisuudentutkija Tarmo Kunnas muistuttaa, että hyvän ja pahan käsitteiden sisällöt ovat aina kulttuurisidonnaisia (Kunnas 2008, 11). Niinpä jokin teko on paha riippuen siitä kuka sitä tekee, missä maassa ja minä aikakautena. Saman maan ja ajan sisällä ihmisen henkilökohtainen biologinen perimä ja perhesuhteet voivat myös tehdä eri ihmiset eri tavalla soveliaiksi elämään juuri tiettyjen kulttuuri- ja oikeuskäsitysten parissa. Niinpä on triviaalia pitää x:aa pahana, jos hän on sellainen kuin on eikä ole sellainen kuin joku toinen – jos häntä ei pidettäisi pahana, kunhan hän vain asuisi toisella puolella maapalloa. Tällaiseen paheksuntaan tulisi lisätä huomio, joka ottaisi huomioon arvoarvostelmamme subjektiivisen ja tilapäisen luonteen.

Filosofi Immanuel Kant ratkaisee ulkoisen auktoriteetin puuttumisen vaatimalla, että moraalista tekoa ei tehdä lain vaatimalla tavalla – vaan nimenomaan lain tähden. Mikään hyvä, oikea ja kaunis teko ei ole moraalisesti oikeanlainen, mikäli tekoa ei suoritettu nimenomaan lain vaatimuksesta. Teko pitää tehdä lain vaatimuksen nojalla, koska muuten tekojen moraaliarvo on liian epävarmaa; ihmiset tekevät toisinaan hyvää ja toisinaan paha, olosuhteista riippuen. (Kant 2014).

Niinpä pahan määritelmä ei ratkea etsimällä erityistä pahuuden lajia, paha ratkeaa motiivista käsin. Ihminen, jolla kategorinen imperatiivi on ylimpänä toimintaohjeenaan, taistelee väistämättä kaikissa tilanteissa imperatiivin puolesta. Jos hän ei taistele, ei imperatiivi tällöin ollut ylimpänä ohjeena. Tästä Kant johtaa tuloksen, jonka mukaan ihminen on paha, jos kategorinen imperatiivi ei toimi hänen ylimpänä toimintaohjeenaan, sillä tästä seuraa, että ihminen toimii maailmassa tunteidensa ja olosuhteiden määrittelemänä. Olosuhteet määräävät, kauanko ihminen jaksaa hillitä itseään ja välttää paha. Tätä Kantin kategorista imperatiivia käsittelemän myöhemmin. Tässä kohtaa riittää todeta Kantin imperatiivin ongelmaksi sen ultimaattisen vaatimuksen ristiriitaisen luonteen²³.

Sam Harrisin muotoilema "moraalinen maisema" lähtee siitä oletuksesta että ihmisten hyvinvointi "riippuu täysin maailman tapahtumista ja ihmisaivojen tilasta" (Harris 2010, 12). Kaikki arvot, joita voidaan kutsua hyväksi, voidaan myös kutsua ihmisen aivoja koskeviksi faktoiksi. Niinpä faktat ja arvot ovat sama asia (Harris 2010, 22); onnellisuus on tieteellinen tosiasia, joka johtuu "maailman tapahtumista ja ihmisaivojen tilasta". Niinpä kaikki eettiset järjestelmät, uskonnot, lait ja teot eivät ole yhtä hyviä. Parhaaksi toiminnan tavaksi ja moraaliseksi mittapuuksi muodostuu sen sijaan

²³ Kukaan ei ole koskaan hyvä, jos Kantin imperatiivi ei ole pohjimmaisena ohjesääntönä. Mutta koska, kuten tulen argumentoimaan, imperatiivi ei ole kenenkään pohjimmaisena toimintaohjeena, ei kukaan silloin voi Kantin edellyttämällä tavalla imperatiivia noudattaa. Tällöin imperatiivi romahtaa käytännölliseksi periaatteeksi, joka ei enää toimi lain tavoin, sillä kukaan ei noudata imperatiivia sen itsensä tähden.

ajatus hyvinvoinnin lisäämisestä, joka puolestaan on kulloisessakin moraalivalintatilanteessa aivoja ja tapahtumia koskeva fakta. Harris tähdentää, että vaikka emme voisikaan kaikissa tilanteissa tietää mikä on oikea tapa toimia, on sellainen silti useimmiten olemassa (Harris 2010, 195). Tästä seuraa, että kaikki teot ovat moraalisia siltä osin, että ne joko lisäävät tai vähentävät joko yksityistä tai yleistä hyvinvointia. Mitään välimuotoa ei ole. Ihmisen tulee siis ottaa vastuu teoistaan käsittämällä, että kaikilla teoilla on joko hyvät tai huonot seuraamukset, ja että motiivi paljastaa tekijän luonteenlaadun.

Biologi Richard Dawkinsin mukaan ihminen ei ole tekoja arvottaessaan objektiivinen ja tasavertainen muiden ihmisten kanssa toimiessaan, koska hän toimii biologisen rakenteensa nojalla, ja tämän biologisen rakenteen osatekijät ovat armottoman itsekkäät geenit. Itsekkäät geenit johtavat usein itsekkääseen toimintaan. Altruistiset teot johtuvat siitä, että niistä on joissakin tilanteissa enemmän hyötyä kuin julmasta itsekkyydestä. (Dawkins 2006, 2).

Kantia mukailleen ihminen on siten "paha", koska hän ei voi imperatiivia täyttää ja toimii ultimaattisesti itsekkään biologisen rakenteensa ohjaamana. Mutta tiedostamalla tämän itsekkään luonteen ja moraalisen maiseman vaatimukset, hän voi ottaa vastuunsa (take-charge responsibility)²⁴ toimittaessaan hyviä tekoja kuin lain vuoksi. Vaikka hän tietääkin, ettei tällaista lakia voi koskaan lopullisesti täyttää, pitää hänen, ollakseen hyvä, pyrkiä silti tekemään parhaansa.

3.2 Pahan syyt

McGinn puolustaa teoksessaan *Ethics, evil and fiction* ajatusta puhtaasta pahuudesta. Jotkut ihmiset ovat hänen mukaansa pahoja. Tällaiset ihmiset saavat nautintoa toisten tuskasta, ei minkään instrumentaalisen hyödyn vuoksi, vaan puhtaasti vain tämän nautinnon itsensä vuoksi (McGinn 1997, 61 - 65).

Hyvyyden on sanottu olevan vapaa sosiaalisista elämäntapahtumista (Eagleton 2010, 9), eikö sitten näin ole pahuudenkin laita? Kantin käsitys on nimenomaan tällainen: hyvä ihminen on hyvä, koska hän on niin valinnut – ja paha ihminen on paha, koska hän on niin valinnut. Hyvä ihminen noudattaa kategorista imperatiivia ylimpänä elämänohjeenaan. Paha on sellainen ihminen, joka ei kategorista imperatiivia noudata. Kantin mukaan aiemmat elämäntapahtumat vaikuttavat niin voimakkaasti ihmisen tahtokoneistoon, että ne yksin voivat determinoida ihmisen toiminnan. Mutta

²⁴ Ks. tarkemmin take-charge vastuusta sivut 64 - 66.

koska ihminen on absoluuttisesti vapaa, joten hän voi aina valita hyvän, järjen käytön. Jos ihminen on paha, silloin hän tottelee aistisuudesta johdettuja haluja, jos taas hän on hyvä, hän seuraa järjestä johdettua kategorista imperatiivia. Kant menee niin pitkälle, että hyvä ihminen on sellainen, joka noudattaa aina kategorista imperatiivia. Toisin sanoen ihminen voi elää hyvin ja noudattaa imperatiivia pääsääntöisesti, mutta jos hän jossakin haastavassa tilanteessa lipsuu imperatiivin noudattamisessa, ilmaisee tämä haastava tilanne vain sen, ettei hän ollut aikaisemmissakaan tilanteissa noudattanut varsinaista kategorista imperatiivia. Hän oli siis pohjimmiltaan paha ja tilanteet olivat vain luonnostaan olleet sellaisia, että hän toimi hyvin. (Kant 2004, 54 -59).

Tämän tutkielman kannalta on kuitenkin olennaista, että jos joku tekee pahaa, hänellä on tähän tekoonsa jokin teon motivoinut syy, joka on jotakin muuta kuin paha itsessään. Erottelu on pohjimmiltaan yksinkertainen: joko teot tahdotaan "vapaasti", eli ilman syitä, tai sitten tahtomisella tarkoitetaan valintaprosessia erilaisten syiden välillä, joka purkaa vapaudesta puhumisen mielekkyyden.

Tulen argumentoimaan sen puolesta, että pahaan itseensä vetoaminen on pois katsomista, kausaalisen materiaalin irrationaalista hylkäämistä. Jos tekijällä on syytä tehdä jotakin niin sanottua pahaa, syy tähän pahaan sijaitsee syissä, jotka johtuvat regressiivisesti tekijää kauemmas. Jos tekijä on puolestaan jollakin tavalla paha omasta tahdostaan, valinnastaan ilman kausaalisesti riittäviä syitä, voidaanko häntä sitten syyttää tästä pahasta, jos hän on sitä ilman syytä? Jos hänen pahuuteensa ei ole mitään syytä – jos hänen sielunsa tai minuutensa vain sattuu olemaan paha – kuinka häntä sitten voidaan pitää vastuullisena siitä, että hän ei ole hyvä – jos hän ei kerran ole sitä mitä hän on, mitenkään omasta tahdostaan, jostakin syystä? Niinpä paha henkilö on paha, koska aikaisemmat syyt, tai hän on paha siksi että hän vain sattuu olemaan paha, ilman minkäänlaista syytä.

Ajatellaan ihmistä, joka saa nautintoa toisen kärsimyksestä, eikä raportoisi syyksi muuta kuin nautinnon toisen kärsimyksestä nautinnon ja kärsimyksen itsensä vuoksi. Ajattelen, että kun tällainen ihminen tekee sitten tahallaan jotakin pahaa, saadakseen nautintoa, hän ei tee varsinaisesti pahaa, vaan hän erehtyy. Hän erehtyy, koska hän kaipaa nautintoa ja tekee tekosensa tämän nautinnon toivossa käsittämättä, että käsien ulottuvilla on parempiakin tapoja elää. Jos hän todella ymmärtäisi asian syvällisesti, on johdonmukaista ajatella, että hän lakkaisi pahan tekemisen. Niinpä häntä ei varsinaisesti kiinnosta tehdä pahaa, vaan häntä kiinnostaa kokea nautintoa. Tällöin hänen

raporttinsa omista motiiveistaan ovat epäluotettavia, eikä hän tiedä mitä hän tekee ja minkä vuoksi.²⁵

Tässä mielessä on johdonmukaista ajatella, ettei hänen teoissaan ole olennaista tekojen varsinainen sisältö, vaan tekojen syyt. Oletettavasti hän lakkaisi pahan tekemisen, jos hän menettäisi syyn tehdä paha, jos hän ei pelkästään lakkaisi kokemasta nautintoa, vaan alkaisi sen lisäksi suuresti kärsiä pahan tekemisestä. Edelleen, voidaan olettaa, että hän alkaisi tehdä hyvää, aina vain hyvää, mikäli voisimme jollakin syyllä tai pillerillä tai leikkauksella muuttaa hänen aivojensa rakenteita tavalla, jonka jälkeen hän kokisi vastaavia, tai vieläkin suurempia nautintoja hyvän tekemisestä.

Zimbardon mukaan pahuus ja pahat teot pitää ymmärtää tilannekohtaisten muuttujien aiheuttamien kausaalisten syiden tuloksina. Hän asettuu dispositionaalista mallia vastaan, joka selittää tekoja ihmisten taipumusten nojalla. Zimbardon mukaan hyvät ihmiset voidaan johdatella tekemään paha muuttelemalla yhtä tai toista tilannekohtaista muuttujaa (Miller 2004, 21 - 22). Ihmiset eivät siis tee sitä tai tätä sen vuoksi millaisia he ovat, vaan sen vuoksi, millaisessa tilanteessa he ovat. Zimbardo ei tarkoita sitä, etteikö ihminen tekisi sitä mitä tekee myös siksi millainen hän on – sen sijaan hän tarkoittaa sitä, että olosuhteisiin vaikuttavat tilannemuuttujat ovat usein tapahtuman kannalta tärkeämpiä kuin henkilökohtaiset taipumukset. On helppoa ajatella, että kylläinen ja varakas varastaa ruokaa harvemmin kuin nälkäinen ja varaton. Onnellinen, elämänsä parasta päivää viettävä onnenpotkun kohdannut nuori mies sättii ohikulkijoita luultavasti harvemmin kuin onneton ja syrjäytynyt nuorukainen. Nuori saksalaissojilas ampuu juutalaisen useammin keskitysleirillä esimiesten ja ikätovereiden käskyjen ja rohkaisujen jälkeen kuin rauhanaikana häpäivänään.

Kunnaan mukaan ihminen voi korkeatasoisen kirjallisuuden ja taiteen suojassa luontevasti laskeutua "*moraaliseen helvettiin ja syvälle pahuuteen*". Taiteella ja kirjallisuudella on kyky pohtia ja kuvata pahaa suvaitsevaisesti ja loukkaamatta taiteen tekijää, vastaanottajaa tai lukijaa (Kunnas 2008, 306). Jonathan Littell kuvaa mittavassa romaanissaan *Hyväntahtoiset* muuan ss-upseerin, Maximillian Auen ajatuskulkuja muun muassa tähän tapaan: "*Kuka yksittäinen ihminen voi silkasta omasta tahdostaan ratkaista, mikä on oikein ja mikä väärin?*" Hieman aiemmin Aue pohtii:"

"Döll tappoi tai tapatti ihmisiä, ja se on siis paha, mutta siitä huolimatta hän oli hyvä lähimmilleen, välinpitämätön muita kohtaan, ja lainkuuliainen kansalainen. Mitä enempää sivistyneiden ja demokraattisten kaupunkiemme asukkailta voi vaatia? Ja miten monet hyvän tekijät, jotka ovat kuuluisia ylenpalttisesta anteliaisuudestaan, ovat todellisuudessa itsekkäitä ja kuivia hirviöitä, jotka vain janoavat maallista mainetta turhamaisuuden pöhöttäminä ja kohtelevat lähimmäisiään tyrannimaisesti?"

[...]

²⁵ vrt. vapaus täydellisenä rationaalisuutena s. 53 - 54.

"Raamatun laissa sanotaan: Älä tapa, eikä siihen ole poikkeusta. Silti kaikki juutalaiset ja kristityt hyväksyvät sen, että sodan aikana tuo laki kumoutuu ja on oikein tappaa oman kansansa vihollisia eikä siinä ole mitään syntiä, ja sodan loputtua armeijat kotiutetaan, laki jatkaa rauhanajan elämäänsä kuin mitään katkosta ei olisi ollut. Jos saksalainen haluaa olla hyvä saksalainen, hänen on toteltava lakeja, toisin sanoen Führeriä, mitään muuta moraalialia ei voi olla, koska sille ei ole minkäänlaista perustaa (ei ole sattuma, että vallan harvat vastustajat olivat suurelta osin uskovaisia, sillä heillä oli edelleen toisenlainen moraalinen viitekehys ja he saattoivat arvioida hyvää ja pahaa suhteessa johonkin muuhun kuin Führeriin; Jumala oli heidän kiintopisteensä kun he pettivät johtajansa ja maansa, ilman Jumalaa se olisi ollut mahdotonta, sillä mistä muualta he olisivat saaneet oikeutuksensa?"

[...]

Sotilas ei vastustele kun hänet lähetetään rintamalle: paitsi että hän vaarantaa elämänsä hänet myös velvoitetaan tappamaan vaikkei hän haluaisikaan; Hän luopuu omasta tahdostaan. Jos hän pysyy paikallaan, hän on hyveellinen, jos pakenee, karkuri ja petturi. Keskitysleirille komennettu mies, kuten nekin jotka määrättiin Einsatzkommandoihin tai poliisipataljoonaan, ajatteli suurimman osan ajasta samoin. Hän tiesi, ettei hänen tahdollaan ollut siellä mitään virkaa; oli silkkaa sattumaa, että hänestä tuli murhaaja eikä sankari tai vainaja." (Littell 2008, 514 - 516).

Hyväntahtoiset kuvaa kuinka tavallisesta saksalaismiehestä, Maximilian Auesta, tulee muiden tavallisten saksalaismiesten tapaan juutalaisten joukkotuhon osallistunut "paha" ihminen. Tapahtumat kehkeytyvät pikkuhiljaa ensin arkipäiväisistä tapahtumista kohti harvinaisempia tapahtumia, johdonmukaisesti ja luonnollisesti, ilman, että kenenkään tarkoituksena on tehdä "pahaa". *Hyväntahtoisien* ansio monien muiden ansioiden ohella on siinä, että näistä ihmisistä ei voida löytää minkäänlaista metafyyssistä pahaa tai pahaa tahtoa, joka vaikuttaisi tapahtumiin ilman syytä. En kuitenkaan valinnut Littellin teosta analyysieni kohteeksi, koska Auen syyt ovat eksplisiittisesti ulkoisia syytä. Kuten Littell kirjoittaakin, ihmiset usein ajattelevat sodan aikana pätevän erilaiset lait ja arvot kuin rauhan aikana.

Natsiupseerien ja tavallisten saksalaisten toisen maailmansodan aikana toimittamia hirmutekoja on tutkittu paljon. Lienee selvää, että eri henkiöillä on erilaisten dispositioiden nojalla hieman toisistaan poikkeavia syytä, jotka tahdon eri tekojen puolesta ratkaisevat. Maximilian Auenkin teesin mukaan ihmisen dispositionaaliset ominaisuudet eivät ole toiminnan kannalta ratkaisevia; kaikki me toimimme samalla tavalla (ks. esim. Littell 2008, 22 - 26, 682) – Aue esittää, että me muut olisimme toimineet niin kuin tavalliset saksalaiset toimivat toisen maailman sodan aikana. Joko paperitöissä tai kentällä. Auen mukaan voimme vain toivoa, ettemme koskaan tapa ketään. Niin hänkin toivoi (emt., 2008, 25 - 26).

Usein meistä tuntuu, että näin ei ole – me emme ole samanlaisia, kuten emme ole pankkirosvoja, epärehellisiä tai muutenkaan huonoja ihmisiä. Kuinka meillä on sitten kuuluisia hyväntekijöitä ja kuuluisia pahantekijöitä, joiden voidaan ajatella asettuvan saman janan eri kohtiin? Ongelma on siinä, että joko he (pahantekijät) ovat samanlaisia kuin me (hyväntekijät), jolloin me olemme ekvi-

valentisti kuin he ovat. Tai sitten he ovat rakenteellisesti, olennoiltaan pahoja – eräänlaisia demoneja – toisenlaisia kuin me muut – jolloin heitä ei voida myöskään syyttää siitä, että he eivät toimineet kuin me muut, koska heidän toimivat juuri demonisen luonteensa mukaisesti, eivät tavallisten ihmisten tapaan.

Teoksessaan *Eichmann in Jerusalem* Hannah Arendt toteaa kuinka hämmentävän tavallinen Adolf Eichmann oli. Kuinka keskitysleirien logistiikasta vastannut natsiupseeri ei ollutkaan muuta kuin kuka tahansa. Eichmann ei ollut demoninen, käsittämättömän paha mies, jonka koko olemus ja ajattelu tihkuvat sadistista ja puhdasta pahaan. Tällaisen rajan vetäminen hyvien ja pahojen ihmisten kesken on toki naiivia. Kaikki ovat syntyneet maailmasta mitään tietämättä ja pikkuhiljaa olosuhteiden myötä kasvaneet sellaisiksi ja sellaisiksi. Mikään hyvyys tai pahuus ei laskeudu ihmiseen ulkopuolelta; ihmiset etsivät mielihyvää ja pakenevat mielipahaa ja tekevät parhaansa tavoitteidensa saavuttamiseksi. Jos joku tekee pahaan vaikka tietää paremmasta, tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että tällöin toiminnan ratkaisee joku implisiittisesti tämän paremman tiedon ylikirjoittava muu syy.

Arendt ei löydä Eichmannista pahuutta vaan ajattelemattomuutta, typeryyttä ja itsepetosta. Henry E. Allison kirjoittaa Zimbardon ja Auen hengessä kuinka Eichmann ja muut "lopulliseen ratkaisuun" osallistuneet erosivat muista saksalaisista, jotka tapahtumiin eivät osallistuneet, nimenomaan juuri sen olosuhteen nojalla, että he sattuivat löytämään itsensä näistä olosuhteista (Lara 2001, 89).

3.3 Kirjallisuus, absurdi ja paha

Kirjallisuus tarjosi jo antiikin aikaan ihmisille samastumiskohteita, jonka avulla ihmiset saivat tietoa omista tunnekokemuksistaan. Kunnas toteaa, että pahaan eläytyminen saattoi jo tuolloin auttaa ymmärtämään asioita syvemmin. Kenenkään tahdosta riippumaton luonnollista kärsimystä voidaan pitää absurdina. "*Kärsimys, paha ja absurdi, ovat silloin yksi ja sama asia*". Kunnaan mukaan tarina Oidipuksen koettelemuksista opettaa ihmistä sietämään absurdia pahaan – epäonni voi kohdistua keneen tahansa. (Kunnas 2008, 22). Haluaisin lisätä tällaiseen ajatukseen lisämääreen, joka muistuttaa, että kaikki epäonni maailmassa, kaikenlaiset epäoikeudenmukaisuudet ja pahat asiat ovat lisäksi siinä mielessä luonnollisia ja välttämättömiä asioita, että ne johtuvat matemaattisella tarkkuudella täsmällisistä syistä, eivätkä ne ultimaattisesti ottaen ole kenenkään pahan tahdon vaikutuksen tuotoksia.

Usein romaanien henkilöt ovat karikatyyrimäisesti jonkin johtoajatuksen – määrätyn halun tai halun puutteen, jonkin ominaisuuden kyllästämiä, ja "kaikki" heidän toimensa määräytyvät tai selittyvät tästä ominaisuudesta, enemmän kuin esimerkiksi vapaasta valinnasta käsin. Kertomusten kohtaukset ovat rakennelmia, joissa eri henkilöiden ominaisuudet törmäävät joko toisiinsa tai olosuhteisiin, ja tuottavat siten aiemmista tapahtumista seuraavia, kohti johdonmukaista konklusiota. Tapahtumien tuottamat muutokset ovat subjektin kannalta joko sisäisiä, ulkoisia tai molempia. Niinpä romaanien henkilöt juoksevat Oidipuksen tavoin kohti vääjäämätöntä absurdia lopputulosta. Mutta lopputulos ei ole absurdi siksi että se on jotakin pahaa vaan koska lopputulos on aina absurdi ja seuraa absurdilla tavalla absurdeista olosuhteista. Henkilöt käyttävät vapautta tavalla joka johtaa halujen ja olosuhteiden muodostamasta synteesisistä aina seuraavaan halujen ja olosuhteiden muodostamaan synteesiin. Tällaisella sekoitussuhteella ei ole sattumanvaraista eikä määrättyä lopputulosta, mutta ei myöskään inhimillisesti orkestroitua. Lopputulos ei ole absurdi vain siksi, että tulos voi olla keho tai paha, ilman kenenkään tahtoa luonnollisista absurdeista syistä, vaan siksi, että myös onnellinen loppu on seurausta ei-tietoisista, luonnollisista ja absurdeista syistä. Kenen tahansa elämä voi päättyä typerästi minä hetkenä hyvänsä sattuman, vahingon tai erehdyksen välityksellä. Niinpä elämässä onnistuminen johtuu suurelta osin myös erilaisten katastrofaalisten sattumien, vahinkojen ja erehdysten puutteesta joko agentin biologisen rakenteen, kasvatuksen tai muiden elämäntapahtumien osalta. Kuka tietää kuinka pienten "sattumien" ansiosta monet muut, suunnattoman vahingolliset "sattumat", jäivät tapahtumatta. Kaikki kirjallisuuden hahmot toteuttavat tällaisia vapauden, olosuhteiden ja synteisien aina kumuloituvaa absurdia muotoa, jonka kaunokirjallinen muoto maalaa kohosteisesti esiin.

Zimbardon ja Auen mukaan me olemme kaikki tilannekohtaisten muuttujien armoilla. Miksi sitten toiset meistä ovat alkoholisteja, narkomaaneja ja taparikollisia ja toiset eivät, vaikka mikään sotatilanne tai Stanfordin vankilakokeeseen verrattava tilannemuuttuja ei rasita meitä? Seuraavissa luvuissa esitän, että ihmiset tekevät niitä asioita joita tekevät sen vuoksi millaisia he ovat. Se, millaisia he ovat, johtuu absurdilla tavalla aiemmista tapahtumista (tilannemuuttujista), jotka johtavat heidät moraalivalintatilanteisiin (tilannemuuttujien äärelle), joissa he toimivat sitten sisäisten ominaisuuksiensa johdattelemalla tavalla. Zimbardon ajatus tilannemuuttujista, jotka määräävät ihmisen toimintaa koetilanteessa, viittaa ajatukseen, että ihmiset ohjautuvat arjessaankin eivät niinkään joidenkin pysyvien hyvien tai pajojen luonteenominaisuuksien nojalla, vaan aina suhteessa annettuun tilanteeseen. Suhtautuminen tilanteeseen ratkaistaan laskennallisen operaation nojalla, joka tapahtuu aikaisempien tapahtumien määräämillä parametreilla.

Fiktio kykenee osoittamaan, että kaikki pahat teot ovat johdonmukaisia luonnollisia tapahtumia (luonnollista pahaa) ja ne johtuvat agentin tavoitteesta suhtautua sisäiseen rakenteeseensa. Jos agentti näet toimii järkevästi suhteessa olosuhteeseen, kuten mekin toimisimme, silloin katsomme hänen toimivan oikein, olivat lopputulokset sitten hyviä tai pahoja. Jos lopputulos on paha, vaikka agentti toimii järkevästi, tällöin tilanteen pitää olla niin vaikea, että tämä paha lopputulos oikeutetaan sen nojalla, että sen välityksellä vältetään vieläkin suurempi paha. Jos agentti sitten toimii tavalla, jota emme voi hyväksyä, jos pidämme toimintaa pahempina kuin olisi tarpeen, silloin me auttamatta ajattelemme, että agentti tekee pahaa. Mutta mitään tekoa ei voida tehdä ilman motiivia, tärkeää syytä, jolloin pahaa ei voi varsinaisesti olla tehty teko, vaan teon syy. Mutta jos agentilla oli syytä tehdä tekonsa, jota ei voida oikeuttaa, tällöin emme voi pitää itse tekoa pahana, vaan ennemminkin esimerkiksi erehdyksenä, metonymiana niille syille, joita meidän pitää tutkia, jotka ovat johtaneet tekoon johtaneeseen syyhyn. Luvussa 5 tulen puhumaan, että tällaiset ristiriidat johtuvat tarinan ja kerronnan suhteen epäsymmetriasta.

Kaikki ihmisen aivotilat ja tiedot ovat personaallisia, subjektiivisia tietoja ja aivotiloja. Niinpä jokin paha teko ei pahantekijän silmissä vaikuta rakenteellisesti samassa mielessä "pahalta" kuin sellaisen henkilön silmissä, joka ei kärsi pahantekijän aivotilasta. Samalla tavalla kuin neurootikko kokee ahdistusta, joka ei ole koherenssissa ympäristön kanssa, voi pahantekijä kokea tarvetta, joka ei ole koherenssissa ympäristön seuraamussuhteiden kanssa. Kuitenkin neurootikko ryhtyy kompensoiviin toimenpiteisiin, usein hyvin tietäen toimintansa irrationaalisen luonteen. On ajateltavissa, että pahantekijä tietää tekevänsä väärin tavalliseen tapaan ajateltuna, mutta sisäisen rakenteen myötävaikutuksesta kompensoidut toimenpiteet tulevat kuitenkin käynnistetyiksi. "Paha" siis oikeutetaan jollakin syyllä, joka ylikirjoittaa tiedon siitä, kuinka pitäisi toimia.

4 Kausaalinen determinismi

Pahan tekeminen riippuu nyt tehdyn määrittelyn jälkeen tekemisten motiivista ja tahtomisesta, joka puolestaan kytkeytyy tahto- ja tunnekoneiston toimintaan. Tässä luvussa esitän ajatuksia ja materiaalia, jonka nojalla ihmisen tahto ei ole vapaa, mistä johtuu, ettei pahan tekeminenkään ole agentin itsensä syytä. Tämän jälkeen argumentoin minkä vuoksi nämä deterministiset tekijät tekevät fiktion sekä ymmärrettäviä että tiedollisesti tärkeitä. Determinismillä on myös huomattavan tärkeä merkitys fiktion rakenteeseen, henkilöhahmojen toimintaan sekä kerronnan ja kertojan toimintaperiaatteisiin.

Aluksi esitän millaisella tavalla deterministinen maailma on ymmärrettävä. Tämän jälkeen käsittelem sen sita aivot ja tietoisuus toimivat deterministisessä maailmassa, jonka jälkeen siirryn argumentoimaan tahdon käyttämisen erikoispiirteistä käytännössä.

Tavoitteeni ei ole esittää lopullisia ja kaiken kattavia teorioita. Poikkileikkaus aihepiirin lävitse riittää rakentamaan koherentin kuvan tämän tutkielman tarkoituksia varten. Tämä luku on verrattain pitkä, minkä vuoksi toistan vielä tarkoitukseni. Koska ajattelen, että kirjallisuutta lukeva kuluttaja omaksuu tarinan rakenteen ja kerronnan vuoksi erilaisia tietoja tahtonsa ohitse, välttämättä, ja koska väitän, että osa kirjallisuudesta on siten deterministisesti hyödyllistä ja osa deterministisesti²⁶ vahingollista, on tässä tarpeen kattavalla tavalla esittää, miksi näin on.

4.1 Determinismi

Filosofi Daniel Dennett kuvaa teoksessaan *Miten mieli toimii* ihmisen kehityshistoriallista matkaa ja toteaa kuinka me olemme polveutuneet pienempienistä "roboteista", makromolekyyleistä:

"Olemme nisäkkäitä ja kaikki nisäkkäät polveutuvat matelijoista, joiden esivanhempia olivat kalat, joiden esivanhempia olivat paljolti matojen kaltaiset merioliot, jotka vuorostaan polveutuivat satoja miljoonia vuosia sitten yksinkertaisemmista monisoluisista olioista, jotka olivat polveutuneet yksisoluisista olioista, jotka noin kolme miljardia vuotta sitten olivat polveutuneet toisintuvista makromolekyyleistä. Kaikki mikä koskaan on elänyt maan päällä löytyy samasta sukupuusta – eivät vain eläimet, vaan myös kasvit, levät ja bakteerit" (Dennett 1997, 30).

²⁶ Edelleen, en tarkoita tällä determinismillä sitä, että jokin romaani on määräävällä, kausaalisesti välttämättömällä tavalla hyödyllinen tai vahingollinen. Tarkoitan sitä, että jos teos esittää johdonmukaisesti syyt jonkin asian puolesta, tällöin lukija, jos hän asian esitetyllä tavalla ymmärtää, tulee esityksen omaksumaan, ei vapaasta tahdostaan, vaan koska teos antaa lukijalle riittävät syyt asian puolesta.

Myöhemmin Dennett kuvaa kuinka mieli on kehittynyt samaan tapaan, ensin alkeellisesta hieman monimutkaisempaan ja edelleen lukemattomien vaiheiden kautta vielä monimutkaisempaan, kunnes lopulta kehitys on muovannut mielen sellaiseksi kuin me sen tunnemme.

Dennett kuvaa makromolekyylirobottien toimintaa havainnollistaen kuinka ne toimivat niiden sisäisen toimintaohjeen mukaisesti väsymättä ja tarkasti ja ne jatkavat edelleen tätä toimintaansa kaikkialla ihmisen sisällä (Dennett 1997, 28 - 31). Dawkins sanookin suoraan, että me olemme eloonjäämiskoneita, sokeasti ohjelmoituja robottialuksia, joiden tehtävänä on säilyttää itsekkäät molekyylimme, jotka tunnemme geneeinä (Dawkins 2005, xxi). Tällaisen ajatuksen mukaan yksilö on itseks kone, joka on ohjelmoitu tekemään mitä tahansa, mikä on geenien kannalta parasta. Tällaiselle selviytymiskoneelle toinen yksilö on osa selviytymiskoneen ympäristöä kiven, joen tai ruokakimppaleen tapaan. Se on siis jotakin, joka on joko sen tiellä tai jota voi käyttää hyväksi. Luonnonvalinta suosii sellaisia selviytyjiä, jotka hyödyntävät ja selviytyvät parhaiten ympäristössään (Dawkins 2006, 66).

Neurotutkija Joseph LeDoux kirjoittaa ihmisen itsestä tähän tapaan:

"Itse voidaan ymmärtää ihmisen elämässä tärkeiden asioiden oppimiseen ja tiedon tallentamiseen liittyvien eksplisiittisten ja implisiittisten aivojärjestelmien käsittein. Nämä järjestelmät toimivat aina fyysisessä ja sosiaalisessa viitekehyksessä (tilanteessa) ja ne muodostavat verkostoja, jotka toimivat niin kuin toimivat geneettisen perimän ja menneiden kokemusten vaikutuksesta.." (Deloux 2003, 44).

Klassinen ajatus vapaan tahdon mahdottomuudesta perustuu kausaaliseen determinismiin. Kausaalisen determinismin mukaan ajatellaan, että kaikki tapahtumat ovat loogista seuraamusta niitä edeltävistä syistä, ja että luonnonlait tukevat tällaista käsitystä (Hoefler 2010). Toisin sanoen kaikki mitä universumissa tapahtuu, tapahtuu jostakin syystä – ja siten kaikelle mitä tapahtuu, on olemassa selitys (Strawson 2008, 338). Tämä soveltuu ymmärrettävästi yhteen ajatukseen toisintuvista makromolekyyliroboteista. Jos näillä roboteilla ei ole mieltä, eikä siten minkäänlaista tahtoa, tulee robottien toimia luonnonlakien mukaisesti. Ne eivät toimi omin päin, eivätkä sattumalta, vaan niin kuin niiden sisäinen toimintaohje edellyttää, ympäristön määräämissä puitteissa. Äärimmilleen vietynä klassinen determinismi tarkoittaa sitä että kaikki mitä koskaan on tapahtunut, kaikkien pienimpien molekyyliden hienovaraisin liike, kaikkien ihmisten kaikki ajatukset ja tunteet, seuraavaa ajatusta myöten, ovat tapahtuneet väistämättä juuri niin kuin on tapahtunut, sillä kullakin tapahtumalla on juuri se tietty edeltävä tila, josta seurasi sitten käsillä ollut myöhempi tila. Niinpä jostakin ensimmäisestä hetkestä lähtien tapahtumat ovat lähteneet vyörymään ja ovat edenneet vuosimiljardeja juuri niin kuin ensimmäinen tila on edellyttänyt. Ajatus ihmisen vapaasta

tahdosta poikkeaa tästä lumipallo-efektistä siinä mielessä, että ihmiset ajattelevat ihmisaivojen omaavan jonkin erityiskyvyn ylittää nämä luonnolliset kausaaliset voimat siinä merkityksessä, etteivät aikaisemmat tapahtumat vaikuta enää määräävästi myöhempisiin tapahtumiin. Lyhyesti: ihmisen ajatellaan olevan itse omien valintojensa alkusyy, *Causa sui*. Hän voi siis tahtoa mitä hyvänsä ja tehdä tahtonsa nojalla mitä hyvänsä. Kausaaliseen malliin soveltaen, ihminen voi siis itse harkinnallaan ikään kuin sekoittaa aikaisempia tapahtumia, koostaa niiden nojalla simulaatio potentiaalisista tulevaisuuksista ja pyrkiä sitten toimimaan vapaasti suhteessa tähän simulaatioon. Jyrkkä determinismi vastustaa tätä ajattelemalla, että mitkä tahansa ihmisen ajatukset, ovat nimenomaan seurausta näistä tapahtumista a) molekyylitasolla b) ajatusten tasolla siinä merkityksessä, että ajatukset ylipäänsä johdetaan erilaisista elämäntapahtumista, ruumiin tuntemuksista, vaikutelmista ja rinnakkaista ajatuksista, joista sitten edelleen koostetaan ajatuksia, konklusioita ja synteesejä muista rinnakkaisista, kilpailevista, vaihtoehtoisista ajatuksista, tuntemuksista ja vaikutelmista. Ylipäänsä on vaikeaa ymmärtää mitä ajatukset voisivat olla, jos eivät reflektioita ruumiin tuntemuksiin ja elämäntapahtumiin.

Ajatus kausaalisesta determinismistä tuntuu intuitiiviselta; kaikki toimittamamme päivittäiset askaaret ja ilmiöt toimivat syiden ja seuraamusten ja niihin panemamme luottamuksen varassa. Niinpä ihmiset harvoin argumentoivat kausaalisuutta vastaan. Harrisin mukaan determinismi onkin tosi kaikissa merkityksissään, joiden nojalla sillä on ihmisen käyttäytymiselle jotakin merkitystä (Harris 2012, 16). Mitä sen sijaan ei mieluusti hyväksytä, ovat jyrkät johtopäätökset, jotka eivät ole vapaan tahdon ja moraalisen syyntakeisuuden kanssa yhteen sovitettavissa. Kuinka ihminen voi kokea tekevänsä vapaita valintoja elämässään ja olevansa moraalisesti syyntakeinen, jos universumin tila on jo tuhansia vuosia sitten määrittänyt ihmisen koko elämän kaikkine tapahtumineen (Hoefler 2010)?

Matemaatikko Pierre-Simon Laplace julkaisi 1814 determinismiä käsittelevän teoksen, jossa hän muotoili ajatuksen ylivertaisesta älystä, joka, jos sattuisi tietämään kaiken mitä universumissa tapahtuu juuri nyt, kykenisi sen nojalla laskemaan kaiken mitä universumissa on tapahtunut aikaisemmin kuin senkin mitä tapahtuu myöhemmin. Mikään ei olisi epävarmaa, pienimmät atomien tuskin havaittavat liikkeet ja suurimmat tapahtumat valtavissa mittakaavoissa olisivat kirkkaana hänen mielessään. Laplacen mukaan ihmisen mieli toimii pienessä mittakaavassa samaan tapaan. (Laplace 1902, 4). Ja miksi ei toimisi? Jos kaikki universumin materiaaliset osat ovat aikojen alusta asti liikkuneet universumissa vaikuttavien lainalaisuuksien alaisina ja sitten tullut evoluution myötä kehittämään olioita, jotka ovat kokoonpantuja näistä pienemmistä universumin osasista?

Tällä tavalla ajateltuna ihmisen toimintaperiaatteet eivät eroa kausaalis-mekaanisesti makromolekyylirobottien toiminnasta. Toisin sanoen, ihmiset eivät toimi universumin sisällä autonomisesti universumin laeista tai omasta sisäisestä rakenteestaan riippumatta. Sen sijaan ihmisetkin noudattavat sisäisiä geeneistä ja ympäristöstä omaksuttuja toimintaohjeitaan ja toimittavat maailmassa ei niitä haluja, joita he vapaasti valitsevat (ikään kuin tyhjiössä, kuin heitä eivät ohjaisi geenit ja kasvatukset), vaan niitä haluja ja suoritteita, jollaiset ruumiista eri olosuhteissa, (tiedostamattomista aivojen osista, vieteistä, geeneistä ym.) luonnollisesti nousee. Suurin osa näistä ruumiin tapahtumista on tiedostamattomia kuten sisäelinten toiminta ja alitajuiset mielen sisällöt. Pieni osa tapahtumista, joita tietoisuus-laitteen avulla seurataan, tapahtuvat ensin kehossa, jonka jälkeen aivot dekodaaavat osan materiaalista ruumiin kokemista sisällöistä tietoisuuden valoon. Vielä tarkemmin: ruumis ja tietoisuus psykofyysisenä kokonaisuutena pyrkivät toimimaan relaatioissa maailmaan, kussakin tilanteessa parhaaksi katsotulla tavalla. Tämä ajatus on yhteensopiva kausaalisen perusajattelun sekä determinismin yleisohjeen nojalla.

Tuntuu luontevalta ajatella, että erilaiset luonnonlait ja voimat vaikuttavat hiekanjyviin ja alkeishiukkasiin sellaisella tavalla kuin millaisista laeista on kulloinkin kysymys. Miksi sama ei pitäisi pienenpieneen alkueliöön, makromolekyyliin, joka on kokoonpantu pienen pienistä rakenneyksiköistä? Liikkuuko tällainen eliö autonomisesti suhteessa universumiin ja jos liikkuu, niin minkälaisien argumenttien nojalla? Millainen ihmisen aivokoneiston tulisi olla, jotta se ikään kuin kumoaisi universumissa toteutuvan syyn ja seurauksen liikkeen, ja tulisi itse omaksi alkusyykseen?

4.1.1 Indeterminismi

Totesin johdannossa, että myös indeterministiset sattumat sisältyvät determinismin päätteisiin, jonka mukaan tapahtumat johtuvat aiemmista tapahtumista. Laplacen demoniksi ristitty ajatus deterministisestä ennustamisesta on menettänyt suosionsa erilaisten indeterministisen teorioiden kehittelyiden johdosta. Tällä erää voimakkaimmat argumentit sellaista determinismia vastaan, jonka nojalla kaikki tapahtuu välttämättä niin kuin aikaisempi tila määrää, nousee kvanttimekaniikan löydöksistä ja emergenssin ilmiöistä. Fyysikoiden mukaan mikrotasolla tapahtuvat ilmiöt eivät määräydy aikaisemmista tiloista vaan ovat satunnaisia (Hoefler 2010). Toisin sanoen, atomitason tapahtumat eivät välttämättä seuraa aikaisemmista tiloista, vaan ne saattavat olla aidosti satunnaisia. Vaikka satunnaisuus ei vaikuta koskettavan makrotasontapahtumia, on mahdollista, että mikrotasontapahtumat – aidot indeterministiset sattumat – vaikuttavat osaltaan kuitenkin joitakin seuraamuksia. Perhosvaikutuksen kautta voidaan kuvitella, että pienilläkin tekijöillä voi sattuman kautta tulla olemaan suun-

nattomia vaikutuksia, jolloin voidaan ajatella, ettei maailmankaikkeus ole pohjimmiltaan deterministinen. Jos alkeistason mikrohiukkaset käyttäytyvät ennustamattomasti "mitä tahansa voi sattua"; kuka tietää millaisia vaikutuksia satunnaisuudella on esimerkiksi luonnon valinnassa, ihmisen hedelmöitymisessä ja ihmiskehon mikrorakenteiden toiminnassa.

Mutta vaikka alkeistason tapahtumat saattavatkin olla toisinaan satunnaisia, kuinka satunnaisuudesta voidaan johtaa enempää vapautta kuin determinismistäkään? Satunnaisuus asettuu välttämättömyyden paikalle implikaation etujäseneen; takajäsen, se mitä etujäsenestä seuraa, johtuu puolestaan kaikista muista asiaan liittyvistä lukemattomista tekijöistä, jolloin sattuma muuttaa kenties jotakin operaattoria, mutta ei koko tapahtumaa, koska koko tapahtuma on jatkuvaa seuraamusta kaikista muista relevanteista asiainlaidoista. Täten satunnaisuus mikrotasolla ei liikuta välttämättömyyttä makrotasolla; asiat etenevät edeltävien syiden nojalla, vaikka ei kenties kaikilta osin ennustettavasti. Muita aikaisempia tapahtumia maailmassahan on alkeishiukkasten verran. Niinpä jos jokin kvanttitaso tapahtuma aiheuttaa sattumanvaraisen seuraamuksen, tapahtuu tämä sattuma muiden kvanttitaso tapahtumien keskellä. Kyseessä on kvanttitaso tapahtuma universumin kokoisen tsunamin pauhussa. Tällöin on ymmärrettävissä, ettei tämä kvanttitaso tapahtuma muuta tsunamin suuntaa. Samaan tapaan voidaan ajatella, ettei ihmisenkään toiminta ole sattumanvaraista tai vapaata, vaikka aivotiloissa tapahtuisi erilaisia sattumanvaraisia ja aiemmista tapahtumista riippumattomia ilmiöitä.

Kun Perry ja Dick saapuvat Clutterien taloon, aikeinaan ryöstää tai murhata heidät, eivät yksittäiset "sattumanvaraiset" tapahtumat²⁷, vaikka sankariemme tietoisuuden kiinnittävätkin itseensä, saa heitä luopumaan aikeistaan, koska heidän aikeensa kytkeytyvät kiinteästi niin moniin muihin, rinnakkaisiin syihin. Jos Perryn päätä alkaa sattumalta särkeä, hän oletettavasti puree hammasta ja sietää asiaa. On vaikeaa kuvitella, että Dick alkaisi lohduttaa häntä ja ehdottaa, että ryöstöaikeista luovutaan, koska Perryllä on paha olla. Vaikka taulu putoaisi seinältä, ylitse lentäisi lentokone, Dick löisi jalkansa kipeästi pöydän kulmaan, kuinka nämä asiat voisivat johtaa syitä, joiden nojalla ryöstöhankeesta luovuttaisiin? Samalla periaatteella on ajateltava, että jos jokin sattumanvarainen tapahtuma vaikuttaa riittävän voimakkaasti syihin, joiden nojalla toimitaan, sitten nimenomaan toimitaan

²⁷ Kun tarkoituksena on puhua kvanttimekaniikan tuottamista potentiaalisesti aidoista sattumista, joiden ajatellaan tuhoavan kausaalisen determinismin määräävyyden, on olennaista huomata, että ihmisen teot johtuvat niin monista rinnakkaisista tekijöistä, etteivät minkäänlaiset kvanttitaso sattumat muuta asiaa, koska ihmisen teot johtuvat inhimillisesti merkittävistä syistä. Edelleen, jos sitten sattuu sillä tavalla, että jokin tällainen kvanttisattuma muuttaa ihmisen tekoja, tällöin ihmisen teot muuttuvat nimenomaan siitä syystä, jonka kvanttisattuma aiheutti. Kohdan esimerkin tarkoituksena on puhua siitä, että yleensä ihmisen teot motivoituvat monista rinnakkaisista syistä, jonka vuoksi yksittäiset sattumat eivät implikoi myriadien rinnakkaisten implikaatioketjujen takajäsenen lopputulosta – ne koskettavat enintään sitä ketjua, missä ne tapahtuvat. Edelleen huomattavaa on, että kvanttitaso muutos on sekin syy. Jos tällainen syy ei johdukaan mistään aiemmasta tilasta, johtuu seuraamus, jonka tämä sattuma aiheuttaa, kuitenkin tästä satunnaisesta syystä.

toisin kuin alun perin aiottiin – koska sattumanvaraisen tapahtuman myötä siihen ilmaantui tärkeä syy. Perry ja Dick aikoivat esimerkiksi tappaa ja ryöstää herra Bellin (Capote 1966, 140 - 142), joka erehtyi pysähtymään ja ottamaan liftarit, Perryn ja Dickin, kyytiin. Perry ja Dick olivat sopineet merkistä, jonka Dickiltä saatuaan Perryn oli määrä alkaa lyödä Belliä päähän taskuun kätkeytyllä kivellä. Mutta juuri samalla, kun Dick antaa merkin Perrylle, Bell pysähtyy tienlaitaan ottaakseen neekerisotilaan kyytiinsä. Niinpä Dickin ja Perryn murha-aie raukeaa "sattumalta". Sattumasta tässä voidaan kuitenkin puhua vain kapeassa merkityksessä, sillä murha-aie ei rauennut siksi, että neekerisotilas tuli kyytiin, vaan siksi, että Dick ja Perry eivät enää tahtoneet tappaa, lukuisten asiaan vaikuttaneiden syiden vuoksi. Kenties he laskelmoivat, ettei näiden miesten murhaamisen yrittäminen enää kannata samalla tapaa kuin yksittäisen miehen murhaaminen. Edelleen voidaan pohtia, että kenties Dick ja Perry olisivat murhanneet Bellin ja neekerin, mikäli neekeri olisikin ollut raihnas, mutta upporikas vanhus. Jälleen "sattuma" ei merkitse yksinään mitään, vaan tapahtumat määräytyvät kaikista muista rinnakkaisista asiainlaidoista, jotka laskennallisten operaatioiden nojalla tulevaisuuteen liittyvät. Dickin ja Perryn "tahdotkaan" eivät näytä merkitsevän mitään, tapahtumat eskaloituvat sen sijaan Zimbardolaisten tilannemuuttujien nojalla. Tapahtumat ratkeavat riippuen siitä pysähdytäänkö noutamaan sivullista kyytiin, riippuen siitä millainen sivullinen kyytiin poimitaan, riippuen siitä ilmeneekö jokin erikoinen sattuma, äkillinen sydänkohtaus tai onnepotku, ei sen nojalla, mitä tahdotaan ilman syytä.

Tällaiset Perryn ja Dickin tapaukseen liittyvät sattumat eivät ole puhetta mikrotason kvanttisattumista, vaan aivan luonnollisista kausaalisuhteille alistaisista maailman tapahtumista, jotka ovat sattumanvaraisen tuntuista vain tietystä perspektiivistä katsottuna. Aidot kvanttitaso sattumat ovat tietenkin mikrotasolla ja vaikuttavat agentin kannalta salatulla tavalla. On kuitenkin johdonmukaista ajatella, että vaikuttivat indeterministiset muutokset sitten agentin käyttäytymiseen tai eivät, ne eivät tuota kuitenkaan agentin kannalta mitään vapaata tahtoa; ne vain lisäävät jonkin muuttujan, joka yhdessä muiden muuttujien kanssa ohjaavat syitä, joista tulevat seuraamukset seuraavat.

Näin ollen indeterministisellä tekijöillä ei ole mitään merkitystä kokonaisuuden kannalta: oletettavasti niitä tapahtuu paljon tai ei tapahdu paljoa ja ne vaikuttavat tai eivät vaikuta merkittäväällä tavalla, mutta vaikka vaikuttaisivatkin, ne eivät kuitenkaan aiheuta muutosta ajatukseen, että tapahtumat ovat seurausta aiemmista tapahtumista. Jos aiemmilla tapahtumilla ei ole sitä laajaa merkitystä, joilla aiemmat tapahtumat ja niiden seuraukset ymmärrämme, emme tiedä lainkaan mistä asiat johtuvat ja mitä tulee milloinkin tapahtumaan.

Jotkut argumentoivat kuitenkin (ks. esim. Searle 2007, 76), ettei mikrotasolla havaittu satunnaisuus tee koko järjestelmää satunnaiseksi. Päinvastoin, indeterminismi mikrotasolla saattaa selittää kuinka indeterminismi voisi mahdollistua systeemitasolla. Toisin sanoen, havaittu mikrotason satunnaisuus voi hypoteettisesti ottaen yhdessä aivojen ihmeellisen luonteen nojalla muodostaa mielestä laitteen, joka synnyttää ajatuksia, jotka ovat determinismistä vapaita. Tällainen malli, vaikka olisikin totta, ei kuitenkaan pakene perus argumenttia, jonka mukaan kausaalisuuden rikkova vapaa aivokone on kuitenkin sellainen kuin on, joten myös "vapaasti valitut" valinnat ovat sellaisia kuin ne ovat, johtuen siitä millaiset aivot ovat kyseessä. Tällaisella tavalla ajateltuna kausaalisuhteet eivät suoraan implikoi tekoja – kausaalisuhteiden implikaatiot pitää ymmärtää huomioimalla, että teot implikoi-
tuvat lisäksi henkilön rakenteesta käsin. Niin fiktion kuin arkisen elämänkin piirissä ihmiset toimivat luonteensa mukaisesti. Sankarin tai konnan toiminta voi poiketa heidän yleisistä missioistaan tärkeiden syiden tai ihmeellisten sattumien kautta, mutta tällöinkin kyse on joko tahallisesta syyhyn perustuvasta poikkeamasta, joka nousee henkilöstä sellaisena kuin henkilö on tai sattumasta, joka puolestaan on määritelmänsä nojalla vapaasta valinnasta vapaa.

4.1.2 Emergenssi

Eaglemanin mukaan sellainen äärireduktionistinen ajatus on harhaanjohtava, jonka mukaan ihmisen kaikki teot ja ajatukset, ihminen kaikkinsa, palautuu pienempiin rakenneosiinsa ja voidaan ymmärtää niistä käsin. Ihminen pitää sen sijaan ymmärtää enemmän kuin osiensa summana. Lentokone koostuu metallikappaleista, joilla yhdelläkään ei ole lentämisen ominaisuutta, ja silti kokonaisuuden avulla voidaan lentää. (Eagleman 2012, 239.) Vaikka mieltä pidetään ekvivalenttina aivojen kanssa²⁸, on mieli kuitenkin enemmän kuin aivojen osien summa. Ajatus on tärkeä ja kytkeytyy tämänkin tutkielman teemaan: ajatushan on puhua siitä, että usein romaanien lauseet, kappaleet tai luvut eivät yksinään ole koskettavia tai tiedollisesti merkittäviä, mutta yhdessä romaanin muiden osien kanssa, kokonaisuus synnyttää yksittäisten osien avulla emergenttejä ominaisuuksia.

Emergentisti aivokoneistosta nouseva mieli ei kuitenkaan pakene perus argumenttia, koska vaikka mieli olisikin enemmän kuin aivot, valitsee tämä mieli kuitenkin sellaiset valinnat, jotka parhaaksi näkee, jotka ruumiista nousevat, millaiset aivot ovat kysymyksessä, millaiset tilannemuuttajat olosuhteeseen vaikuttavat ja niin edelleen. Valinnat tehdään olosuhteista käsin, kasvatuksen, kokemusten ja ympäristön paineessa, geenien ja mielihyväperiaatteen ohjaamina kohti parasta lopputulosta. Edelleen, samoin kuin romaanin tulkinta ja emotioihin vaikuttavat ainekset menettävät tehoaan,

²⁸ Damasio 2011, 296

jos tärkeitä osia romaanista poistetaan, niin kuin lentokone menettää lentämisen ominaisuutensa, jos tärkeitä osia poistetaan, siten myös mieli menettää tärkeitä kykyjä, jos aivojen osia menetetään. Ajatuksella, että mieli on enemmän kuin aivot ja että ihminen on muuta kuin eläin tai robotti, on tärkeää käyttöarvoa puhuttaessa ihmisen arvoista, aivojen toiminnasta, ihmisten keskinäisestä kanssakäymisestä, paikasta universumissa ym., mutta ei puhuttaessa vapaasta tahdosta, joka käsitteenä itsessään on harhaanjohtava ja epämääräinen.

4.2 Vapaan tahdon ongelma

Klassista determinismia vastaan puolustaudutaan usein siis ajatuksella kvanttimekaanisesta indeterminismista tai ajattelemalla, että mieli on enemmän kuin fysikaaliset osat ja niiden kausaalisesti johtuva toiminta. Vapaata tahtoa siinä merkityksessä kuin me sen yleensä ymmärrämme, eivät nämä argumentit universumin indeterministisestä luonteesta tai emergentistä mielestä kuitenkaan pelasta, koska emme kuitenkaan voi vapaasti valita sitä mitä tahdomme. Ajatuksen tämän moraalisen syyn-takeettomuuden ja tahdon vapauden menetyksen tuen tässä ajatukseen, jonka mukaan ihminen voi tehdä vain sitä mitä hän tekee, jostakin syystä. Arthur Schopenhauer toteaa:

"Therefore every man, being what he is and placed in the circumstances which for the moment obtain, but which on their part also arise by strict necessity, can absolutely never do anything else than just what at that moment he does do. Accordingly, the whole course of a man's life, in all its incidents great and small, is as necessarily predetermined as the course of a clock. (Schopenhauer 2014)."

Aiemmin puhuttujen mahdollisten sattumien ja reduktionismia vastustavan emergenssin nojalla Schopenhauerin determinismia ei voida tällaisenaan hyväksyä. Ajatus siitä, että ihminen tekee sitä mitä tekee sen nojalla, millaisissa olosuhteissa hän sattuu olemaan, tuntuu kuitenkin vaikealta vastustaa. Galen Strawson muotoilee tällaista ajattelua tukevan, perus argumentiksi nimeämänsä ajatuksen tähän tapaan:

(1) You do what you do, in any situation in which you find yourself, because of the way you are

So

(2) To be truly morally responsible for what you do you must be truly responsible for the way you are – at least in certain crucial mental respects.

But

(3) You cannot be truly responsible for the way you are, so you cannot be truly responsible for what you do.

Why can't you be truly responsible for the way you are? Because

(4) To be truly responsible for the way you are, you must have intentionally brought it about that you are the way you are, and this is impossible.

Why is it impossible? Well, suppose it is not. Suppose that

(5) You have somehow intentionally brought it about that you are the way you now are, and that you have brought this about in such a way that you can now be said to be truly responsible for being the way you are now.

For this to be true

(6) You must already have had a certain nature N in the light of which you intentionally brought it about that you are as you now are.

But then

(7) For it to be true you and you alone are truly responsible for how you now are, you must be truly responsible for having had the nature N in the light of which you intentionally brought it about that you are the way you now are.

So

You must have intentionally brought it about that you had that nature N, in which case you must have existed already with a prior nature in the light of which you intentionally brought it about that you had the nature N in the light of which you intentionally brought it about that you are the way you now are ... (Strawson 2008, 325).

Perus argumentin nojalla ihminen on sellainen kuin on, johtuen tekijöistä, joihin hän ei ole voinut vaikuttaa ja joista hän ei sen vuoksi ole vastuussa. Toisin sanoen hän tuntee, ajattelee ja tekee asioita sen nojalla millainen hän sattuu olemaan. Ja koska hän on sellainen kuin on, johtuen siitä millainen hän on aikaisemmin ollut, voi hän olla vastuussa itsestään vain jos hän on ollut alun perin vastuussa itsestään. Mutta kukaan ei ole itsensä alkusyy; jokainen on sellainen kuin on lukemattomien erilaisten muuttujien nojalla, joihin ihminen ei voi itse vaikuttaa. Jokainen syntyy sellaiseksi ja sellaiseksi, saa sellaiset geenit ja sellaisen kasvatuksen ja elämäntapahtumat, kuin sattuu saamaan.

Ajatusta voi hahmottaa arkipäiväiseen tapaan: me emme voi vapaasti valita mitä kulloinkin haluamme päivälliseksi, minkä uran ja puolison valitsemme, mistä unelmoimme ja mitä ylipäänsä teemme, vaikka tavalliseen tapaan ajateltuna niin koemmekin. Kuitenkin on niin, että me pikemminkin havaitsemme itsessämme erilaisia taipumuksia, jonka jälkeen me sitten reflektoimme tietoisuuden välityksellä eräänlaisen veto-oikeuden turvin sitä mitä me haluamme tehdä – tavoitellako havaitun halun puolesta vai taistella halua vastaan? Se, mitä haluamme tehdä, halumme kohde, löytyy ennemminkin kuin vapaasti valitaan. Emmehän valitse vapaasti mitä tahansa, valitsemme vain sellaista, joka meistä jo ennen valintaa vaikuttaa hyvältä. Päivälliseksi valitaan sitä, mitä huo-

maamme (löydämme) haluavamme²⁹. Toisin sanoen, me emme halua tietoisesti alkaa tavoitella jotakin, jota emme jo koe haluavamme – asia on juuri päinvastoin – vasta kun huomaamme a priori, ennen mahdollista valintaamme haluavamme jotakin, sitten kenties alamme tietoisesti tavoitella asiaa. Valinnaksi kutsuaan siten tuon halun tunnistamista ja sen tietoista vahvistamista. Sama pätee mainittuun veto-oikeuteen. Useat ajattelijat ajattelevat kuuluisaan Libetin kokeeseen viitaten, että vapaa tahto voidaan pelastaa juuri tietoisuuden veto-oikeuden turvin. Mutta kuinka veto-oikeus pelastaa mitään, jos kerran veto-oikeuden käyttäminen perustuu juuri ruumiissa tuntuvaan haluun. Jos siis tiedostamattomassa syntyy jokin valinta, jota ajatellaan tietoisuuden veto-oikeudella voitavan muuttaa, pitäisi veto-oikeuden perustua sellaiseen vapauteen, joka on ruumiista irrallinen, jota tietoisuus voisi käyttää alkusyyntä tapaan. Veto-oikeuden merkitys tyhjentyy, koska tietoisuus voi valita vain sellaista, jonka se kokee mielekkääksi. Mielekkääksi kokeminen ei puolestaan perustu vapaaseen tahtoon, vaan sellaisiin ei-tietoisiin aivorakenteisiin, joiden nojalla asia kulloinkin sattuu joltakin tuntumaan. Eri ihmisethän kokevat asiat eri tavoilla, jolloin heidän kokemisensa johtuu siitä keitä he ovat, ei siitä, millä tavalla he veto-oikeuttaan käyttävät.

Se mitä meistä sitten löytyy, on nykytietämyksen mukaan geenien, ympäristön vaikutusten ja olosuhteiden synteesi, jota tietoisuuden avulla reflektoidaan. Valitsemme puolison, uran ja kaikki muutkin valinnat sen nojalla miltä asia meistä olosuhteiden nojalla vaikuttaa. Tällä tavalla Zimbar-don esittelemät tilannemuuttajat tulevat ymmärrettäviksi. Minkä vuoksi koehenkilöt toimivat irrati-onaalaisesti (omalta kannaltaan), mutta ennustettavalla tavalla? Juuri siksi, etteivät he valitse teko-jaan vapaasti ikään kuin ilman syytä, vaan siksi, että he valitsevat sen nojalla, miltä heistä tuntuu, mikä vaikuttaa parhaalta. Koetilanne provosoi heissä tunteen esiin, jonka nojalla he sitten toimivat.

Voisiko valintaa kutsua vapaaksi, jos geenit ja ympäristö eivät ohjaisi meitä, jos emme a priori ha-luaisi yhtään mitään ja voisimme tästä tyhjiydestä käsin valita sitten mitä hyvänsä? Jos siis voi-simme aina valita vapaasti että mieliruokamme on juuri sitä mitä sattuu olemaan tarjolla, voisimme aina haluta olla mieluiten juuri siellä missä satumme olemaan – olisimme aina tyytyväisiä, koska voisimme aina valita halumme kohteeksi juuri ne tilat, jotka jo vallitsevat. Kuka tahansa voisi mil-loin hyvänsä valita rakkautensa ja kiinnostuksensa kohteet, seksuaalisen suuntautumisensa ja kaiken muunkin. Tällainen henkilö ei koskaan suutu, kadehdi tai pahastu, eikä murehdi muuta kuin omasta

²⁹ Yksinkertaisesti ilmaistuna kysymys on siitä, voimmeko löytää yhdenkin asian, jonka puolesta valitsemme, ilman, että valintaamme vaikuttaa mitään syytä. Ajattelen, että tällaista valintaa ei voida löytää - jonkin valitseminen tarkoittaa jo jonkin syyn puolustamista. Jonkin syyn puolustaminen perustuu puolestaan las-kennalliseen operaatioon - ajatukseen siitä, että tämä syy on puolustamisen arvoinen joidenkin muiden syi-den sijasta. Eli jälleen, agentti valitsee sen minkä näkee parhaaksi, ei sitä mitä sattuu ilman syytä haluamaan. Halu, valinta ja tahtominen, on siten pikemminkin metonymia ei-tietoiselle, ei-vapaalle laskennalliselle ope-raatiolle.

tahdostaan ilman syytä, jota olosuhteet eivät provosoi. Mutta kuten heti huomaamme, tällainenkin näkemys edellyttää jo valmista halua valita kaikesta mahdollisesta sellaista, joka jo vallitsee. Minkä vuoksi joku valitsisi tilan, joka jo vallitsee, jos ei sen vuoksi, että valinnan kohteen omistaminen tuottaa mielihyvää? Jos taas mielihyvä ohjaa valintaa, tällöin valinta ei ole vapaa vaan seuraa mielihyvän johdattamaa polkua (laskennallista operaatiota). Ajatus vapaasta tahdosta ylipäänsä edellyttää mielekästä viitekehystä; jotta voidaan tahtoa jotakin, pitää jo a priori olla joitakin arvoja, jotka valintaa ohjaavat. Tällöin valinta nousee ruumiin tarpeista (geenit, biologinen rakenne) ja olosuhteiden mahdollisuuksista ja vaatimuksista (kasvatus, muut ympäristötekijät). Huomaamme siis, että tahtoa ei ole mielekästä käyttää, jos tahtoa ei jo valmiiksi ole ohjaamassa joitakin arvoja, joihin halu sitten voi kiinnittyä.

Lyhyesti: tahdon pitää haluta jotakin, muuten mitään ei voida tahtoa. Mutta jos jotakin sitten halutaan, ilmaisee tämä halu sitten jo a priori taipumuksia, joka tekee vapauden mahdottomaksi, koska halu ohjaa vapautta vakoilemalla sitä puoleensa. Tahto olisi vapaa vain, jos mitään ei haluta a priori, *eivätkä olosuhteet edellytä tekemästä mitään valintaa*. Kuitenkin, kuten esitettyä, juuri tällainen ihminen on. Ihminen on luonnonvalinnan ja kausaalisten tapahtumaketjujen myötä rakentunut sellaiseksi, että nimenomaan tietynlaisilla taipumuksilla varustetut eliöt menestyvät paremmin kuin toisenlaisilla taipumuksilla varustetut eliöt. Niinpä ihminen on luonnostaan sellainen, että hän haluaa ja sisäsyntyisesti ohjautuu erilaisia pyrkimyksiä kohtaan. Ihminen suorastaan pursuaa haluja ja tarpeita, jotka ovat olemassa a priori ennen tietoista valintaa, minkä jälkeen ihminen joutuu maailmaan, jossa valintoja on tehtävä. "Valitsematta jättäminenkin" on valinta, kannanotto asioiden puolesta, joka johtuu jostakin syystä.

Waller muotoilee naturalistiseen ohjelmaan sopivan käsityksen vapaasta tahdosta, joka on yhtäläinen niin ihmisillä kuin eläimilläkin ja on luonteeltaan taidon kaltainen asia (Waller 2011, 70). Vapaata tahtoa voi kehittää, se on aina suhteellinen ja siinä on aste-eroja. Niinpä erilaiset sairaudet, ruumiintilat ja elämäntapahtumat voivat myös kaventaa vapautta. Toisin sanoen kaikki ihmiset eivät ole yhtä vapaita; jonkun elämäntapahtumat, sairaudet, tunne-elämän ainekset tai muut sellaiset vaikuttavat tahdon käyttämisen spektriin.

Waller esittää Susan Wolfin argumentoiman täydellisen rationaalisen vapauden, jonka mukaan todellinen vapaus on oikean tien seuraamista oikeista syistä. Kristillisen perinteen mukaan vapaus on Jumalan tahdon mukaan elämistä. (emt., 67). Kapina Jumalaa kohtaan johtuu siis synnillisistä haluista, jotka puolestaan johtavat kurjuuteen, vaikka agentti ei sitä himon äärellä tajuakaan. Niinpä vapaus menetetään, koska toimitaan himojen nojalla, jotka eivät nouse vapaudesta käsin – vaan

juuri ruumista orjuuttavista himoista käsin, joiden nojalla puolestaan ei toimittaisi, jos ymmärrettäisiin paremmin. Oikea tieto ja ymmärrys valitaan vapaasti ja johtavat vapauteen. Wolfen käsityksen mukaan sama pätee rationaaliseen vapauteen; vain halu toimia parhaalla tavalla voi olla vapautta – vapaa valinta toimia kehnolla tavalla, ei ole ymmärrettävissä kuin irrationaaliseksi – ja siten jo ei-vapaaksi toiminnaksi. (emt., 67).

Tällainen vapaus ei ole vapautta perinteisessä mielessä, vaan vapautta antautua joko orjuuteen hyvien asioiden puolesta (elää rationaalisesti) tai sitten orjuuteen huonojen asioiden puolesta (elää ruumiin halujen nojalla). Kristillisen perinteen mukaan kysymys on siten Jumalan tahdon tai oman tahdon mukaan elämisestä. Tällainen vapaa tahto on käsitykseni mukaan lähimpänä klassista vapautta, koska valinnat johdetaan periaatteesta, kuin Kantin maksimista. Ajatus täydellisestä rationaalisuudesta tuottaa vapauden siinä mielessä, että tällöin tunteet eivät viettele tahtoa, ja tahto voi toimia vapaasti maksimin nojalla. Mutta moraalista syyntakeisuutta ei tällaisista valinnoista, olivat ne vapaita tai eivät, voida inhimillisessä mielessä johtaa, koska kukaan ei ole täydellisen rationaalinen. Ihmisen valinnat tehdään aina suurelta osin ei-tiedostetuista laskennallisista operaatioista käsin, tilannemuuttujien äärellä ja opittujen opinkappaleiden turvin, joiden oppimisesta ihminen ei ole itse vastuussa.

Niinpä jyrkkä materiaallinen determinismi voi olla tosi tai sitten totta on jonkinlainen lievempi versio, eikä sillä ole merkitystä vapaan tahdon tai moraalisen vastuun kanssa. Halut, taipumukset ja kaikki inhimillisesti mielekkäät tekijät nousevat ihmisen biologisen koneiston ja ympäristön mahdollisuuksista. Vapaan tahdon käsitteellä on mielekkyytensä suhteessa tietoisuuden käyttämiseen ja tietoiseen maailmassa navigointiin. Mutta tietoisuuden käyttäminen perustuu tiedostamattomiin prosesseihin ja on lopulta ultimaattisesti tiedostamatonta. Tiedostamattomiin tekijöihin liittyen Harris kysyy kuinka voimme olla vapaita, jos emme tiedä edes sitä mitä seuraavaksi ajattelemme (Harris 2012, 6)? Harrisin mukaan ajatukset nousevat mieleemme jostakin aivojen syvemmistä osista, emmekä voi tietoisesti asialle mitään. Me vain seuraamme asioiden tapahtumista. Harrisin mukaan vapaan tahdon illuusio johtuu siitä, että emme seuraa asioita riittävän tarkasti (emt., 64). Toisin sanoen, meistä vain kaiken aikaa tuntuu siltä kuin asiat tapahtuisivat vapaan tahtomme toimesta.

4.2.1 Tietoisuus

Tässä ja seuraavissa tietoisuutta käsittelevissä luvuissa esittelen tietoisuuden ja tiedostamattoman toimintaa modernin filosofian ja aivotutkimuksen ymmärtämällä tavalla. Näiden lukujen tarkoituk-

sena on vahvistaa ajatusta ihmisaivoista determinismin vaikutuspiirin alaisena fysikaalisena kappa- leena, joka ei toimi autonomisesti (ikään kuin deterministisistä ketjuista vapaana) oman itsensä ja tulevien tekojensa alkusyynä, vaan kiinteästi alisteisessa suhteessa maailman tapahtumiin. Olen- naista on, että samalla tapaa kuin pahan tekeminen saa mielekkyytensä vain määritelmästä käsin, saa (ja menettää) vapaa tahtokin mielekkyytensä määritelmästä käsin. Tässä oletetaan, että ihmi- sen toimintaa ei ohjaa immateriaalinen sielu, eikä elämän teatteria esitetä minkäänlaisessa kartesio- laisessa teatterissa. Ihminen on sen sijaan kokonaisuus, jonka aivojen toimintoja tietoisuus ja koke- mus itsestä ovat. Itsen keskuksen ja minän käsitykset sieluun verrattavassa merkityksessä ovat kui- tenkin tärkeitä hahmotettaessa ajatuksia siitä mitä ihminen ei ole ja kuinka ihmisen monet toiminnot voidaan järkevästi ymmärtää.

Psykoanalyttisesti ottaen koko mieli on lähtökohtaisesti tiedostamaton (Rydenfelt & Kovalainen 2010, 229). Tietoisuudesta käsin ohjautuvan vapauden kannattajan kannalta on siten hämmentävää ajatella, kuinka tiedostava itse ei tiedä itsestään oikein mitään. Aivotutkijat ovat dokumentoineet useita tapauksia, joissa ihmisten persoonallisuudet ovat muuttuneet aivoperäisten onnettomuuksien tai sairauksien takia³⁰. Niinpä hallintokeskukseen, sieluun, homunculukseen tai tietoisuuteen perus- tuva, tietoisesti tapahtuva tahtominen vaikuttaa olevan kiinteästi yhteydessä tiedostamattomiin aivo- jenrakenteisiin. Immateriaalista sielua kannattavat tiedemiehet saattavat puolustaa sielun olemassa- oloa ajatteleamalla, että jos laitteisto, jonka välityksellä sielu navigoi maailmassa, menee joiltakin osilta rikki, niin silloin myös ekvivalentit osat ruumiin hallinnasta menetetään. Tällöin sielu tuntuu asettuvan samaan kausaalisuhteille alisteiseen asemaan kuin mikä tahansa materiaallinen itsen kon- septi. Olipa siis sielu tai jonkinlainen itsen keskus olemassa tai ei, nämä käsitykset ovat vahingolli- sia silloin kun keskustellaan vapaan tahdon käyttämisestä, moraalista vastuusta ja ylipäänsä maa- ilmassa toimimisesta, koska sielu ja itsen keskus viittaavat rivien välistä jonkinlaisen vastuun otta- jaan, vapaan tahdon haltijaan. Jos itsen keskus tai on olemassa, se ei voi olla vapaa siinä merkityk- sessä kuin vapaus yleensä ymmärretään. Tämä on erittäin tärkeä ajatus ja kytkeytyy koko determi- nismin ytimeen: on ihmisellä vapaa tahto, sielu ja itsen keskus tai ei, sillä ei ole suurta merkitystä asioiden kausaalisen kasautumisen ja syiden nojalla toimimisen kannalta. Mutta mitä mieli ja tietoi- suus sitten ovat, jos eivät sielun tai muun itsen keskuksen tajunnanvirtaa?

Antonio Damasion mukaan jossakin vaiheessa evoluutiota aivot kehittyivät tarpeeksi synnyttääk- seen alkeellisen mielen ja alkeellisen mielen mukana alkeellisen tietoisuuden (Damasio 2001, 222). Nykyinen mieli ja tietoisuus ovat siis kehittyneet alkeellisemmasta mielestä ja tietoisuudesta ja ke- hittyvät mahdollisesti edelleen hienostuneemmaksi mieleksi ja tietoisuudeksi.

³⁰ ks. esim. Damasio 1994, Harris 2012, Eagleman 2012

Dennettin mukaan dualismia tulisi vältellä mihin hintaan hyvänsä (Dennett 1991, 37). Hän ei puhu vain klassisesta dualismista joka erottaa sielun ja ruumiin: mikä tahansa ajatus, joka viittaa jonkinlaiseen hallintokeskukseen tai tietoiseen tahoon, jolle elämän elokuvaa esitetään, on väärä (emt., 106). Aistien välittämä datavirta ei päädy kellekään taholle; sen sijaan useat yhtäaikaiset datavirrat muodostavat minän eräänlaisena kerronnallisena painopisteenä (emt., 431).

Damasio mukaan tietoisuus syntyy kun tietyt aivojen laitteet kuvaavat kehon tilaa ja ilmaisevat sen tunteena (Damasio 2000, 38). Erilaisista toiminnoista vastuussa olevat aivojen alueet ajoittavat toimintansa "kulissien takana" siten, että yhtenäisyyden tunne mahdollistuu. (Damasio 2001, 101). Damasio kuvaa itsen piilotajuisesti koetuksi tuntemusten kokoelmaksi, joka kaiken aikaa representoi eliön tilaa (Damasio 2000, 31).

Damasio kirjoittaa mielen olevan olemassa siksi, että keho tuottaa sille sisällöt. Mielessä liikkuvat kuvat ovat aistimuksia ja raportteja siitä mitä ympäristössä tapahtuu, miltä ympäristö tuntuu, miten aivojen reaktiot vaikuttavat kehoon, miten ympäristö vaikuttaa kehoon ja kuinka kehon "*säädöt menestyvät toteutuvassa elämäntilassa*" (Damasio 2003, 186). Tietoisuus on aivojen, eli informaatiota prosessoivan koneen erilaisten dataesitysten nykyhetki aistittuna. Huomattavaa on, ettei kyse ole mistään yksittäisestä määriteltävästä tajunnanvirrasta, koska mitään keskeistä tukikohtaa ts. kartesiolaista teatteria ei ole (Dennett 1991, 257). Siten tietoisuutta ei esitetä missään; kyse on sen sijaan kehollisesta datavirrasta, joka koostetaan useista lähteistä. Se on "*toistuvasti uudelleen rakennettu biologinen tila*" (Damasio 2001, 213).

Damasio sanoo, että tieteen tarkoituksia varten mieli ja keho ovat normaaleissa olosuhteissa erottamattomia (Damasio 2003, 177). Keho ei siis ole aivojen kuljetusalus, joka olisi olemassa mieltä varten. On ennemminkin niin, että mieli on tullut olemaan kehoa varten. Ovathan erilaiset elämänmuodot menestyneet hyvin ilman mieltä ja tietoisuutta. Niinpä dualismia ei hylätä vain sielu/ruumis hengessä – dualismi pitää sen sijaan hylätä myös mieli/ruumis hengessä. Mieltä ei ole ilman ruumista, koska ruumis antaa mielelle sisällöt, niin kuin alempana puhutaan. Se, mikä tapahtuu ruumiille, tapahtuu mielelle.

Edelleen, tietoisien keskuksen hylkäämisen tärkeys ei rajoitu vain mieli/ruumis ja sielu/ruumis kysymyksen ratkaisemiseen; tärkeää on sen sijaan huomata kuinka laajat ja selitysvoimaiset seuraamukset itsen keskuksen hylkäämisellä on valintojen tekemisen avaruudessa. Jos itseä ei klassisessa mielessä ole, jos itsestä puhutaan esimerkiksi kerronnallisena painopisteenä, silloin kaikenlaiset

biologiset, psykoanalyttiset, narratiiviset, sosiaalipsykologiset ynnä muut selitykset ja teoriat ja empiiriset aineistot tulevat selitysvoimaisemmiksi. Ymmärrämme kuinka voimakkaat implikaatiot millä tahansa ruumiillisilla affekteilla on, kun asioiden puolesta tai vastaan ei ole äänestämässä mitään ruumiista erillistä homunculusta, mitään olosuhteiden yläpuolelle sijoitettavaa itsen keskusta, mitään moraalisesti korkeampaa tietoisuuden tasoa, jolta voitaisiin vaatia enempää kuin miten tietoisuus yhdessä muiden aivojen laitteistojen kanssa yhteistyössä toimii.

Agentin tietoisuus kerronnallisena painopisteenä voidaan ilmaista ikään kuin kantaa ottamattomana narratiivina, jonka tarkoituksena on tavoittaa "laajempi turvallisuus" kokoamalla kehon tila yhtenäisen raportin muotoon. Mitä tahoja voidaan syyttää, kun agentti toimittaa jonkin pahan teon? Jos tietoisuutta ei esitetä kenellekään, ei hyödytä ajatella, että tietoisuuden yhtenäisyydellä olisi jotakin merkitystä. Niin tulee ymmärrettäväksi minkä vuoksi syyntakeisuus tuntuu pienenevän kun joku huumataan, kun aivoista leikataan pala pois, kun tauti rappeuttaa aivot. Kun kehon tai aivojen ominaisuudet muuttuvat, silloin myös käyttäytyminen muuttuu. Jos jonkun käyttäytyminen on kehoa, ei voida syyttää ketään, voidaan vain todeta, että agentti toimii kehnosti. Agentti ei kuitenkaan toimi kehnosti omasta syystä, koska kuten todettu, ketään ei ole kotona. Keho toimittaa vain sellaisia tekoja, millaisista ominaisuuksista keho ja mieli on pantu kokoon.

4.2.2 Tietoisuus ja ihminen sellaisena kuin on

Kuten jo todettiin, Damasio sanoo mielessä virtaavien kuvien olevan heijastuksia ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksista – tietoja siitä kuinka "*kehon säädöt menestyvät toteutuvassa elämäntilassa*" (Damasio 2003, 186). Kun ihminen syntyy, aivot eivät ole "tyhjä taulu", vaan aivojen mukana tulee tietoja siitä kuinka kehoa tulee hallita ja miten ympäristöön tulee erilaisissa tilanteissa suhtautua. Eagleman sanoo vastasyntyneen omaavan:

"neuraalisia ohjelmia, jotka ovat erikoistuneet esineitä koskevaan päättelyyn, fysikaalisiin syy- ja seuraussuhteisiin, lukumääriin, biologiseen maailmaan, muiden uskomuksiin ja vaikuttimiin sekä sosiaaliseen vuorovaikutukseen" (Eagleman 2012, 96).

Moraalisen syyntakeettomuuden kannalta on tärkeää korostaa Damasion huomiota aivojen kytkentäkaavioiden rakenteesta: Damasion mukaan ihmisellä on syntymässä geenien opastuksella valmistettuja rakenteita. Nämä eivät rakennu kuitenkaan puhtaasti valmiin ohjeen perusteella vaan niihin vaikuttavat monet ympäristötekijät jo kohdussa. (Damasio 2011, 281). Sitten syntymän jälkeen nämä rakenteet edelleen muokkaantuvat yksilön kokemusten nojalla: "*vahvistaen tiettyjä kytkentöjä ja heikentäen toisia, paksuntaen ja ohentaen verkoston kaapeleita oman toimintamme*

seurauksena" (emt., 282). Edelleen, mieli on täynnä "*esineitä, toimintoja ja abstrakteja suhteita koskevia kuvia ja ajatuksia, jotka liittyvät etupäässä ulkoiseen maailmaan, eivät niinkään kehoomme*". Esittelemänsä todistusaineiston nojalla Damasio esittää että valtaosa aivoissa syntyvistä ajatuksista perustuu kehon lähettämiin viesteihin. (Damasio 2003, 192). Nämä automaattisesti syntyvät kuvat virtaavat tietoisuudessa, jolloin tietoisuus voi sitten (sen pitää) edelleen oppia millaista maailmassa on olla.

Meidän on siis helpompi ajatella ja kokea tietyllä tavalla kuin jollakin toisella. Aivot rakentavat tietoisuuden tietämättä taipumuksia, jotka vahvistuvat (mutta joiden ei tiedosteta vahvistuvan) samalla kun toiset taipumukset ja mahdollisuudet heikentyvät tai jättävät rakentumatta (joiden ei tiedosteta heikentyvän). Tietyissä tilanteissa joku toimii siis luontevasti tietyllä tapaa, siinä missä tässä suhteessa rakenteellisesti äärimmäisellä tavalla erilainen henkilö kokee tämän saman toimintatavan epäluontevaksi, ei vain rationaalisella tasolla, vaan myös biologisen rakenteen nojalla. Niinpä me usein ajattelemme jo valmiiksi tietyllä tavalla, ja koemme toiset älylliset argumentit vastenmielisinä tai miellyttävinä sen nojalla, miltä asia meistä tuntuu.

Kaikki tiedämme kuinka käsi reagoi liian kuumaan objektiin tai keho uhkaavan vaaran edessä. Nämä ovat sellaisia tietoja, jotka Dennettin kuvaaman evolutiivisen kehityksen mukana ihmisen biologiseen koneistoon ovat koodautuneet. Tunteet ohjautuvat sisäsyntyisesti ja aivot määräävät sitten kuinka kehon pitää reagoida ja millä tavalla pitää käyttäytyä. Damasio sanoo viettien ja emootioiden rakentuneen siten, että ne aktivoituvat tarkasti suhteessa ympäristön muutoksiin, "*jotka eivät ole vapaita tai satunnaisia*" (Damasio 2003, 185).

Eagleman kirjoittaa kuinka me emme tarvitse tietoisuutta silloin kun kaikki sujuu hyvin. Kun ajamme autoa, käymme jokapäiväistä keskustelua, ajamme polkupyörällä, emme ole aktiivisesti tietoisia pienistä lihaksista, jotka mahdollistavat toimintamme. Meidän ei tarvitse tietoisesti koordinoida jokaista liikettä ajaessamme autoa tai muodostaessamme sanoja kielellämme – silloin kun osaamme jotakin, kaikki tapahtuu automaationa. Ja hyvä niin, Eagleman muistuttaa, sillä kaikki käsitämme kuinka vaikeaa autolla ajaminen tai pyörällä ajaminen olisi, jos meidän pitäisi raportoida tarkkaan jokaisen lihaksen toiminta, ohjata pelkästään tietoisuuden avulla koko toimintaa. Kun yritämme tietoisesti tehdä jotakin, jonka ei-tietoisella tasolla hallitsemme, asiasta ei tule enää mitään. Eaglemanin mukaan emme oikeastaan olekaan tietoisia siitä kuinka asiat hoidetaan – asiat ovat ohjelmoituneet syvemmälle aivojen tasolle, jolloin tietoisuus vapautuu askartelemaan muiden asioiden parissa. (Eagleman 2012, 81 - 86). Toisin sanoen tietoisuutta ei tarvita sitten, kun asiat sujuvat hyvin. Vasta, kun jotakin yllättävää sattuu, tietoisuus havahtuu. Niinpä kun jotakin

yllättävää sattuu, jotakin, jota varten meillä ei ole rautaan ohjelmoitua vastausta, tietoisuus herää etsimään ratkaisua. Ajattelen, että veto-oikeus on ymmärrettävä tässä kontekstissa koherenttina ilmiönä.

Mielen ruumiillisia sisältöjä ja mielen ja ruumiin vuorovaikutusta Damasio selventää erottamalla emootioiden ja tunteiden käsitteet. Karkeasti ottaen emootiot ovat ruumiillisia tapahtumia ja tunteet ovat näiden ruumiillisten tapahtumien tietoisuudessa havaittuja representaatioita. Emootiot perustuvat tiedostamattomiin tapahtumiin aivoissa, joissa automaattisesti toimiva säätelykoneisto arvottaa ympäristön tapahtumia (Damasio 2003, 60), jotka sitten esitetään tietoisuudessa tunteina. Mutta miksi sitten vetää tietoisuus mukaan, Damasio kysyy. Miksi emootio käsitellään tietoisuudessa tunteena, jos emootion synnyttäneeseen esineeseen on jo reagoitu automaattisesti? Damasio vastaa esittämällä eliön saavan tietoisuuden avulla laajemman turvallisuuden. Tietoisuus siis oppii ympäristön esineistä ja niiden synnyttämistä vasteista ja muodostaa eräänlaisia toimintastrategioita, joiden nojalla tietoisuus voi ennakoida ja mallintaa tulevia tapahtumia, ja säätää omaa toimintaansa tapahtumiin sopivaksi. (Damasio 2001, 132 -133).

Mutta mitä tehdä, kun tietoisuus herätetään vastaamaan ulkoiseen vaaraan, joka ei olekaan todellinen? Kun esimerkiksi traumatisoitunut aivokoneisto kokee uhkaa siellä missä sitä ei ole, joutuu tietoisuus löytämään kompensoivia toiminnantapoja, joiden avulla ratkaisu pyritään saavuttamaan. Mutta koska vastaus-toiminta ei ole yhteydessä ärsykkeeseen, johtaa tämä kompensoivan toiminnan tuottaminen vahingolliseen kierteeseen, joka pikkuhiljaa kuristuu tietoisuuden ympärille. Erilaiset pelkotilat johtavat tunnetusti välttämiskäyttäytymiseen, syömishäiriöt etenevään lihomiseen tai laihtumiseen ja niin edelleen. On kuin erilaiset neuroottiset tilat tulisivat tietoisuuden toiminnan myötä pikkuhiljaa rautaan poltetuiksi, jotka sitten rutinoituessaan eivät tuota enää alkuperäistä helpotusta ja pakottavat tietoisuuden yhä uudelleen etsimään jotakin ratkaisua.

4.2.3 Mahdollisuus tehdä toisin

Joskus henkilön ajatellaan olevan vapaa, jos hän voi toimia halunsa mukaisesti, jos mikään ei pakota hänen valintojaan. Schopenhauer kirjoitti, että kun sanomme voivamme vapauden nojalla tehdä sitä tai tätä, tarkoitamme, että mikäli haluaisimme tehdä sitä tai tätä, sitten me olisimme myös vapaita tekemään sitä tai tätä (Schopenhauer 1999, 16). Todellisuudessa olemme vapaita tekemään vain sen minkä teemme, jonka jo haluamme, koska vain sille meille on motiivi muiden vaihtoehto-

jen ylitse. Ajatus siitä, että olisimme voineet tehdä toisin, on lähinnä hypoteettinen toteamus, että mikäli meillä olisi ollut tärkeitä syitä jonkin toisen valinnan puolesta, sitten olisimme kenties valinneet toisin.

Niinpä mahdollisuus tehdä toisin ei puutu meiltä siinä kategorisessa merkityksessä, etteikö meillä olisi aika-avaruudellista potentiaalia toimia jonkin syyn nojalla – se, ja vain se meillä nimenomaan on – vaan meiltä puuttuu vapaus siinä kategorisessa merkityksessä, että emme voi vaikuttaa siihen syyhyn³¹, joka toimintamme lopulta motivoi. Toisin sanoen, jos väitämme olevamme vapaita siksi, että meillä oli vapaus tehdä toisin, väitämme oikeastaan, että meillä oli syytä tehdä toisin kuin teimme – joka on loogisessa ristiriidassa sen kanssa, että teimme sen mitä teimme juuri siksi, että meillä oli syytä tehdä sitä mitä teimme. Toiminta syntyy vain syyn nojalla, joka agentin subjektiivisen kokemuksen kannalta voi olla tiedostettu tai tiedostamaton, perusteltavissa tai vain tuntua intuitiivisella tavalla oikealta. Toiminta joka tapahtuu, tapahtuu jostakin syystä, joka ilmaisee agentin asenteen asiaa kohtaan.

Usein sattuu niin, että ihminen tekee jotakin, jota hän jo kohta katuu. Minusta tämä on ymmärrettävissä, ei virhearviointina, vaan virhearviointina vasta jälkikäteen omaksutun viisauden valossa, kuten luvussa 2.2 ajateltiin. Kun teko on tehty ja tekoa edeltävänä hetkenä arvetut tunteet ovat jo koettu ja takana, tällöin teko näyttää retrospektiivisesti kalliimmalta kuin ennen tekoa. Ennen suuttumista ja suutuspäissään ilmaistuja sanoja suuttumisen akti ja oman asian personaallinen puolustaminen voi näyttää sopivan hintaiselta. Mutta jälkeinpäin nolottaa kun tunne on ohitse. Kun premissit ovat muuttuneet, myös konklusio muuttuu. Asiaa ei siis nähdä enää varsinaisen menneen tilanteen vaatimalla tavalla. Sama pätee, kun ulkopuoliset katsovat tekoa, joka on motivoitunut teon tekijän sisäisistä premiseistä. Ulkopuolisten perspektiivistä teko oli erehdys ja paha, vaikka sisäpuolelta katsottuna teko oli johdonmukainen konklusio suhteessa aiempiin tapahtumiin.

Niinpä ajatus siitä, että olisi voitu tehdä toisin, on sama kuin sanoa että olisi pitänyt toimia sellaisten syiden nojalla, jotka eivät vakuuttaneet meitä. Ilmeisesti olisimmekin voineet tehdä toisin – nykyisten, teon jälkeisten tietojen valossa, mutta emme aiemmassa hetkessä – emmehän me päätyneet aiemmin ratkaisuun, jota emme katsoneet mielekkääksi.

³¹ Tämä teon motivoiva syy on implikaatioyhteydessä ihmisen kaikkiin hetkiin, jokaiseen elämäntapahtumaan ja biologiseen rakenteeseen ja ulottuu aina ihmisen ensimmäiseen hetkeen saakka. Niinpä myöhempien syiden muokkaaminen mahdollistuu vain edeltävien syiden niin vaikuttaessa, jolloin syitä ei muokata siksi että halutaan niihin vaikuttaa, vaan siksi, että aiemmat elämäntapahtumat ovat kasautuneet siihen pisteeseen, että syitä "halutaan" muokata.

Aiemmin puhuttiin ajattelijoista³², jotka edellyttävät, että toiminta on vapaata vain, jos se tehdään järkipäisistä syistä. Taivun itse tähän käsitykseen silloin kun puhutaan vapaasta tahdosta käytännöllisellä tasolla; jos teemme asioita voimakkaiden tunteiden, himojen ja ahdistusten nojalla, emme kenties tule tekemään sellaisia tekoja, joiden takana voisimme myöhemmin seistä, jollaiseen päätyisimme harkinnan tuloksena. Toisin sanoen, järkevästi valitut ja toimeen pannut teot ilman voimakkaiden tunteiden pakotteita, mutta tunteet kuitenkin huomioon ottaen, tuntuvat usein vapauden teoilta, joita harvoin kadutaan. Vaikka asia tuntuu kenties saivartelulta ja nimenomaan liian ei-pragmaattiselta, ei tällainen vapaus ole kuitenkaan vapautta siinä merkityksessä mikä tekisi ihmisestä moraalisesti syyntakeisen.

4.2.4 Halujen hillitseminen

Usein tuntuu, että joku on liian äkkipikainen, että meidän olisi pitänyt tehdä jotakin tai meidän ei olisi pitänyt tehdä jotakin. Kenties joltakin ikävältä asialta olisi voitu välttyä, jos olisi jaksettu hillitä halua. Schopenhauerin ajatusta heijastellen Harrisin mukaan ajatus siitä, että olisi voitu tehdä toisin, on kuitenkin vain sellaisen ajatuksen ajattelemista, että olisi voitu tehdä toisin (Harris 2012, 39 - 40).

Voidaan ajatella, että kyky tehdä toisin seuraa kyvystä hillitä halua ja että halun hillitseminen on jo itsessään jollakin tavalla toisin tekemistä. Ongelma on siinä, että mitä tahansa mitä tehdään toisin, tehdään jonkin sen mahdollistavan aineksen tai syyn nojalla (oli se sitten tiedostettu syy, geenin tai muun sisäisen ei-tiedostetun tekijän tuottama). Jos toisin ei tehty, eikö tämä silloin osoita, ettei tällaista toisin tekemisen mahdollistavaa halua, ainesta tai tekijää ollut saatavilla? Toisinhan olisi tehty, jos niin olisi haluttu jonkin syyn nojalla tehdä. Jos sitten halu tehdä oli suurempi kuin halu hillitä tekoa, on rehellisempää sanoa, että haluttiin tehdä eikä voitu tehdä toisin, koska ei niin haluttu. Mitä on tehdä toisin tai hillitä halua muuta kuin löytää jotakin muuta tavoittelemisen arvoista, jonka puolesta sitten vastustetaan tätä hillitsemisen kohdetta? Jos sitten hillitsemistä mahdollistavaa tekijää ei ollut, tai ei ollut tarpeeksi voimakkaana, oliko agentilla mahdollista tehdä toisin? Tämähän on siten samaa kuin sanoa, ettei ollut syytä tehdä toisin, ts. haluttiin tehdä juuri niin kuin tehtiin ilman vastaväitteitä. Jos joku jotakin muuta väittää, putoaa myös todistustaakka ajatuksen esittäjälle, koska tällaisesta ajatuksesta syyntakeisuuskin johdetaan.

³² ks. s. 53 - 54

Dawkinsin mukaan tapahtuman voi ratkaista geeni, joka on ohjelmoinut agentin toimimaan tietyssä tilanteessa tietyllä tavalla. Toisin sanoen, jos kaikki relevantit muuttujat ovat samalla tavalla, mutta puheena olevan geenin sijasta läsnä onkin sen alleeli, voi agentin toiminta muuttua päinvastaiseksi. Dawkinsin mukaan ihminen voi siten ajatella jostakin asiasta tietyllä tavalla, riippuen siitä mitä hänen geeniinsä on ohjelmoitu. (Dawkins 2006, 62). Edelleen, Dawkins sanoo, että kun mies heittää pallon ilmaan ja nappaa sen kiinni, hän käyttäytyy pallon liikerataa laskiessaan kuin olisi selvittänyt nipun differentiaaliyhtälöitä. Vaikka mies ei kenties tiedä tai välitä siitä mikä differentiaaliyhtälö on, ei tällä ole vaikutusta hänen taitoonsa pallon kanssa. Dawkins toteaa, että miehen aivoissa tapahtuu piilotajuisella tasolla jotakin funktionaalisesti samankaltaista kuin matemaattisten ongelmien selvittämisen yhteydessä. Sama tapahtuu, kun mies tekee jonkin vaikean päätöksen: hän laskee päätöksen hyviä ja huonoja puolia, mahdollisia seuraamuksia ja päätyy sitten tekemään ratkaisunsa sen asian puolesta, joka vaikuttaa parhaalta. (Dawkins 2006, 96).

4.2.5 Kategorinen imperatiivi perus argumentin valossa

Kantin mukaan agentin moraalinen tila, onko ihminen hyvä vai paha, ratkeaa kategorisen imperatiivin nojalla. Niin kuin luvussa 3 puhuttiin, ihminen on paha sen nojalla seuraako hän imperatiivia vai ei, ei sen mukaan, tekeekö hän pääasiassa hyvää tai pahaa. Kantin maksiimi, kuten moraalinen syyntakeisuus yleisesti ottaen, nojaa ultimaattisen vapaan tahdon varassa. Jos maksiimi on vapaasti valittavissa ja sen seuraaminen ja ansiokas täyttäminen seuraa vapaata valintaa, ihminen on vastuussa teoistaan. Hyvät ja huonot teot ovat tällöin hänen valitsemiaan. Jos maksiimia ei voida valita vapaasti, tällöin ei seuraamusiakaan ole valittu. Kant ratkaisee ongelman päättelemällä, että tällainen valinta todellakin on tehty vapaasti. Mielestäni Kantin päättelyä ei voida kuitenkaan soveltaa järkevästi yleiseen oikeudenmukaisuuskäsitykseen, sillä Kantin mukaan ihminen valitsee imperatiivin toimintaohjeeseen jo ennen syntymää (Kant 2005), mikä on mahdollista vain pystyttämällä tällaisen uskonnollisen käsityksen asioiden laidoista. Kenties Kant tosiasiallisesti viittaa jonkinlaiseen implisiittiseen valintaan, joka tehdään jonkinlaisella tiedostamattomalla tavalla, jota ei vielä osata selittää. Joka tapauksessahan on niin, että toiset meistä tekevät enemmän hyviä ja toiset pahoja tekoja – ja jos meillä on vapaa tahto, silloin teot tehdään vapaasti tahdottuina, toiset hyvistä, toiset pahoista vaikutusperistä käsin.

Niinpä koko imperatiivin mielekkyys riippuu vapaan tahdon varassa. Toisin sanoen Kantin käsky väittää, että henkilö joka tekee pahaa, tekee sitä ultimaattisesti ottaen vapaasta tahdostaan ilman lieventäviä tekijöitä ja toinen joka tekee hyvää, tekee sitä vastaavasti vapaasta tahdostaan ilman

lieventäviä tekijöitä. Mitä Kantin käskylle käy, jos samaa edellytetään vaikkapa kidutettavalta henkilöltä? On oletettavaa, ettei pieni kidutuksen määrä riitä oikeuttamaan joidenkin tärkeiden salaisuuksien paljastamista. Imperatiivi edellyttää, ettei hullulle kirvesmurhaajalle saa kertoa lasten ja naisten olin sijaa (tai terroristille ydinasesalkun numerosarjaa). Kun sankari sitten sietää sanoin kuvaamattomia kärsimyksiä, kidutusta tunti toisensa jälkeen imperatiivi mielessään, hän toimii Kantin käskyn edellyttämällä tavalla. Onko sitten niin, että jos ja kun hän viikkojen, kuukausien tai vuosien kuluttua jonakin heikkona hetkenä taipuu, kävi sitten ilmeiseksi, ettei hänen perimmäisenä toimintaohjeenaan ollutkaan imperatiivin noudattaminen lain vuoksi, vaan jokin muu syy? Sellainen syy, joka voidaan purkaa, kun tarpeeksi vaikea olosuhde niin vaikuttaa. Kenties agentti menettää mielenterveytensä, kenties hän muuttuu ihmisenä jollakin tavalla³³, kenties hän vain kyllästyy kokemaansa hivutukseen. Ongelmana on, että mikäli sankarimme saa tässä tuomion, onko sitten koko maailmassa ketään, joka voisi käskyä täyttää? Jos sitten sankari saa synninpäästön – olosuhde oli sentään jo enemmän kuin keneltäkään voidaan odottaa – mihin raja sitten vedetään? Eivätkö ihmisten arkisten erehdysten ja pahojen tekojen psykologiset taustamotiivit vertaudu tähän kidutustapahtumaan? Ajatushan on, että aivotilatasolla tavallisetkin elämän myötä- ja vastoinkäymiset voivat vaikuttaa Kantin maksiimin noudattamiseen samalla tavoin kuin vuosien kidutus. Jos arkinen lipsahdus ei perustukaan niin hirmuiselle kärsimykselle kuin sankarin lipsahdus, eivät myöskään arkisten lipsahdusten seuraamukset ole niin vaikeita kuin sankarimme lipsahduksen seuraamukset. Ajatuksena on, että ihmisaivot määrittävät kunakin hetkenä optimaalista tilaa, missä olla ja mihin siirtyä. Erilaiset valinnat kysyvät erilaisia kustannuksia ja aivot prosessoivat homeostaasiin pyrkiessään saatavilla olevaa dataa geenien, ympäristön ja kokemusten ohjelmoimina ja tavoittelevat sitten parasta mahdollista valintaa kussakin elinolosuhteessa. Joskus toimitaan imperatiivin edellyttämällä tavalla, joskus asioiden väliset suhteet eivät kannusta siihen niin kuin sankarin tapauksessa voidaan ajatella.

Niinpä oli Kantin käsitys oikea tai ei, ei kategorinen imperatiivi puhu lainkaan samasta moraalisesta vastuusta kuin mistä tässä tutkielmassa on kysymys. Kantin mukaan paha ihminen on paha, koska hän ei seuraa imperatiivia, joka on valittu ennen syntymää – ja että tämä on ihmisen oma vika. Tällainen ihminen on siten tämän elämän aikana välttämättä paha ja myös vastuussa pahuudestaan. Tämän käsityksen mukaan kaikki ihmiset ovat siten joka tapauksessa pahoja, sillä missä meillä on ihminen, joka ei ole koskaan tehnyt pienintäkään harha-askelta Kantin maksiimin vaatimuksista?

³³ Ehkä kidutus vahvistaa tiettyjä aivojen rakenteita ja heikentää toisia, jonka johdosta agentti tulee kidutuksen myötä toisenlaiseksi.

Koska tuntuu epäluotettavalta ajatella, että jossakin on ihminen, joka on koko elämänsä ollut moraalisesti täydellinen, tuntuu epäjohdonmukaiselta ajatella Kantin imperatiivia käytännöllisesti järkevänä standardina. Edelleenkin, kun tämän standardin täyttäminen edellyttää vapaata tahtoa, joka kaiken puhutun nojalla tuntuu vaikeasti hahmottuvalta. Millainen on vapaasti tahdottu teko, teko joka on tehty ilman syytä, ilman arvoja a priori, ilman olosuhteita, jotka valintaa manipuloivat? Kun pidetään mielessä kuinka päätöksiä tehdään Dawkinsin muotoilemassa mielessä, niin jos tällainen vapaa valinta on olemassa, mitä tekemistä sillä on ihmisen elämän arjen kanssa?

4.3 Moraalinen vastuu

Moraalisen vastuun on tässä ajateltu purkautuvan, koska agentit tulevat tilanteisiin sellaisina kuin ovat ja koska he eivät voi ultimaattisesti olla vastuussa siitä millaisia he ovat, eivät he voi olla sitä koskaan. Lyhyesti: kun lapsi syntyy, hänellä on argumentoidulla tavalla sisäänrakennettuina erilaisia ohjelmistoja ja biologisia rakenteita, joiden kontekstissa hän alkaa ottaa ympäristön vaikutelmia vastaan. Riippuen sitten elämäntapahtumista ja aivojen konfiguraatiosta, nuori agentti alkaa ajatella itse ja hahmottaa maailmaa omalla tavallaan. Joutuessaan sitten moraalivalintatilanteisiin, eri ihmiset tulevat niihin erilaisista lähtökohdista ja rakenteellisesti erilaisissa mielen maisemissa. Vihaiset ihmiset tekevät usein tunteensa nojalla erilaisia ratkaisuja kuin onnelliset. Waller kuvailee tällaisen ajatuksen käytännössä vertailevassa epäreiluusargumentissaan.

Kaksi naista, Karen ja Louise suhtautuvat eri tavoilla esimiehensä rasistiseen ratkaisuun. Karen vastustaa periaatteensa mukaisesti rasistista ratkaisua ja Louise puolestaan myötäilee esimiehensä ratkaisua omaa periaatettaan vastaan. Wallerin mukaan molemmat naiset ovat älykkäitä, harkitsevaisia ja vastustavat rasismia. Minkä vuoksi sitten Karen toimii periaatteensa mukaisesti, asettaa uransa kehityksen vaaraan ja nousee vastustamaan esimiehensä päätöstä ja Louise puolestaan tyytyy turvalliseen ratkaisuun? Waller käy lävitse neljä erilaista mahdollisuutta, jotka tiivistäen ovat ensimmäiseksi sattuma, toiseksi ihmevoimat (naturalismin/determinismin ylittävät ja siten tieteellisen maailmankuvan hylkäävät voimat) – eli valinnat, jotka tehdään omavaraisesti ilman että biologinen rakenne tai ympäristö vaikuttavat ratkaisuun (first causes, they act as unmowed mowers). Kolmannen vaihtoehdon mukaan Karen ja Louise ovat näennäisestä samankaltaisuudesta huolimatta hyvin erilaisessa tilanteessa. Mikä tahansa pieni tekijä, joka Karenin ja Louisin valintoihin vaikutti, olikin vaikutusvoimaltaan suuri tekijä. Neljänneksi Waller esittää vaihtoehdon sisäisistä muuttujista, ominaisuuksista, joiden nojalla Karen ja Louise eroavat toisistaan. Toisin sanoen: jos Karenin ja Louisen sisäiset ominaisuudet olisivat samat, he toimisivat samalla tavoin – ja jos taas sisäiset ominai-

suudet ovat erilaisia, he toimivat toisistaan poikkeavilla tavoilla. Nämä sisäiset muuttujat ovat puolestaan tietoisien kontrollin ulkopuolella – jolloin ne lankeavat sattuman tai onnen (engl. luck) varaan. (Waller 2011, 23 - 26).

Mutta kuten Dawkins muistuttaa, sattuma on vain sana jolla ilmaisemme tietämättömyyttä. Sattumalla tarkoitetaan: "jonkin vielä tuntemattoman tekijän determinoimaa tapahtumaa" (Dawkins 2006, 218). Niinpä syyn penääminen ei ole jäkätystä vapautta vastaan; syy kietoutuu erottamattomasti koko vapauden käsitteen ymmärrettävyyteen. Valita tai tahtoa jotakin, on valita tai tahtoa jotakin eri vaihtoehtojen välillä. Niinpä vapaudella on merkitystä vain konjunktiossa vapauden synnyttävien syiden kanssa. Valinnat ratkeavat puolestaan kalkylaation nojalla: agentti mallintaa sellaisen mahdollisen maailman, joka parhaiten vastaa hänen toiveitaan. Toisin sanoen, valinta ratkeaa kaikkien relevanttien operaattoreiden vaikutusten summana.

Wallerin mukaan sellaista naturalismin mukaista kantaa ei ole esitetty, jonka avulla moraalinen vastuu selviäisi epäreiluus argumentista. Wallerin mukaan moraalinen vastuu kuuluu ennemminkin "kummitusten ja jumalten" luokkaan, jotka eivät kuulu naturalistiseen järjestelmään (Waller 2011, 20). Moraalinen vastuu on kuitenkin juurtunut paljon filosofiaa ja järkeä syvemmälle. Halu ja biologinen tarve iskeä takaisin (kostaa) löytyy niin ihmisestä kuin apinoista ja rotistakin. Halu iskeä takaisin on ollut olemassa jo kauan ennen ihmistä, kauan ennen ajatuksia vapaasta tahdosta tai moraalista vastuusta. Halu iskeä takaisin pohjautuu pohjimmiltaan irrationaaliseen taipumukseen, Waller luennoi. (emt., 49).

Harry Frankfurtin ja Daniel Dennettin mukaan agentin taustalla ei ole kuitenkaan merkitystä, jos hän valitsee hyväksyä olosuhteensa ja ottaa niistä vastuun. Dennett menee vielä pidemmälle: agentin tulee ottaa vastuu tekemisistään, voidakseen sillä tavalla tulla vapaaksi (emt., 103 - 104). Kuten mahdollisuudessa tehdä toisin, kuten vapaan tahdon kohdalla ylipäänsä, siten myös vastuun ottaminen tuntuu meistä intuitiivisesti mahdolliselta ja tärkeältä. Tietenkin jokaisen pitää ottaa vastuu, ilman muuta se on meidän etuoikeutemme ja velvollisuutemme. Paheksomme luontaisesti ihmistä, joka ei ota vastuuta tekemisistään. Vastauksena Frankfurtin ja Dennettin vetoomukselle vastuun otosta moraalisen syyntakeisuuden kulmakivenä, Waller tekee erottelun moraalisen vastuun ja moraalisen vastuunottamisen (moral responsibility ja take-charge responsibility) välille. Vain take-charge vastuu voidaan ottaa samaan tapaan kuin mitä tahansa voidaan tehdä (emt., 105). Wallerin mukaan Dennett sekoittaa vastuun oton ja moraalisen vastuun toisiinsa (emt., 112). Moraalinen vastuu on kategorisesti vastuun ottamisen yläpuolella. Keneltä tahansa voidaan vaatia vastuun ottoa, mutta keneltäkään ei voida vaatia moraalista syyntakeisuutta, koska "kuka tahansa" voi ottaa vas-

tuun, mutta kukaan ei voi ottaa moraalista syyntakeisuutta, ryhtyä omaksi alkusyykseen. Ero moraalisen vastuunoton ja moraalisen vastuun välillä nähdään, kun ajatellaan, että joku on tarpeeksi kypsä ottamaan vastuun ja joku toinen ei ole (lapsi tai sairas ihminen). Onko se, joka on kypsä ottamaan vastuun itse vastuussa siitä, että on kypsytynyt tarpeeksi vastuulliseksi? Entä onko se, joka ei ole kypsä ottamaan vastuuta, itse syyppää siihen, ettei ole kypsä ottamaan vastuuta? Moraalisen vastuun ottaminen on vapaan tahdon tavoin enemmänkin taidon tai ominaisuuden kaltainen käytännöllinen hyve kuin mitään enempää.

4.3.1 Moraalinen vastuu pragmaattisena kategoriana

Kaikella sanotulla on huomattavan lohdullinen ja hyvinvointia lisäävä vaikutus, kun ajatellaan kuinka ihmisten tulisi suhtautua pahaan. Harris esittää, että oletettavasti ihmisen on huomattavasti helpompaa suhtautua esimerkiksi perheenjäsenen kuolemaan, mikäli kuolema tapahtuu luonnollisen onnettomuuden seuraamuksena kuin murhaajan kädestä. Surijaa helpottaa myös, mikäli hän saa kuulla, että läheisen murhannut mies oli elänyt moraalisesti virheetöntä elämää, kunnes virus alkoi riehua pahantekijäksi muuttuneen aivoissa (Harris 2012, 58). Harris esittää 5-kohtaisen esimerkin siitä kuinka voimakkaasti tunteemme vaikuttavat tilanteiden tulkintaan sen nojalla, mitä tapahtumien yksityiskohdista tiedämme:

1. Neljävuotias poika leikki isänsä aseella ja tappoi nuoren naisen. Ase oli pidetty ladattuna lukitsemattoman vaatekaapin kätköissä.
2. 12-vuotias poika, joka oli ollut jatkuvan fyysisen ja emotionaalisen pahoinpitelyn kohteena, otti isänsä aseensa ja tahallisesti ampui häntä kiusanneen nuoren naisen.
3. 25-vuotias mies, joka oli lapsena ollut jatkuvan pahoinpitelyn uhrina, ampui tyttöystävänsä, koska tyttö jätti hänet toisen miehen takia.
4. 25-vuotias erinomaisten vanhempien kasvattama mies, jota ei oltu koskaan pahoinpidelty, ampui "huvin vuoksi" nuoren naisen, jota hän ei ollut koskaan tavannut.
5. 25-vuotias erinomaisten vanhempien kasvattama mies, jota ei oltu koskaan pahoinpidelty, ampui "huvin vuoksi" nuoren naisen, jota hän ei ollut koskaan tavannut. Mri miehen aivoista paljasti golfpallon kokoisen kasvaimen etuotsalohkon kuoressa (alueessa, joka vastaa tunteiden ja käyttäytymisen impulssien kontrollista).

Jokaisessa kuvatussa tapauksessa, Harris toteaa, nainen kuoli sellaisten tapahtumien johdosta, jotka tapahtuivat toisen ihmisen aivoissa. Ja kuitenkin moraalinen suhtautumisemme riippuu niistä tulkinnoista, joita meillä tilanteesta on. (emt., 49 - 52).

Harris esittää syyt, joita ei tässä liene tarpeellista referoida, joiden nojalla kaikki tapaukset paitsi kohta 4, tuntuvat meistä tavalla tai toisella ymmärrettäviltä. Mutta kohta 4 ei tule sen ymmärrettävämmäksi, vaikka viitattaisiinkin vapaaseen tahtoon. Kohdan 4 mies on kokenut halua tehdä tekonsa, eikä hänen halunsa ole naturalistisesti ymmärrettävissä muuna kuin erilaisten taustatekijöiden summana, jonka alkusyy johtaa regressioon tai huonoon tuuriin. Harrisin mukaan on suorastaan moraalitonta jättää huomioimatta, kuinka paljon onni vaikuttaa siihen, teemmekö me hyvää vai paha. Harris korostaa, että mitä enemmän me ymmärrämme mieltä kausaalisisessa merkityksessä, sitä vaikeammaksi tulee vetää rajaa kohtien 4 ja 5 välille. (emt., 54). Kun asiaa katsotaan naturalistisessa valossa aiemmin puhutun nojalla, vaikuttaa tällaisen rajan vetäminen lähinnä opittuun haluun ja tunteisiin perustuvalta tarpeelta. Kohtien 4 ja 5 tapahtumat palautuvat molemmat 25-vuotiaan miehen aivotiloihin, jotka puolestaan palautuvat aikaisempiin aivotiloihin, jotka ultimately johtuvat biologisesta rakenteesta, elämäntapahtumista ja tilanteeseen vaikuttavista muuttujista.

On vaikeaa ajatella kuinka yhteiskunta voisi toimia ilman ajatusta vastuun ottamisesta – ja vastuun edellyttämisestä. Oikeusjuttua varten selvitettävällä syyntakeisuudella ei etsitä tässä käsiteltyä ultimately syyntakeisuutta, moraalista vastuuta, (moral responsibility) vaan tällaista alemman kategorian vastuun ottamista (take-charge responsibility). Jos syytetty havaitaan esimerkiksi sellaisella tavalla sairaaksi, ettei hän kykene ottamaan vastuuta tekemisistään, silloin häntä pidetään syyntakeettomana. Mutta moraalisesti vastuullisia (moral responsibility) eivät ole ketkään, eivät vastuun ottoon kykenevät ihmiset kuin sairaat, vastuun ottoon kykenemättömmäkään ihmiset.

Kategorisen imperatiivin kaltaiset moraaliohjeet, vapaa tahto ja moraalinen vastuu ovat korvaamattomia käsitteitä, joiden konteksteissa yhteiset pelisäännöt operoivat. On helppoa ajatella mitä moraalille vastuulle ja kategoriselle imperatiiville tapahtuu, jos ajatellaan ihmistä, joka sattuisi olemaan universumissa yksinään ilman toivoa uuden älyn kohtaamisesta. Mitä hän voisi tehdä, mikä olisi varsinaisesti paha? Kaikki hänen toimensa johtuisivat hänen aivotiloistaan, ajatuksistaan ja tunteistaan, jotka olisivat relaatiossa hänen ympäristöönsä. Vaikka hän tuhoaisi kaiken ympäriltään, sillä ei olisi kenellekään mitään merkitystä, eikä kukaan voisi tulla tietämään tuhosta; teot eivät kosketa muita kuin yksinäistä agenttiamme. Kenties teot voivat olla vahingollisia hänen oman tulevan hyvinvointinsa kannalta (jolloin ne voisivat katumisen kautta osoittautua erehdyksiksi – jolloin on jälleen paremminkin kyse tiedon puutteesta), mutta tekemisen hetkellä ne motivoituvat sisältä käsin ja ovat intentionaalisia ja funktionaalisia, eli tapahtumahetkellä joidenkin syiden nojalla motivoituja.

Waller lainaa kappaleen George Sherin tekstiä, jonka mukaan ihmisellä on erilaisia taipumuksia, jotka ohjaavat suuresti sitä mitä ihminen ajattelee ja tekee. Näillä ajatuksilla ja taipumuksilla on puolestaan kiinteät yhtymäkohdat henkilön halujen, uskomuksien ja tietojen kanssa siinä määrin, että oikeastaan juuri nämä rakennetekijät muodostavat kyseessä olevan henkilön. Niinpä tuntuu usein asianmukaiselta moittia koko henkilöä sen sijaan, että moitittaisiin vain hänen ominaisuuksiaan. (emt., 160). On kuitenkin huomattava ero siinä, onko jonkin henkilön teko moitittava, tuomittava ja paha ja siinä, onko tämä henkilö jollakin tavalla syypää siihen, että hän toimii moitittavalla, tuomittavalla tavalla.

Jos tietyt rakennetekijät muodostavat henkilön ja pitää paikkansa, että tietty henkilö ajattelee ja toimii oikeudenmukaisesti ja jalosti arjessaan (pyrkii yleisesti ottaen lisäämään sekä omaa että muiden hyvinvointia) ja joku toinen itsekkäästi, katkerasti ja epäoikeudenmukaisesti (pyrkii yleisesti ottaen lisäämään omaa ei hyvinvointiaan³⁴ vaan mielihyväänsä ja vähentämään muiden hyvinvointia ja mielihyvää), voidaan siten myös näitä henkilöitä pitää Harrisin mittapuulla ensimmäistä hyvänä ja jälkimmäistä pahana. Henkilöt eivät ansaitse palkkioitaan pelkästään niiden parametrien nojalla, jotka yhteisiin lakeihin ja sopimuksiin on kirjattu, vaan myös ihmiskoneisto itsessään suhtautuu puoltavasti tai kieltävästi ihmisten käyttäytymisiin. Kuten usein vihaamme tarinan konnan ja rakastamme tarinan sankaria, samalla tavalla me myös inhoamme inhottavia tekoja ja usein niiden tekijöitä, jotka tärkeässä mielessä ilmaisevat tekojen kautta sitä millaisia he ovat.

Vaikka ihminen ei olisi itse valmistanut osaansa, on ihminen siis kuitenkin sellainen kuin on. Ja jos kerran ihminen sitten on paha ja tekee pahaa, pitää häntä myös kohdella sen mukaisesti, millainen hän on. Niinpä jos joku henkilö on vaarallinen ja väkivaltainen, tulee muiden ihmisten suhtautua häneen sellaisena, vaikka tämä vaarallinen henkilö ei olisikaan itse valmistanut omaa alkusyytään. Ja kun yhteiskunta tuomitsee rikollisen (tai palkitsee sankarin) vankeuteen, ei yhteiskunta tuomitse häntä kuin hän olisi ultimaattisesti syypää, vaan hänet tuomitaan teoista, jotka hän on tehnyt.

On siis aivan oikein sanoa jotakuta hyväksi tai pahaksi, että joku teki pahaa vapaasta tahdostaan ja että tätä jotakuta pitää rangaista. Mutta ei ole sen sijaan oikein ajatella, että tämä pahuus on hänen omaa syytään tai että hän olisi voinut vapaasti tahtoa tämän hänessä vaikuttaneen tahtonsa, joka tahtoi pahaa. Tuomitaksemme tahdon, joka tahtoi pahaa, meidän tulee voida osoittaa, että tällä tahtojalla oli varmasti mahdollisuus tahtoa vastoin koko elämän vaikuttaneita kausaalisia vaikutustekijöitä. Mutta jos ihminen tekee tekoja, jotka heijastavat sitä millainen hän on, kuinka pahoja tekoja

³⁴ Ei hyvinvointia, koska hyvinvointi edellyttää usein mielihyvän lykkäämistä.

tehtaileva henkilö voisi tehdä tekoja, jotka heijastelevat sellaisia rakenteita, jollainen hän ei lainkaan ole?

Vapaan tahdon ja moraalisen vastuun pelastaminen aivojen vielä verifioimattomien erikoisominaisuuksien nojalla vaikuttaa biologien ja neurotieteilijöiden esityksiä vastaan rimpuilulta: eivätkö geenit ja aivojen etukäteen ladatut taipumukset ja ohjelmistot yhdessä kasvatuksen ja elämäntapahutumien kanssa selitä tahtomisen yksinkertaisemmin ja selitysvoimaisemmin kuin naturalistisesti kestävämmään ihmeeseen vetoaminen? Usein agentin tahdon ohjaamiseksi riittää, että joku tulee uuden, innostavan ajatuksen kanssa ja esittää sen hänelle. Kuinka agentti sitten valmistaa halunsa tai ohjaa sitä vapaasti? Se joko syytyy ja puoltaa esitystä tai sitten, koska sydäimestä löytyy joitakin vastustavia syitä, agenttimme ei koe halua ja kieltäytyy. Kuvailemani aineiston nojalla tuntuu luotettavalta pitää aivokoneistoa tietokoneeseen rinnastettavana informaatiota prosessoivana koneena, joka pyrkii menestymään maailmassa parhaaksi näkemällään tavalla. Niinpä teot, hyvät ja pahat, ovat sellaisten laskutoimitusten summaa, jotka on saatu elämänmittaan kertyneillä parametreilla.

Niin kuin aiemmin käsiteltiin, vaikka emme voisikaan kaikissa tapauksissa argumentoida jonkin moraalisen totuuden puolesta, on sellainen silti useimmiten olemassa (Harris 2010, 195). Ei ole syytä ajatella, etteivätkö samat päättelyn kriteerit sovellu niin tärkeisiin moraalisiin kysymyksiin kuin arkisiin moraalisiin kiistoihin. Tästä seuraa, että jos lopputuloksissa on eroja – ne joko lisäävät tai vähentävät kokonaishyvintä – vaikkakin sitten kuinka marginaalissa, niillä on moraalista merkitystä, jolloin teot voidaan arvottaa moraalisesti. Onko moraalissa arvottamisessa mieltä silloin kun kysymyksessä ovat mahdollisimman pienet asiat? Kantia mukaillen, asian mittakaavalla ei ole merkitystä, motiivi ratkaisee asian.

Minusta on kiinnostavaa ajatella moraalista vastuuta siltä kannalta, että jyrkän deterministisessä mielessä pienilläkin teoilla voi olla paljon merkitystä, sillä ajatus, joka minkä tahansa teon johtaa, johtuu aikaisemmista ajatuksista ja teoista, aivotiloista, ja ne (johtuvat aina edellisistä) johtavat edelleen myöhempisiin ajatuksiin ja tekoihin. Damasionhan mukaan yksilön kokemukset vahvistavat ja heikentävät aivojen verkostojen kaapeleita³⁵. Minusta on syytä ajatella, että pelkästään ajattelu saattaa vahvistaa ja heikentää näitä kaapeleita; pelkkä ajattelu itsessään on ruumiillinen kokemus, siirtymä tietyistä ruumiillisesta paikallis-temporaalisesta positiosta seuraavaan, joka johtuu jostakin syystä. Ajattelu tapahtuu siis jostakin tarkoitusta varten ja johtaa myöhempisiin ajatuksiin. Voidaan olettaa, että jokainen ajateltu ajatus jättää potentiaalisesti fyysikaalisen muutoksen aivoihin ja siinä mielessä vaikuttaa deterministisesti myöhempisiin ajatuksiin.

³⁵ ks. s. 57.

Ajattelen, että aiemmin käsitellyn materiaalin nojalla on syytä uskoa, että ajattelu ja kokemukset vaikuttavat biologisia, materiaalisia muutoksia aivojen verkostoon. Argumenttini kannalta voimakas painoarvo ei ole varsinaisesti siinä jättääkö ajattelu rakenteellisen jäljen aivojen mikrotasojen tapahtumiin, vaan siinä, että asia on joko tällä tavalla tai sitten esimerkiksi asia on niin, että jokin ajateltu ajatus johtaa myöhempiin ajatuksiin samalla tavalla kuin mitkä tahansa konklusioidut johdetaan tietyistä premiseistä päättelyn nojalla. Tässä merkityksessä ajatukset ja teot eivät ole pelkästään subjektiivisia ja lokaaleja vaan laajennettuna yksilön käyttäytymisessä ajan mittaan myös interpersonallisia ja universaaleja (koska yksilön toiminta johtaa toimintaan yhteisessä universumissa), ja toimivat koko myöhemmän universumin vaikutustekijöinä³⁶. Se, kuinka pienestä vaikutusvoimasta on kysymys, ei ole moraaliselta kannalta relevanttia, jos asiaa ajatellaan Kantin imperatiivin mukaan tai jos vaikutuksen seuraamukset eivät ole tiedettävissä. Niin kuin Dawkins toteaa, sattuma on vain sana tietämättömyydelle, jolloin tulevaisuus ei ole yhdentekevä vain siksi, että se ei ole tiedettävissä. Tässä merkityksessä ajatuksetkin edellyttävät vastuun ottamista, koska se mitä ajatellaan, johtaa siihen millaisiksi tullaan vaikka sitä (lopputulosta) ei ennalta voidakaan tietää. Ajatushan on hyvin abstrakti ja hypoteettinen, mutta mikäli tietty toiminta, tietty ajattelu vahvistaa niistä vastuussa olevia aivoverkostojen kaapeleita jollakin tavalla (niin kuin harjoitus tekee mestarin), tällöin me tulemme sellaisiksi, mitä ajattelemme. Tällöin myös kirjallisuuden tiedollisella merkityksellä on tässäkin mielessä erityinen vaikuttava tekijä. Lukijahan tulee suorastaan itse fysikaalisesti sellaiseksi ja sellaiseksi, riippuen siitä mitä hän lukee ja kuinka hän lukemansa ymmärtää, jos kerran luetun ajattelu vahvistaa niitä koskevia aivojen kaapeleita.

³⁶ Vaikutustekijöillä tarkoitan:

a) niitä vaikutuksia, joita ajatuksilla on tuleviin ajatuksiin. Damasio mukaan ajatukset ovat ruumiin tilan kuvia (Damasio 2003, 186 & 192), jolloin ajatukset ovat yhteen sidottuina kausaalisesti toisiaan seuraavien ruumiintilojen kumulointumia. Niinpä jos x alkaa kurjan työpäivän jälkeen lohduttautua ajattelemalla leikkilään työpaikan vaihtoa, (tai veropetosta, aviorikosta ym.) voi tämä leikkimielinen hypoteettinen ajatuskoe johtaa myöhemmin vakavampiin ajatuksiin, (koska pohjatyö on tehtynä. Pohjatyö, ajattelu ja ruumiissa tunnut vaikutukset ovat vastuuosiltaan ekvivalentteja.), jotka edelleen saattavat johtaa myöhempiin, entisestään jalostuneempiin ajatuksiin, jotka johtuvat alkuperäiselle ajatukselle annetusta suunnasta. Tähän tapaan ihmiset usein ajattelevat; näiden ajatusten alkupiste, vaikka sitä ei voida retrospektiivisesti löytää, on olemassa ja kypsynyt ajan mittaan kausaalisesti vaikuttavalla tavalla.

b) mitä tahansa fysikaalisia vaikutuksia, kuten jos x murhaa y:n, ei y voi vaikuttaa enää maailmassa, jolloin maailma on y:ta koskevassa mielessä fysikaalisilta implikaatioiltaan **äärettömästi** erilainen kuin maailma, jossa y vaikuttaa ympäristöönsä ja maailman muihin ihmisiin loppuelämänsä ajan (jotka puolestaan vaikuttavat muihin ihmisiin ja ympäristöönsä, jotka puolestaan vaikuttavat muihin ihmisiin ja ympäristöönsä ad infinitum.)

4.3.2 Pahan konnotaatio

Emme puhu pahasta kuin huonon tuurin tai sattuman vaikuttamista erehdyksen teoista, koska meistä tuntuu, että tehtäessä pahaa, pahantekijä ei pelkästään erehdy, vaan intentionaalisesti tekee laskutoimituksen, jonka nojalla teon summaksi tulee pahaa. Jos tekijä pelkästään erehtyy, emme pidä tekijää vaarallisena; erehdyksestä puhuminen ei pidä sisällään pahan konnotaatiota. Kun me siis sanomme että joku on paha tai itsekäs, sanomme oikeastaan, että hänen aivonsa ovat sellaiset ja sellaiset, jotka päätyvät sellaisiin ja sellaisiin johtopäätöksiin, joka mahdollistaa agentin tekojen paheksumisen ja siten määrätyn suhtautumisen koko agenttiin. Näin ilmaistuna syytöksen konnotaatio lievenee; agentti on sellainen kuin on, mikä on valitettavaa – ja päätyy sellaisiin johtopäätöksiin kuin päätyy siksi, millaiset hänen päättelykoneistonsa yksityiskohdat ovat. Itsekäs teko on aivotilojen saavuttama johtopäätös seuraamusketjuille, jotka kasautuvat aiemmista tapahtumista, tunteista ja ajatuksista koko elämän ajalta – ja kuinka agentti reagoi niiden nojalla annettuun moraalivalintatilanteeseen. Siten, jos tällaisen agentin saaman laskutoimituksen jälkeen toimitetulla teolla ei lisätä yleistä hyvinvointia, voidaan agenttia pitää erehtyneenä siinä merkityksessä, että jos hänellä olisi Wolfin argumentoimalla tavalla täydellinen tieto, ei hän tekisi koskaan pahaa, koska hän ymmärtäisi sekä pahan kehnot seuraamukset, että kuinka toimia paremmin. Siten paha teko, joka tehdään laskutoimituksen jälkeen, heijastelee pahantekijän laskutoimitusten puutteellisuutta ja ultimaattisesti agentin tietämättömyyttä. Mikäli agentilla olisi päättelyketjussaan tärkeitä premissejä, jotka puoltaisivat hyvän tekemistä, olisivat laskutoimitusten konklusiot erilaisia. Mutta tällaisten premissien edellyttäminen edellyttäisi koko agentin vaihtamista toisenlaiseen.

Kaiken sanotun jälkeen, todistustaakan tulisi olla sillä, joka väittää moraalisen vastuun sopivan naturalistiseen maailmankuvaan. Todistustaakka lankeaa moraalisen vastuun puolestapuhujille, koska heidän asiansa mukana tulevat sitten syytteet ja rangaistukset, joiden nojalla ihmisten toimia arvostellaan. (Waller 2011, 41).

Ajattelen, kuten Waller ja Harris teoksissaan (Waller 2011; Harris 2012), että moraalisen vastuun purkautumisella edellä kuvatussa mielessä on pääasiassa hyviä seuraamuksia. On lohdullista ajatella, etteivät ihmiset ole syypäitä kärsimyksiinsä, että kukaan ei ole toista parempi tai huonompi, että kukaan ei voi ylpeillä millään eikä kenenkään tarvitse hävetä elämänsä tapahtumia tai erityispiirteitä. Harris kokee vapautensa lisääntyneen kokiessaan toivonsa, pelkonsa ja neuroosinsa vähemmän personaallisiksi ja pysyviksi (Harris 2012, 46). Kenties tällaisella ajatuksella, jonka mukaan pahat teot ovat erehdyksiä, tietämättömyyttä, voisi olla muitakin hyviä seuraamuksia. Kenties joku haluai-

si tehdä harvemmin jotakin pahaa tai identifioitua pahantekijäksi, jos konsepti ilmaisee koko maailmalle tekijän puutteellisesta hyvinvoinnista johtuvaa typeryyttä?

Olen tietysti tietoinen siitä, että yleensä ihmiset eivät ajattele tällaiseen jyrkkään tapaan determinismistä, pahasta tai vapaasta tahdosta. Tämä luultavasti johtuu kulttuuri-historiallisista traditioista ja erilaisista erehdyksistä kuten kuvitelmasta, että ihmiset menettävät jotakin arvokasta, jos vapaa tahto kielletään. Ensimmäiseksi on huomattava, että kenenkään elämä ei muutu miksiäkään, jos joku jossakin tavoittaa totuuden jostakin asiasta. Ihmisillähän on jatkuvasti erilaisia käsityksiä erilaisista asioista, eikä se kenenkään toisen elämää kosketa ennen kuin käsitys omaksutaan osaksi omia tietoja. Edelleen, oli ihmisellä vapaa tahto tai ei, ei asia vaikuta ihmisten välittömään subjektiiviseen kokemukseen millään tavalla. Ihminenhan tuntee itsensä omaksi alkusyykseen kaikesta huolimatta. Aihe tuottaa murhetta kenties siinä sentimentaalisessa merkityksessä, että asioita halutaan jollakin tavalla hallita; ihminen haluaa omata syviä inhimillisesti tärkeitä arvoja, joita jyrkkä determinismi näyttää uhkaavan. Tällainen uhka on kuitenkin kuviteltua. Maailma on sellainen kuin on, ja juuri determinismin ansiosta maailma on ymmärrettävissä ja kulttuuri ylipäänsä mahdollinen. Ainoa vapaa tahto, joka voidaan kuvitella, on kausaalisuhteista riippumaton, aikaan kuulumaton metafyyminen tahto, joka kuuluu *"kummitusten ja jumalten luokkaan"*, kuten Waller ajatteli moraalista vastuusta (Waller 2011, 20). Toisin sanoen, vapaa tahto mahdollistuu vain, jos ihmisen ruumista ohjaa yliluonnollisesti materiaaliset kausaalisuhteet ylittävä sielu/homunculus. Samalla huomattakoon, kuinka meidän on ihmisinä ylipäänsä vaikeaa käsittää kuinka sielu voisi tehdä päätöksiä ja ajatella, ilman että sielu samalla muuttuu – ja on siten kausaalilakien alainen – mutta tällaiset ajatukset poikkeavat jo tutkielman aiheen ulkopuolelle.

Yhteenvedona vapaan tahdon olettaminen on suhteettoman ja aiheettoman julma käsitys ilman merkittäviä hyötyjä. Pahan tekemistä ei voida selittää muuten kuin syiden nojalla. Mutta myös hyvän ongelma on yhtä painava: ei ole mitään syytä ajatella, että joku tekee hyvää ilman syytä. Viime kädessä hyväntekijän aivoihin voidaan vaikuttaa kemiallisesti tai fysikaalisesti leikkaamalla aivoista jokin relevantti osa pois, ja hyvän tekeminen lakkaa. Hyvän tekeminen johtuu siten jostakin, jolla on kausaalisesti relevantit syyt. Hyvän tekeminen ei sijaitse tyhjiössä ja motivoitu ikään kuin kartesiolaisessa teatterissa, sympaattisen homunculuksen toimesta.

Vapauteen vetoaminen tekee toisista ihmisistä sankareita, jaloja ja hyviä ja toisista roistoja, kehoja ja pahoja. Vapauteen vetoaminen sanoo, että tekoja ei tehty mistään muusta syystä kuin tahdosta, joka on riittävä peruste. Tällainen käsitys on kuitenkin oikeudenmukainen ja järkevä vain siinä ahtaassa tapauksessa, jos käsitystä voidaan jyrkästi puolustaa ja mikäli se on totta. Pitää siis voida

osoittaa, että tapahtumat eivät ole seurausta aikaisemmista tapahtumista, että hyvän ja pahan tekeminen johtuu puhtaasti tahdosta joka on oman itsensä alkusyy. Jonkinlainen liukuva malli, joka tekee kompromissin tahdon ja kausaalisten syiden kesken, ei ole mahdollinen³⁷, koska syyt johtavat ihmiset ultimaattisesti eriarvoiseen asemaan, jolloin ei voida vedota tahtoon ultimaattisena ratkaisevana tekijänä. Niinpä tahto motivoi teot ultimaattisesti yksinään ilman minkäänlaisia ulkopuolisia vaikutteita, kuten esimerkiksi Kant ajattelee – tai sitten teot ratkeavat tahdon ulkopuolisista vaikutteista, kuten esimerkiksi Strawson ajattelee.

³⁷ Liukuva malli siinä merkityksessä, että sekä vapaus ja moraalinen syyntakeisuus olisivat yhtä aikaa tosia. Kenties jokin liukuva malli voi selittää kuinka vapaus tai (eksklusiivisesti disjunkttiivisessa merkityksessä) moraalinen vastuu on sovittavissa determinististen syiden kanssa, mutta yhdessä vapaus ja syyntakeisuus eivät mahdu deterministiseen järjestelmään.

5 Tapahtumien kuvaaminen

Kuten olen jo todennut, kirjallisuuden tiedollisen merkityksen kannalta determinismin jyrkkyydellä, vapaan tahdon ja moraalisen syyntakeettomuuden lopullisilla totuusarvoilla, ei ole ratkaisevaa merkitystä. Olen tässä käynyt lävitse näiden käsitteiden ongelmia asettaakseni kontekstin ja havainnollistaakseni puheena olevien ongelmien laajuutta ja erikoisominaisuuksia. Olennaista on, että oli ihminen vapaa, syyntakeinen, hyvä tai paha, eivät nämä asiat ole yksinkertaisia ja vastausten seuraamukset mustavalkoisia. Oli ihminen vapaa tai ei, ihmisen käyttäytymiseen vaikuttavat lukemattomat kausaaliset muuttujat, jotka eivät tee elämästä ja arvostelmista tasapuolisia. Lisäksi materiaali osoittaa, että pahuus on pääasiassa kielellinen representaatio asioille, jotka eivät itsessään ole pahoja. Pahan voi toisin sanoen olevan kausaalisesti johdonmukainen seuraus joissakin tilanteissa, luonteeltaan erehdyksen kaltainen. Kirjallisuuden tiedollisen merkityksen kannalta asia on huomattavan tärkeä, koska kirjallisuus rakentuu tarinan ja kerronnan kombinaatiosta. Tarina, siis asiat sellaisena kuin ne ovat, kerrotaan kielen välityksellä. Mikäli asioiden välisiä suhteita ei ymmärretä oikein, tällöin ei tarinaakaan kerrota oikein. Tällöin ne ainekset, jotka merkitykset rakentavat, ovat toisenlaisia kuin mitä kerrotaan.

Kertomuksen voi muodostaa lähes millä tavalla tahansa, eikä intentionaalisesti tuotettua kertomusta voi kevyesti tuomita erehdykseksi. Mutta intentionaalisesti tuotettu materiaali, jos se voi olla hyödyllistä tai nautinnollista, voi olla myös vahingollista. Niinpä ajattelen, että kirjallisuuden esittämät kertomukset ovat vahingollisia niiltä osin kuin ne esittävät asioita tavalla, joka ei vastaa totuutta. On vahingollista esimerkiksi esittää ihmiset hyvinä tai pahoina siinä merkityksessä, että pahoja moititaan ja hyviä kiitellään. On vahingollista vihata pahaa henkilöä muistamatta, että hän on sellainen kuin on, johtuen siitä mitä hänelle on tapahtunut. Erityisen tärkeää tämä on siltä kannalta, että vaikka emme hyväksyisi jonkin ihmisen ajatuksia ja tekoja, me emme hyväksy niitä omasta perspektiivistämme käsin, joka ei tällöin johdu asian sisällöstä vaan siitä, millaisia me satumme olemaan. Jos puolestaan ajattelisimme asiaa eri kulttuurin tai aikakauden sisällä, tällöin saattaisimme hyväksyä teot. Olennaista kuitenkin on, että tekijä itse ajattelee omaan tapaansa, jolloin elämä hänen kokemuksensa nojalla on olennaisesti erilainen kuin niiden, jotka eivät ajattele hänen tapaansa. Norman Holland ajattelee, että psykoanalyttisten löytöjen keskiössä on ajatus siitä, ettei minkäänlainen objektiivinen totuus ole esitettävissä (Holland 1990, 4). Kaikki mitä sanotaan, sanotaan jostakin perspektiivistä käsin. Kielen rakenne itsessään rajaa asioita: sanomalla jotakin, pois suljetaan sanomasta sitä, mitä ei sanottu sanotun sijasta. Puhuttujen asioiden järjestys, esittämisajankohta, äänensävyistä kontekstiin vaikuttavat kaikki asioiden tulkintaan ja ymmärtämiseen. Puhumattakaan siitä kuinka rajusti kuulijoiden aivotilat, kulttuurinen tausta ja

eletyt kokemukset vaikuttavat näiden esitettyjen merkitysten ymmärtämiseen. Niinpä minkäänlaista "jumalan näkökulmaa" asioihin ei voida esittää (emt., 4).

5.1 Tarina, kerronta ja kertoja

Narratologiassa tarinalla tarkoitetaan tapahtumaa tai tapahtumien sarjaa, "*jonka lukija rekonstruoi kertomuksen juonen pohjalta*". Tarina on erotettu juonesta esittämällä, että tarina vastaa kysymykseen "mitä sitten tapahtui?" ja juoni puolestaan kysymykseen "miksi?". (Hosiaisuusluoma 2003, 910).

Kirjallisuudentutkija Marie-Laure Ryanin mukaan termin 'narratio' nykyaikainen merkitys narratologioiden keskuudessa tarkoittaa tarinan ja kerronnan (story and discourse) yhdistelmää. Kertomus (narratiivi) on siis tarina kerrottuna, siinä missä tarina viittaa tarinaan virtuaalisessa muodossa (Ryan 2005, 347).

Tarinan ja kertomuksen välistä erottelua on perinteisesti pidetty ongelmallisina. Tässä esitettyssä jyrkän kausaalisesti ymmärretyssä kontekstissa nämä termit sulautuvat toisiinsa entistä vaikeammin. Ajattelen, että tarina sellaisena kuin lukija sen hahmottaa, on alisteinen kerronnalle siinä mielessä, että kerronnasta riippuu, kuinka lukija tarinan ymmärtää. Toisin sanoen, tarina muodostuu lukijan mielessä kerronnan välityksellä. Toisaalta kerronta on alisteinen tarinalle siinä merkityksessä, että tarina on sellainen kuin se on, ja siitä kertomus sitten muodostetaan. Käytännössä asia ei kuitenkaan ole usein näin yksinkertainen, sillä väitän, ettei kertomus yleensä voi ilmaista tarinaa kovin tarkasti, ja jos tarina muodostetaan kertomuksen nojalla, muodostaa kertomus tärkeässä mielessä uuden tarinan, joka ei ole sama kuin se, mistä aiottiin kertoa.

Alan Palmer sanoo, että ymmärtääkseen teoksen aktantteja ja funktioita, lukijan pitää kääntää tapahtumat sellaiselle kielelle, joka viittaa fiktiivisten henkilöiden tietoisuuden sisältöihin, joka teot motivoi. Jokin sankarin teko ei ole Palmerin mukaan vain sankarin teko, vaan hänen valintansa. Kerronta puolestaan kuvaa lukijalle, tekikö sankari valintansa iloisin mielin, pelon, tai muun vastaavan tunteen nojalla. Palmerin mukaan tarinan analyysi käsittelee pääasiassa tarinan rakenteita, siinä missä perusteellisen fiktiivisten mielten analyysin pitäisi tarkastella yhtä aikaa sekä tarinan rakenteita että esitettyjä tietoisuuden sisältöjä. (Palmer 2004, 31). Tietoisuuden sisällöt tekevät agenttien motiivit ymmärrettäviksi, ne reflektivat sitä millainen henkilö ajattelee olevansa, mutta ne eivät kuitenkaan tavoita usein tekojen aitoja, ei-tiedostettuja motiiveja. Kuten aiemmin puhuttiin, tietoisuus muodostuu, kun aistidatasta dekodeerataan relevantit tiedot yhteen. Agentti siis rakentaa kuvan

todellisuudesta aivojen laitteiden mittausten perusteella. Tietoiselle kielelle käännettynä tästä eietoisesta datamassasta kuitenkin kadotetaan kaikki ne merkitykset, jotka klassisesti jäävät esimerkiksi torjunnan, puolustusmekanismien sekä tavallisten erehdysten ja subjektiivisten käsitysten taakse. Kuten aiemmissa luvuissa on tullut käsiteltyä, teot eivät implikoidu suoraan menneistä tapahtumista, mutta toimitetut teot voidaan usein ymmärtää menneitä tapahtumia vasten.

Voidaan ajatella, että tarinan ehdottoman formaali ja määrätty rakenne koskee vain historiallisia kertomuksia. Historiallisten tapahtumien voi ajatella olleen täsmälleen sellaisia kuin ne ovat olleet ja esimerkiksi ihmisten toimittamat teot johtuivat juuri tietyistä aivotiloista ja motiiveista ennemmin kuin historioitsijan kertomista seikoista. Fiktiivisen tarinan analyysin voi siten ajatella menevän liian pitkälle, mikäli vaaditaan tarinalta samaa ehdotonta rakennetta kuin historiallisilta tapahtumilta. Useinhan kirjailija rakentaa tarinaa ja kertomusta yhtä aikaa sen sijaan, että kirjailijalla olisi ehdoton rakenne tarinalle, josta hän sitten pyrkii kerronnan välityksellä kertomaan. Niinpä tarina muuttuu usein kirjoittamisprosessin myötä yhtä aikaa kerronnan kanssa. Jälkikäteen tehdyssä kirjallisuudentutkimuksessa tällainen kiinteä rakenne pitää kuitenkin voida olettaa, koska teoksen aukot pitää täyttää todellisen maailman täyhteillä. Tällöin teoksen maailman toimintaperiaatteet ovat samat kuin todellisen maailman toimintaperiaatteet. Luonnonlait purkautuvat, mikäli tarinan ihmisille ei oleteta ehdottoman luonnonlakien mukaisia solu- ja molekyyli-tason toimintoja, joiden tausta ulottuu 'in medias res' ilmaistua tarinaa kauemmas. Siksi tarinan pitää olla täsmälleen tietynlainen. Kun tarinaa ei tunneta, pitää yrittää parhaansa mukaan saada kerronnan välityksellä selvää siitä millainen tarina on, mitkä ovat asioiden väliset suhteet. Lopulta tarina lienee sellaisen tulkinnan mukainen, joka parhaiten vastaa käsitystämme universumin toiminnasta.

Kun ei puhuta tarkasti esimerkiksi pahan tekemisen syistä, tällöin kerronta määrää usein kuinka tarina ymmärretään. Jos x tappaa tarinassa y :n, voidaan asia muotoilla sellaisenaan formaaliin muotoon esimerkiksi $x \rightarrow y$. Vladimir Proppin tutkimusten mukaan ajatellaan, että tarinan kaava voi pysyä samana, vaikka toimijan identiteetit vaihtuisivat (Rimmon-Kenan 1999, 30). Proppin ajatuksella on tärkeä tehtävä, eikä tarkoitukseni ole puhua sitä vastaan. Mutta jyrkän kausaaliossa muodossa tarinan kaava on se mikä on, eikä funktioita tai toimijoita voida vaihtaa, vaihtamatta koko tarinaa. Tämä johtuu siitä, että deterministisesti ottaen x ja y eivät ole mitä tahansa toimijoita eivätkä funktiot ole mitä tahansa toimintoja, vaan juuri niitä, joihin viitataan. Jos viitataan tosiasialliseen tai kuvitteelliseen murhaan, jonka joku tekee, viitataan tapahtumasarjaan, joka tapahtuu tiettyinä aikana tietyssä paikassa, tietyn universumin sisällä, ennen myöhempiä tapahtumia ja aikaisempien tapahtumien jälkeen. Niinpä nämä x ja y viittaavat samalla koko universumiin ja kaikkiin aikaisempiin tekijöihin, jotka tekoon ovat johtaneet. Murhaa ei toimiteta sattumalta, vahingossa eikä tyhjiös-

sä, vaan tiettyinä aikana, tietyssä paikassa, tiettyjen aivotilojen ja alkeishiukkasten ollessa asemoituneena juuri tietyllä tavalla. Jos sitten ajatellaan, että sillä ei ole merkitystä mistä toimijoista ja funktioista puhutaan, esitetään aivan oikein, että paperilla tarinoiden muodot voidaan nähdä keskenään samankaltaisina. Mutta samalla unohdetaan, ettei tarina ole yhtä sen formaalin muodon kanssa.

On sanottu, että tarinan muoto on tarinan varsinainen sisältö (ks. esim. Eagleton 2011, 83). Tämä on sanomatta selvää, koska jos tapahtumat johtuvat aiemmista tapahtumista, ja sitten valitaan kertoa asiat tietystä pisteestä a tiettyyn pisteeseen d, saavutetaan tapahtumasarja, jonka sisältönä ovat tapahtumat a:n ja d:n välillä. Mutta mikä tahansa tarina, joka kerrotaan, on karkea rajausta tarinan muodosta. Kaikki tarinat alkavat 'in medias res'³⁸, keskeltä tapahtumia, koska aina voidaan palata kauemmas varhaisempiin tapahtumiin, joista myöhemmät tapahtumat ovat seurauksena. Siksi mikään tarina ei ole formaalisti rakenteeltaan samanlainen toisen tarinan kanssa, muuten kuin paperilla ja jyrkästi 'in medias res' muodossa.

Rimmon-Kenan esittää Proppin kuvausmallin, jonka lainaan tähän havainnollistaakseni asiaa:

1. Tsaari antaa sankarille kotkan. Kotka vie sankarin toiseen valtakuntaan.
2. Vanhus antaa Sutšenkolle hevosen. Hevonen vie Sutšenkon toiseen valtakuntaan.
3. Velho antaa Ivánille pienen veneen. Vene kuljettaa Ivánin toiseen valtakuntaan.
4. Prinsessa antaa Ivánille sormuksen. Sormuksesta ilmestyy nuoria miehiä, jotka vievät Ivánin toiseen valtakuntaan, ja niin edelleen (Rimmon-Kenan 1999, 30 - 31)

Tästä on helppo nähdä kuinka nämä tarinat ovat formaalilta rakenteeltaan samanlaisia. Voidaan jopa sanoa, että kyseessä on sama tarina, koska niiden muoto on keskenään sama, ja jos muoto on tarinan varsinainen sisältö, tällöin kyseessä on sama tarina. Ihmisethän pettyvät usein elokuvienkin parissa, jos heistä tuntuu, että tämä tarina on nähty aiemminkin.

Mutta on kuitenkin deterministisesti ottaen erehdys pitää tarinoita samoina, koska nämä tarinat alkavat keskeltä tapahtumia, jolloin tarkoitamme pikemminkin, että karkeasti rajatussa mielessä joidenkin tapahtumien keskinäiset suhteet ovat samankaltaisia. Tässä mielessä voidaan yhtä lailla typerästi sanoa, että Raskolnikovin ja Wertherin elämät ovat samanlaisia, kunhan vain rajataan tarpeeksi pieni ajallinen jakso verrattavan jakson sisällöksi, ja sitten formalisoidaan tapahtumien sisältö kaavan muotoon, jolloin ei oikeasti sanota mitään.

³⁸ Kaikki tarinat alkavat aina 'in medias res', keskeltä tapahtumia, sillä "alusta" alkaminen edellyttäisi alkamista universumin ensihetkestä, sillä vain henkilöiden syntymästä aloittaminen sivuuttaa kaikki erittäin tärkeät vaikutustekijät kuten henkilöiden biologiaan liittyvät rakennetekijät, henkilöiden elämään liittyvien kulttuuristen vaikutustekijöiden paineet, sivullisten henkilöiden "sattumankaltainen" vaikutus romaanin henkilöiden elämän tapahtumiin ja niin edelleen.

Tämä saattaa tuntua saivartelulta, mutta asia on huomattavan tärkeä, koska se, pidetäänkö jotakuta x:aa pahana vai ei, tappoa oikeutettuna vai ei, riippuu kerronnasta, asioiden välisistä suhteista. Kerronnan välityksellä voidaan oikeuttaa oikeastaan millaiset teot hyvänsä ja lukija voidaan manipuloida kannattamaan ehdotettua tulkintaa, kunhan vain poimitaan tarinasta kerrottavaksi vain tietyt subjektiivisesti valitut materiaalit. Tiukan kausaaliskonstrukturaalisesti ottaen tarina on kuitenkin muodoltaan aina sellainen kuin on, jolloin kerronta, mikäli ei kuvaa tapahtumia täsmälleen niin kuin ne tapahtuivat, ei kerro tarinaa, vaan subjektiivisen karkeistuksen tarinasta. Tässä mielessä haluaisin tarkentaa Hosiaisuoman määritelmää; lukija ei rekonstruoi tarinaa kerronnan välityksellä, vaan lukija ennemminkin abstrahoi tai luonnostelee tarinan (karkean kuvan tarinasta) kerronnan välityksellä.

Sillä on määräävä merkitys puhutaanko x:sta ja y:sta vai z:sta ja l:sta, koska x tekee mitä tekee vain jostakin tärkeästä syystä. Tällöin x:n vaihtaminen z:aan tarkoittaa samalla koko elämän mittaan kumuloituneiden tapahtumien vaihtamista toisiin, joka vaihtaa tällöin kaiken muunkin. Tässä mielessä strukturalistisesti ymmärretty tarinan muoto kadottaa asioiden välisten merkityssuhteiden inhimillisen toimintaperiaatteen. Tarina syntyy nimenomaan muodosta ja tarina on yhtä kuin muoto. Jos x tappaa y:n, tällöin *jo muoto itsessään puhuu siitä, että x:lla oli syytä tappaa y*, sillä jonkun voi tappaa vain jostakin syystä, tiedostettiin sitä tai ei. On ilmeistä, että jos tsaari antaa sankarille kotkan, tsaarilla on kotkan antamiselle jokin erityisen tärkeä syy. Mutta jos vanhus antaa Sutšenkölle hevosen, ei vanhus anna välttämättä hevosta lainkaan samankaltaisesta syystä kuin mitä tsaari tekee antaessaan kotkan. Tällöin tarina on rakenteellisesti kokonaan erilainen, eritoten, kun tarina jatkuu edelleen varhaisempiin syihin. Jostakin johtuu, että tsaarilla on tärkeä syy antaa kotka; jostakin johtuu, että tsaarille tuli syy, josta edelleen johtui tärkeä syy antaa kotka. Miksi syy, joka muodosti syyn, joka muodosti syyn antaa kotka, saattoi muodostua – ja niin edelleen. Vähän ajan kuluttua kahdessa näennäisesti samankaltaisessa tarinassa ei ole "mitään" samaa, muuta kuin tiukasti valituksa ja rajatussa kontekstissa.

Niinpä jos jokin syy ilmaistaan kerronnan välityksellä, tällöin kerronta kajoaa muotoon, ja mikäli kerronta ei puhu syystä, joka tosiasiallisesti jyrkän deterministisesti teon johtaa, kerronta joko ylittää tai alittaa muodon antamat tosiasialliset syyt ja syyllystyy lukijan johdatteluun. Koska minkään tarinan kaikkia kausaalisesti tärkeitä tekijöitä ei voida kattavasti kuvata, ovat kaikki kertomukset auttamattomasti kapeasti rajattuja, karkeita ja puolueellisia. Kertomukset kerrotaan siten tietystä perspektiivistä ja fokalisaatiosta, tietyistä tarkoituksiperistä ja tiettyyn tapaan. Tässä mielessä tarinan ja kerronnan välinen erottelu menettää merkityksensä, sillä mistä tahansa aiheesta (muodosta) voi-

daan sanoa lähestulkoon mitä hyvänsä, kunhan vain kerronnan välityksellä tehdään halutut asiat kohosteisiksi, kunhan vain riittävästi ketjutetaan syitä, josta käsin esimerkiksi pahat teot alkavat näyttää sankarillisilta ja sankarilliset teot iljettäviltä.

Ehkä kausaalisuusargumenttia voidaan paeta ajattelemalla, ettei fiktion muodon tarvitse jatkua universumin alkuun saakka. Tämä on kognitiivisen tieteen ja kokemustiedon kannalta hankalaa, koska lukija täyttää puuttuvat tiedot parhaiten sopivilla, joten se mitä fiktio ei ilmaise, täytetään todellisen maailman tiedoilla.

5.1.1 Epäluotettava kertoja

Mikäli ihminen ymmärtäisi edellä mainittujen kausaalisten toimintaperiaatteiden toimintaa täydellisesti, ei hän ehkä olisi emotionaalisesti johdateltavissa. Tällöin lukija kenties täydentäisi puolueellisenkin tarinan riittävän totuudenmukaisesti. Nyt olemme kuitenkin tilanteessa, missä Shlomith Rimmon-Kenan puhuu kirjallisuuden keinoista *"suunnata ja säädellä lukijan ymmärrystä ja asenteita sijoittamalla tietyt seikat toisia ennen"*. Rimmon-Kenanin mukaan tekstin alkupuolella esitetyt tiedot ja asenteet vaikuttavat lukijan tulkitsemaan myös jatkon niiden pohjalta. Rimmon-Kenan toteaa, että lukija on taipuvainen pitämään kiinni omaksumistaan tiedoista *"niin kauan kuin mahdollista"*. (Rimmon-Kenan 1999, 152). Ihminen ei siten suhtaudu järkevästi annettuun informaatioon; aika, paikka ja tapa vaikuttaa siihen, millaisen emotionaalisen merkityksen omaksuttu informaatio saa aikaan.

Tästä seuraa, että kertojan subjektiivinen rooli pitää ymmärtää perinteistä laaja-alaisemmin. Epäluotettava kertoja perinteisesti ymmärretyssä merkityksessä on kategorisesti eri asia kuin kertojan tietämättömyys tässä tutkielmassa kohdatussa mielessä. Epäluotettavalla kertojalla viitataan kertojaan, joka yleisesti ottaen tietää, että hän johdattelee lukijaa, jättää tietoisesti asioita kertomatta, värittää asioita jostakin syystä tai suorastaan valehtelee. Tällaisella kertojalla on tärkeitä merkityksiä tarinan ja kertomuksen kannalta. Kaikkea ei voida sanoa heti. Esimerkiksi jotkut asiat voidaan ymmärtää oikein vasta toisten asioiden jälkeen puhuttuna. Katharsis perustuu tekstin synnyttämään tunnevaikutukseen, jota ei useinkaan voida saavuttaa, mikäli tärkeät asiat kerrotaan etukäteen. Vaikka asioiden kertomista tällaisessa kronologisessa järjestyksessä ei pidetä epäluotettavan kertojan varsinaisena ominaisuutena, perustuu kirjailijan motiivi epäluotettavan kertojan konstruoimiselle vastaavankaltaisiin esteettisiin päämääriin.

Tässä tarkoitettu epäluotettava kertoja viittaa kuitenkin jo mainittuun subjektiivisuus-argumenttiin, jonka nojalla kaikki mitä kerrotaan, kerrotaan jostakin perspektiivistä, jostakin tarkoituksesta, tietyssä kontekstissa, tietyssä aikana. Vielä jyrkemmin kertojan luotettavuus menetetään, kun ajatellaan, ettei kertoja, niin kuin ei kirjailijakaan, tiedä kaikkia universumin asioita, koska kukaan ei voi asioita niin tarkasti tietää. Rärkeimmillään tämä näkyy muun muassa Melvillen Billy Buddin tapaisissa kertomuksissa, joissa kertoja esittää antagonistin pahuuden syyksi synnynnäisen pahuuden, mikä on tietysti naiivisti ja karkeasti sanottu. Huomattakoon, ettei tällainen karkeus tee kirjailijasta karkeaa, sillä juuri tällaisilla keinoilla lukijaa voidaan johdatella. Olennaista on kuitenkin huomata, ettei kaikkietietävää kertojaa voida edes periaatteessa olettaa, koska edes periaatteessa kukaan ei voi tietää mistä asiat alkoivat, miksi ne kehkeytyivät niin kuin kehkeytyivät ja kuinka kaikki päättyi. Kertoja voi siis parhaassakin tapauksessa osua vahingossa osittain oikeaan ja kertoa, että tällaiseen tapaan, lukuun ottamatta salaisia vaikutustekijöitä kuten aivotilat ynnä muut, asiat menivät esitettyyn tapaan siinä kapeassa mielessä kuin asioista kielen välityksellä ja vajavaisella ymmärryksellä voidaan puhua. Tosiasialliset tapahtumat ovat tietynlaisia, ja sitten ne merkityksellistetään, kerronnallistetaan inhimillisesti ymmärrettävään muotoon abstrahoidulla näkyvistä asioista kohosteisiksi ne, jotka inhimillisesti voidaan tiedostaen käsittää tärkeiksi.

Lukijan pitää siten leikkiä, että kertoja on kaikkietietävä, ei valehtele, ja tietää varmasti totuuden asioiden välisistä kausaalisuhteista. Mutta tällainen positio edellyttää sitä, että lukija tietää, että kertoja ei tosiasiallisesti voi tietää kaikkien universumin mikrorakenteiden liikkeitä, jolloin hän voi tietoisesti leikkiä että kertoja tällaiset asiat kuitenkin tietää. Tässäkin tapauksessa lukijan pitää ymmärtää, etteivät tapahtumat vastaa tosiasiallisesti tapahtuvia kausaaliketjuja niiltä osin, kuin mitä kertoja sanoo, koska kertoja voi kertoa asioista vain karkeasti yleistäen ottamatta huomioon kaikkia tekijöitä, jotka aivotiloja ovat olleet rakentamassa. Niinpä tapahtumat ovat sellaisia kuin ovat aivan eri syistä, kuin mitä kertoja sanoo, koska kertoja ei kykene näyttämään kaikkia lapsen aivoihin merkittävästi vaikuttaneita mikro- ja makrotapahtumia, jolloin kertoja puhuu vain päällisin puolin esimerkiksi siitä, että orpokodin emäntä pahoinpiteli nuorta Perry Smithiä. Kertoja ei sen sijaan näytä millaisella tavalla Perryn aivojen verkostojen kaapelit vahvistuivat tällaisen pahoinpitelyn seuraamuksista juuri tietynlaisiksi sen sijasta, millaisiksi ne olisivat vahvistuneet hellän lohdutuksen vaikutuksesta. Tällaiset fyysiset muutokset tekevät ihmisestä sen millainen ihminen on, mistä johtuen karkea kielellinen raportti siitä mitä vuosia myöhemmin tapahtui, ei kuvaa lainkaan niitä vakavia implikaatioita, joita näillä vuosia varhaisemmilla tapahtumilla tosiasiallisesti voi olla.

Tähän analyysiosuuteen valitsemani kolme romaania ovat kukin pahan esittämistavoiltaan hyvin erilaisia. Aloitan Melvillen *Billy Buddilla*, jonka valitsin yksinomaan sen vuoksi mukaan, että

Melville ei esitä romaanissa mitään syytä pahalle; päinvastoin, kertoja sanoo suoraan, että Claggart on synnynnäisesti paha. Tämän vuoksi tarinan ja kerronnan rakennesuhteet tässä luvussa puhutussa mielessä tulevat hyvin esiin. *Billy Buddin* jälkeen analysoin Truman Capoten teosta *In cold blood*, joka kuvaa erinomaisen kattavasti pahantekijöiden taustoja ja varsinaista pahan tekemistä. Kolmanneksi tutkin Hubert Selby Jr:n teosta *The Demon*, joka ei kuvaa taustoja tai tiedostettuja syytä lähestulkoon lainkaan, mutta joka kuvaa erinomaisen tarkasti ennen pahoja tekoja tapahtuvia neuroottisia tiloja, joista teot motivoituvat.

Tarkoitukseni on näiden kolmen teoksen nojalla luoda kumuloituva kuva siitä kuinka kaunokirjallisuus esittää tekoja ja kuinka teot ymmärretään näitä annettuja tietoja vasten. Claggartin teot ymmärretään Melvillen romaanissa "koska Claggart on paha". Lukija siis täydentää kertojan jättämät aukot tiedoilla, joita lukijalla on kuvitteellisesta pahasta henkilöstä. Capoten henkilöillä on vaikea tausta ja tapahtumat sattuvat loppujen lopuksi suunnittelematta. Selbyn henkilöillä on mielenterveysongelmia; hän on kokenut lapsuudessa joitakin traumaattisia tapahtumia ja sulkenut tapahtumat mielestään. Niiden vaikutus kuitenkin tuntuu hänen ruumiissaan erilaisina voimakkaina tuntemuksina, joita paetessaan hän lopulta ajautuu erilaisiin "pahoihin" tekoihin. Nämä kaunokirjalliset esimerkit eivät pysty todistamaan mitään, niiden tarkoitus ei ole puhua determinismin puolesta tai esittää henkilöitä viattomina ja hyvinä ihmisinä. Tarkoitus on illustroida kuinka kirjallisuus implisiittisesti olettaa kaikkien tekojen taustalle kausaalisesti riittävät syyt, joka tarinan muodostaa, ja illustroida kuinka kaikkien valintojen takana sijaitsevat ennemminkin syyt ja tarkoitukset kuin metafysiinen paha tai vapaa tahto ilman kytköstä kausaalisesti aikaisemmista tiloista nouseviin valintoihin. Tavat, joilla syistä puhutaan, muodostavat lukijan mielessä käsityksen henkilöiden tekojen moraalista oikeutuksesta.

5.2 Billy Budd

Hermann Melvillen *Billy Budd* on kuuluisa tapaus, jossa "paha" saa "palkkansa", mutta joka tämän tutkielman argumentoimassa mielessä on moraaliton, vahingollinen teos, koska hyvän ja pahan syyt esitetään tavalla, joka ei vastaa nykytieteen käsityksiä. Mikäli lukija siis tulee kerronnan myötä pitämään Claggartia pahana syytä tai toisesta, tulee lukija vahvistaneeksi aivojen kaapeloinnissaan vahingollista ihmiskäsitystä.

Lyhyesti referoiden Billy Budd, poikkeuksellisen komea ja hyväluontoinen nuori mies värvätään sotalaivaan ylimatruusiksi keulamärssyyn. Billy tulee kaikkien kanssa erinomaisesti toimeen,

kunnes muuan asemies John Claggart alkaa kokea kaunaa nuorta Billy Buddia kohtaan. Claggart orkestroi juonen Billyä vastaan, aikomuksenaan saada Billy karkotetuksi laivalta. Kun Claggart sitten julkisesti Kapteeni Veren edessä syyttää viatonta Billyä, tulee änkytyksestä kärsivä Billy lyöneeksi Claggartin kuoliaaksi yhdellä iskulla. Iskusta seuraa oikeudenkäynti, jonka tuloksena Billy tuomitaan kuolemaan. Tuomio tuntuu esimiehistä epäoikeudenmukaiselta, koska "hyvä" mies kuolee "pahan" miehen tekojen vuoksi, suunnittelemattoman "vahingossa" aiheutetun kuoleman johdosta. Mutta Billyä ei voida pelastaa, koska miehistön pitää nähdä käytännössä, kuinka sääntöjä on noudatettava. Niinpä tarinan ilmiäiheena on Billyn läpikäymä tragedia ja hänen teloituksensa ja tarinan suhteiden allegoriset implikaatiot, kuinka viaton mies kuolee keuhkojen olosuhteiden vaikutuksesta ja kuinka kapteeni Vere, jota on verrattu Pontius Pilatukseen (ks. Weaver 2013, 21 - 22), tuomitsee hänet hillitäkseen ihmisjoukkoja. Melvillen teoksesta on kirjoitettu paljon, enkä ota tässä kantaa teoksen erilaisiin tulkinnallisiin tasoihin kuten Melvillen lukuisiin alluusioihin ja allegorioihin, kirjoitusajankohdalle relevantteihin poliittisiin päämääriin (esim. teoksen rinnastussuhteita Ranskan vallankumoukseen), tai moniin muihin pyrkimyksiin. Tämän tutkielman kannalta on olennaista pidättäytyä Claggartin pahuudessa ja sen implikaatioissa lukijan tiedollisiin funktioihin. Olennaistahan on, ettei valistuneinkaan lukija voi tuntea kaikkia maailman asioita ja siten tietää aina oikeata tapaa suhtautua tekstiin.

Mitä kertoja sanoo Billystä ja Claggartista?

"What was the matter with the Master-at-arms? [...] Now something such an one was Claggart, in whom was the mania of an evil nature, not engendered by vicious training or corrupting books or licentious living, but born with him and innate, in short "a depravity according to nature". (Melville 2001, 19 - 21)

"Now envy and antipathy, passions irreconcilable in reason, nevertheless in fact may springconjoined like Chang and Eng in one birth. [...] Claggart's envy struck deeper. [...] One person expected, the Master-at-arms was perhaps the only man in the ship intellectually capable of adequately appreciating the moral phenomenon presented in Billy Budd. (emt., 22)

"With no power to annul the elemental evil in him, tho' readily enough he could hide it; apprehending the good, but powerless to be it; a nature like Claggart's surcharged with energy as such natures almost invariably are, what recourse is left to it but to recoil upon itself and like the scorpion for which the Creator alone is responsible, act out to the end the part allotted it. (Melville emt., 22)

Kertoja kuvailee kertomuksen mittaan Billy Buddin ja Claggartin luonteita tällaiseen toteavaan sävyyn, jonka syyt eivät ulotu eksplisiittisesti pidemmälle kuten lapsuudenolosuhteisiin. Claggartille ei anneta muita motiiveja kuin synnynnäinen pahuus ja siitä johtuva kateus ja muu sellainen, joita lukijan kuuluu karsastaa. Vastaavasti Billy omaa synnynnäisen hyvyyden; hän on "moraalinen ih-

me", jota lukijankin kuuluu ihailta. Kun Billy iskee Claggartin kuoliaaksi, kapteeni Vere voivottelee asiaa ääneen: "*Struck dead by an angel of God! Yet the angel must hang!*" (Melville 2001, 36).

Teoreetikotkin ajattelevat tähän tapaan:

"Does one execute a morally innocent man in order to secure the welfare of mankind? Only in a fallen world, Melville suggests, does such a question arise, yet we live in a fallen world. (Yannella 2002, 29)"

Mutta kuinka moraalisesti viaton mies "vahingossa" tappaa toisen miehen? Jos Billyä verrataan enkeliin, tai Pilatuksen kautta Jeesukseen, ajatellaanko sitten, että Jeesus tai Jumalan enkelitkin löisivät panettelijan "vahingossa" kuoliaaksi, kohta kun heitä hieman valheellisesti syytetään? Toisin sanoen, eikö Billyn isku, joka tappaa Claggartin, paljasta Billyn hyväluontoisuuden taakse kätkeytyvän inhimillisyyden, joka osoittaa Billyn moraalisen ihmeellisyyden lähinnä kertojan liioitteluksi? Tuntuu hankalalta ajatella, että moraalisesti ylivertainen ihminen lyö edes vahingossa kuolemaan johtavalla voimalla toista ihmistä, olivat syytökset tosia tai eivät. Edelleen, vaikka tekstin esittämä termi "moral phenomenon" (emt., 22) ymmärrettäisiin hyväntahtoisesti tarkoittavan muita nuoria miehiä jalompaa ihmistä, voidaan kohteena oleva nuori mies ymmärtää kuitenkin vain inhimillisenä olentona, luontokappaleena, makromolekyylirobottien jälkeläisenä, jonka toiminta johtuu biologisesta rakenteesta ja elinolosuhteiden yhteisvaikutuksesta. Toisin sanoen, moraalinen ihme viittaa henkilöön, jolla on joko biologian tai kasvatuksen (tai molempien) puolesta suotuisat lähtökohdat, siis kausaaliset syyt myöhemmille toimilleen. Moraalisesti ihmeellisen henkilön pitäisi olla siten biologisesti rakentunut vastustamaan kaikissa elämän olosuhteissa moraalisesti vajavaista käyttäytymistä. Billyn käytös osoittaa, että hänellä on ollut biologinen valmius tappoon johtavaan lyöntiin. Hänen aikaisempi elämänsä on Damasiota mukaillen vahvistanut hänen aivojensa verkostojen tavalla, joka on sitten tarvittavan triggerin äärellä johtanut kausaalisesti johdonmukaiseen toimintaan, hirvittävään tappoon johtavaan iskuun. Iskuhan ei tapahdu ilman syytä, vahingossa, vaan saa alkunsa aivoissa, tietyistä aivotiloista, neuraalisista kytkennöistä, jotka ovat implisiittisellä ja johdonmukaisella tavalla puoltaneet iskun toteutumista, tiettyä tarkoitusta varten. Ehkä tarkoitus ei ollut tappaa, mutta tarkoitus, tiedostettu tai tiedostamaton, oli lyödä hirvittävän kovaa. Moraalisesti ylivertaisaisen ihmisen aivojen verkostojen voisi kuvitella triggeröityvän kaikkien tilanteiden äärellä moraalisesti ylivertaiseen käyttäytymiseen johtavalla tavalla; sitähan moraalinen ylivertaisuus neurotieteellisesti ymmärrettynä on. Moraalisesti ylivertainen ihminen käyttäytyy siten aina ihanteellisella tavalla, esimerkiksi vastaamalla iskuun kääntämällä toisenkin posken.

5.2.1 Kertojan epäluotettavuus

Tarinan muoto on se mikä on, jonka nojalla Claggartia voidaan kuvata esimerkiksi konnana Proppin tapaan tai aktanttina (vastustaja) Greimasin tapaan (ks. Rimmon-Kenan 1999, 46 - 47) Tässä mielessä Claggartille ei tehdä oikeutta, koska hänestä ei esitetä koskaan mitään hyvää, jolloin lukija kokee hänet pahempana kuin hän onkaan. Tuntuu kuitenkin epäjohdonmukaiselta, etteikö jostakusta henkilöstä voitaisi muka sanoa koko hänen elämänsä ajalta mitään hyvää. Samassa mielessä Billystä ei näytetä mitään huomautettavaa, vaikka hän ei oletettavasti olekaan "täydellinen" kaikissa ajatuksissaan, tuntemuksissaan ja teoissaan. Kun kertoja on tällä tavalla puolueellinen, pitää kertojaa pitää epäluotettavana, koska kertoja manipuloi räikeän näkyvästi lukijan emotionaalista suhtautumista. Mitä kertojalla on hampaankolossa Claggartia vastaan, joka kuitenkin on alastomana syntynyt maailmaan, josta hän ei löytänyt onnea? Kun tunnemme Billy Buddin syntykonteksteja (Weaver 2013; Yannella 2002), tiedämme minkä vuoksi tällainen juoni on pystytetty Claggartia vastaan, mutta oli Melvilleillä teoksen ulkopuolisia motiiveja tai ei, kuten jo todettiin, ei jokapäiväinen lukija voi tällaisia tietoja kaikista teoksista tietää.

Jos Claggart on syntymästään saakka paha, tämä tarkoittaa sitä, että on olemassa ainakin yksi mahdollinen maailma, missä Claggart on sellaisella tavalla paha, mikä syrjäyttää kaikki mahdolliset syyt korjata hänen pahuutensa. Sillä jos hänen pahuutensa on synnynnäistä, mutta korjattavissa, todellinen tarina ei koske hänen synnynnäistä pahuuttaan vaan niitä syitä, joiden vuoksi hän ei voittanut tätä pahuuttaan. Kuinka voidaan ymmärtää aivotila, jota kutsutaan yleisellä paha, ja mistä johtuu elämän mittainen häiriökäyttäytyminen, mutta joka itse ei johdu mistään muusta kuin syntymälahjaksi saadusta ominaisuudesta, jota tällä tavalla pahuudeksi kutsutaan? Mutta nykytiede ei kykene palauttamaan tällaista käyttäytymistä mihinkään aivojen osa-alueisiin – tiedämme parhaassakin tapauksessa vain, että esimerkiksi psykopaattien aivot ovat viallisia jollakin tavoin (ks. Eagleman 2012, 196) tai että jollakin murhaajalla oli jokin motiivi, joka voidaan palauttaa kausaalisesti johdonmukaisesti joihinkin syihin. Mutta aivoista ei voida löytää osaa, millä synnynnäinen pahuus voitaisiin selittää ikään kuin biologisena välttämättömyytenä. Kausaalisen determinismin nojalla tuntuu luotettavalta ajatella, että sellaista mahdollista maailmaa ei voi olla olemassa, missä jonkun pahuus johtuu synnynnäisestä ominaisuudesta, jonka kattavin nimitys on sellainen "pahuus", joka ei perustu mihinkään aikaisempaan tekijään.

Toisin sanoen, Billy Buddin kertoja yrittää uskotella esimerkiksi että Claggartin aivot ovat orkestroituneet kohdussa pienistä molekyyli-tasoon tapahtumista kohti solutasoon tapahtumia, ja kun aivot pikkuhiljaa ovat kypsyneet ja uusi ihminen alkanut muodostua, jossakin vaiheessa nämä molekyyli-

tason tapahtumat ovat synnyttäneet pahuuden, joka ei johdu näistä aivot rakentaneista molekyyllitason tapahtumista, eikä mistään muustakaan, muuta kuin tästä vastasyntyneestä pahuudesta itsensä.³⁹

Siinä tapauksessa, että kertoja tietoisesti vain leikkii, että Claggart on paha, koska halutaan sellainen fiktiivinen tarina esittää, lukijan tulisi käsittää, että kertoja ei tarkoita sitä, että tällainen henkilö voisi oikeasti olla olemassa, vaan että kyseessä on pelkästään leikkimielinen kertomus esteettisiä tarkoituksia varten. Voidaan myös ajatella, että kertoja tarkoittaa synnynnäisellä pahuudella metaforisesti sellaista henkilöä, jolla on aina ollut kehnot olosuhteet, ja joka sen vuoksi on "syntymästään" saakka ollut taipuvainen kateuteen, ylpeyteen ja muuhun sellaiseen. Minusta pahasta voidaan puhua tällaiseen tapaan, mikäli joko kerronnan tai muun syyn takia on ilmiselvää, että tällä tavalla paha henkilö on ennemminkin säälimme ja rakkautemme kuin vihamme kohteena.

Kertomuksen maailmat poikkeavat ontologisesti meidän oikeasta maailmastamme, koska kertomuksen maailmat ovat puutteellisia (Palmer 2004, 34). Kaikkeahan ei voida kertoa. Mitään tarinaa ei synny, jos jokaista tarinan yksityiskohtaa aletaan kuvata mahdollisimman kattavalla tavalla. Kuinka paljon suutelukohtauksen taustalla näkyvä hiekanjyvä painaa, montako atomia kivi sisältää, kuinka moni silmä on kiven nähnyt? Tällainen äärettömyyksiin menevä analyysi pitäisi tehdä kaikista mahdollisista näkyvistä ja näkymättömistä molekyyllitason tapahtumista, mikäli tapahtumat haluttaisiin kuvata edes jotenkuten kattavasti⁴⁰. Niin kuin muistamme, vaikka tällaisiin asioihin ei voida vastata, niihin on kuitenkin olemassa oikeat vastaukset. Karkeasti ottaen kertomus syntyy, kun kertoja kuvailee tarinan kannalta relevantit asiat kiinnostavalla tavalla. Tällöin mukaan voidaan lukea vain mahdollisimman kiinnostavat asiat ja lukijan pitää täyttää itse kertomuksen hermeneuttiset aukot. Rimmon-Kenan toteaa, että osat aukoista ovat hyvinkin triviaaleja kuten "Daisy Miller saapuu hotelliin, hänen on siis täytynyt syntyä." ja toiset niin keskeisiä, että ne ovat suorastaan tarinan loppuhuipennus, kuten sellaisissa tarinoissa, joissa murhaajaa ei tiedetä. Edelleen, aukot voivat olla tilapäisiä tai pysyviä, eli kertoja voi täydentää tietoja tarinan kehkeytyessä, tai pimittää tiedot lopullisesti (Rimmon-Kenan 1999, 162 - 163). Tiedollisen funktion kannalta kertomuksen aukot

³⁹ Jos Claggartin pahuus johtuu jostakin, vielä syntymää kauemmas ulottuvasta pahuudesta, tällöin ei voida sanoa, että Claggartin pahuus oli synnynnäistä, koska syy on jossakin kauempana. Jos asia yksinkertaistetaan ja sanotaan, että huolimatta kauemmas ulottuvista syistä, Claggartin pahuus oli tässä tapauksessa synnynnäistä, tällöin Claggartin osaksi langetetaan hirmuinen tuomio, joka ei lainkaan vastaa niitä seuraamuksia, joita lukija hänestä ajattelee.

⁴⁰ Kaikilla triviaalin tuntuisilla yksityiskohdilla ei tietenkään ole merkitystä, minkä vuoksi sellaisista ei tarvitse puhua. Mutta koska tiedostamattomasti prosessoitu aistidata kerätään aineistosta, joka kaiken aikaa aistitaan mutta jota ei tiedosteta, ovat monet triviaalin tuntuiset tiedot oletettavasti hyvinkin oleellisia joidenkin tarinan (mutta ei kerronnan) kannalta tärkeiden aivotilojen kehittymisen kannalta. Tällainen on hyvin abstrakti ajatus, mutta vielä absurdimmalta tuntuu tällaisen ajatuksen negaatio, jonka mukaan tiedostamattomasti prosessoitu aistidata ei vaikuta agenttien aivotiloihin.

ovat kuitenkin ongelmallisia, koska kertomuksen aukkoja ei voida täyttää fiktiosta tutuilla aineksilla, vaan meidän oman maailmamme aineksilla⁴¹. On ilmeistä, että jos Daisy Miller saapuu hotelliin, hänen on täytynyt syntyä. Mutta läheskään kaikki maailman tapahtumat eivät ole lainkaan ilmeisiä, mistä johtuen aukkojen triviaali täyttäminen ilman pitkäjänteistä kausaalista johdonmukaisuutta johtaa erilaisiin, jopa kohtalokkaisiin erehdyksiin. Silloin kun kertoja sanoo, että kryptonitiikuorma lähestyy valonnopeudella Teräsmiestä tai kun tähtienvälinen alus valmistautuu hyperajoon, lukija täyttää aukot asianmukaisesti sepitteellisillä täyhteillä. Mutta kun kertoja sanoo, että Claggart on synnynnäisesti paha, lukija ei välttämättä tajua kertojan väitettä Claggartin pahuudesta kryptonitiikuormaan verrattavaksi sepitteeksi. Mikäli lukija tajuaa kertojan väitteen fiktiiviseksi funktiksi, hän voi antautua leikkimielisesti kuvittelemaan jotakin täysin fiktiivistä, merkillisellä tavalla pahaa henkilöä. Vaihtoehtoisesti, mikäli lukija ajattelee jostakin syystä jonkinlaisen synnynnäisen pahuuden voivan olla olemassa, hän sitten täyttää implisiittisesti koko Claggartin elämän erilaisilla pahuuden muodoilla, jonka esikuvat hän nostaa omasta maailmastaan. Koska lukija ei kuitenkaan ole koskaan kohdannut synnynnäisesti pahaa ihmistä⁴², hänen omasta maailmastaan nousevat aukkojen täyhteet ovat väistämättä virheellisiä, ja johtavat siten lukemista ja lukemisen nojalla vahvistettuja omia aivojen kaapeleitaan yhä enemmän harhaan. Tällainen prosessi, missä lukija ajattelee pahaa henkilöä omasta elämästä nousevilla esimerkeillä, voimistaa hermeneuttisella tavalla hänen käsityksiään pahasta henkilöstä, koska kertomuksen kulku vahvistaa lukijan kertojan avulla muodostaman hypoteesin Claggartin kehnoudesta.

Searle on sanonut, ettei fiktion lausumia voida erottaa vakavan diskurssin lausumista (Cohn 2006, 139). Riippuu myös lukijan ajallis-paikallisesta suhteesta luettuun tekstiin, pidetäänkö jotakin tekstiä historiallisena dokumenttina vai fiktiona. Edelleen, jokin teksti voi olla toiselle lukijalle fiktiota ja toiselle totta, huolimatta kirjoittajan aikomuksista. Toden ja fiktion erottelu menettää helposti merkityksensä, jos mitä tahansa voidaan lukea fiktiona ja päinvastoin (Mikkonen, 2006). Tämä on tietysti totta, ja vieläpä kiperämpi kysymys tämän tutkielman aihepiirissä kuin Mikkosen argumentoimassa kontekstissa, sillä tässä merkittävää ei ole se, erotellaanko jokin teksti fiktioksi vai ei, vaan se, että lukija joka tapauksessa kokee toiset asiat tosina (tai todenkaltaisina, joka on funktionaalisesti sama asia) ja toiset fiktiona. Toisin sanoen, joillekin lukijoille Claggart on paha, samaan tapaan kuin pahat ihmiset maailmassa ovat pahoja, ja toisille lukijoille Claggart ei ole paha, samaan tapaan kuin kukaan muukaan ei voi olla paha. Kolmannelle Claggart on paha, koska fiktio niin esittää, mutta vain tällaisessa kuvitteellisessa kontekstissa, joka ei vastaa totuutta lukijan omassa maailmassa. Mikään tekstin osa ei siten eksplisiittisesti ilmaise lukijalle milloin lukijan pitää leikkimielisesti

⁴¹ Ks. myös *The principle of minimal departure* (Ryan 1991) ja *The principle of verisimilitude* (Lamarque & Olsen 1996).

⁴² Jos joku ajattelee jonkun olevan synnynnäisesti paha, todistustaakka putoaa tällaisen ajatuksen esittäjälle.

uskoa jotakin, joka ei ole totta missään mahdollisessa maailmassa, ja milloin puolestaan puhutaan asioista, jotka vastaavat lukijan oman maailman periaatteita. Totesin luvussa 2 kirjallisuuden olevan tiedollisesti merkittävää siksikin, ettei kukaan teoreetikko tunne kaikkia maailman asioita, mistä johtuen oppineinkin teoreetikko voi oppia kirjallisuuden välityksellä uutta, vaikka kyse olisikin latteuksista. Samassa mielessä oppineinkin teoreetikko voi tulla harhautetuksi, sisäistäneeksi virheellisiä käsityksiä, koska kukaan ei voi onnistua ikuisesti erottamaan luetusta tekstistä lausumaa, joka ei ole totta missään mahdollisessa maailmassa, mutta joka esitetään tavalla, joka viittaa annetun tiedon totuuteen jossakin mahdollisessa maailmassa.

Tämä on tietysti ilmiselvää, sillä jos romaanin tai kirjallisuuden yleensä voidaan kuvitella tuottavan joitakin hyödyllisiä tietoja, tällöin pitää samalla hyväksyä ajatus siitä, että nämä tiedot eivät voi aina pitää täydellisesti paikkaansa. Tällöin siitä, että kirjallisuus voi tuottaa hyödyllistä tietoa seuraa, että kirjallisuus voi tuottaa yhtälailla myös vahingollista tietoa. Tätä ei kuitenkaan pidä laskea kirjallisuuden viaksi, sillä samalla periaatteella mitkä tahansa arkiset kuin tieteellisetkin menetelmät tuottavat niin hyödyllistä kuin vahingollistakin materiaalia. Juuri tällainen tieto, niin ajattelen, on Billy Buddissa esitetty Claggartin pahuus joillekin lukijoille.

5.2.2 Mitä Claggartin pahuus on?

Analysoidessaan Billy Buddin tapausta McGinn toteaa sivumennen Claggartin kuoleman olevan, kenties monien lukijoiden jakaman mielipiteen mukaan, oikeudenmukainen lopputulos. (McGinn 1997, 64). Samassa hengessä kirjallisuudentutkija Donald Yannella puhuu Billy Buddia käsittelevän esseekokoelman johdannossa, ja toteaa, ettei Melvillen teos lopu oikeuden toteutumiseen (Claggartin kuolemaan) vaan epäoikeudenmukaisuuteen (Billyn teloitukseen) (Yannella 2002, 2). Tällainen ajatus on hirvittävä – minkä vuoksi Claggartin kuolema tuntuu lukijan mukaan oikeudenmukaiselta? Ja miksi Billyn toimittamaa tappoa pidetään oikeudenmukaisena ja miksi hänen ei muka pitäisi maksaa teostaan? Kuka meistä hyväksyisi Billyn teon, mikäli se kohdistuisi omaan lapseemme tai omaan itseemme? Kuka meistä ajattelisi oikeuden nyt toteutuneen, kun oma lapsemme lyödään kuoliaaksi hetken mielihoiteesta, vaikka lapsemme olisikin erehtynyt aikeissaan? Eikö siksi, että näin ajatteleva lukija olettaa jotakuinkin sillä tapaa, että Claggart on paha, ja että kuoleman kautta paha voitetaan – ja rauha palaa? Claggart on pahantekijä, hän on toiminut epäoikeudenmukaisesti, jonka vuoksi hän myös ansaitsee rangaistuksen. Jos hän sitten olosuhteiden nojalla sattui kuolemaan, ikävä juttu Claggartin kannalta, mutta ainakaan hän ei enää kiusaa ketään.

Ei riitä, että Claggartia pidetään pahana, kertoja menee vielä pidemmälle: Claggartin kuolema on oikein samoin kuin Billyn suorittama tappo. Gail Coffler sanottaa tilanteen osuvasti:

"For readers whose ethics are influenced by Judaeo-Christian teachings, Graeco-Roman law and philosophy, and a long history of romantic individualism, Billy is morally innocent and the navy report at the end is completely false. We should remember, however, that our judgment has been predetermined by the narrative's subjective viewpoint which, like its allusions to religion and myth, is slanted entirely in the hero's favor." (Yannella 2002, 50)

Mikäli kertojan olettamaa positiota ei oteta annettuna, jos "pahuutta" tai jonkun tekemiä epäoikeudenmukaisuuden tekoja pyritään ymmärtämään naturalistisesti johdettavien syiden nojalla, tulisi meidän tällaisissa tapauksissa huomata asioiden välisten suhteiden varsinainen uhri. Billy Budd oli onnellinen mies. Kaikki pitivät hänestä ja hänellä oli hyvä olla. Niinpä hänen voidaan olettaa eläneen hyvän elämän. Lopulta hän vielä kuoli kunniakkaasti. Sitten jos pohditaan syitä, minkä vuoksi joku asioita tekee, Claggart vaikuttaa puolestaan onnettomalta, eikä hänestä juuri pidetty. Hänen voidaan samaan karkeaan tapaan ajatella eläneen huonomman elämän. Edelleen, modernit sosiaalipsykologiset ja psykoanalyttiset perustiedot mielessä pitäen, voidaan ajatella, että hän on oletettavasti kärsinyt erilaisia hankalia vastoinkäymisiä, joista hänen keho mielenlaatunsa on peräisin. Eiväthän hänen aivonsa ole tyhjästä kehkeytyneet tuottamaan kehoja ajatuksia. Jos hän on esimerkiksi kärsinyt lapsuuden kurjista olosuhteista, elänyt yksinäistä elämää ilman ymmärtäjiä, ilman, että kukaan olisi osannut häntä auttaa, oman kehon elämänsä pelikorteilla, on surullinen tarina jo kerrottu. Sitten kun hänen tunnemaailmansa on kumulatiivisella tavalla kasautunut ja kehittynyt edelleen kehon aikuisen mielen maailmaksi, hän tulee tehneeksi olonsa helpottamiseksi juonen nuorta Billyä vastaan, vain kuollakseen tämän käsissä. Millä tavalla oikeus on nyt voittanut, kun pieni lapsi, onnettomasti vanhenneena, typerien erehdysten jälkeen, lyödään kuoliaaksi? Mikäli Claggart ei olisi kuollut, jos Billy olisi nostanut Claggartin väitteistä oikeusjutun ja ovelat asiantuntijat olisivat selvittäneet Claggartin juonen, olisi Claggartin oikeudenmukaista saada juonittelustaan jonkinlainen rangaistus oikeusteitse. Tällöin yhteisö saisi kokea olevansa hyvillään oikeusjärjestelmän toimimisesta ja ymmärryksensä mukaisesti joko hyvillään tai pahoillaan Claggartin kokeman kovan kohtalon puolesta. Claggartin kannalta on edelleen traagista, että häntä rangaistaan hänen teoistaan, jotka ovat ylipäänsä motivoituneet kehnosta elämästä, jota hän jo ennestään kantaa. Mutta muutakaan ei voida tehdä. Voidaan vain toivoa, että Claggart löytäisi keinon helpottaa oloaan tavalla, joka lisää hyvinvointia yhteisön kannalta enemmän kuin sitä laskee.

Olennaista on, että jos Billy herätti Claggartissa niin vaikeita tunteita että hänen piti orkestroida juoni Billyn pään menoksi, ovat nämä tunteet kyteneet hänessä jo aiemminkin. Tällaisen vaikean

elämän kurimuksessa hän tuli sitten ymmärtämättömyyttään⁴³ tehneeksi erehdykseen perustuvan juonen, joka onnistuessaankaan ei olisi korjannut hänen oman pahan olonsa kantasyitä. Onnistui juoni tai ei, Claggartilla olisi vielä suuri tili tehtävänä oman itsensä kanssa, vaikea ja surujen täyteinen elämä edessä, mikäli hän ei löydä keinoa korjata "pahuutensa" alkusyitä. Minkä karkean, julman tuomion ihmiset Claggartille langettavat puhuessaan hänestä luonnostaan pahana! Vastaavasti, niin kuin aiemmin on puhuttu, Billy Buddin voisi olettaa tekevän samat Claggartin teot jollekin toiselle, tai vielä paljon pahemmatkin, mikäli Zimbardon esittämät tilannemuuttujat yhdessä elämän mittaan kasautuneiden vaikuttimien kanssa sellaisen lopputuloksen sattuisivat kumuloimaan. Billy ei siten ole moraalinen ihme siinä mielessä, että hänen ruumiissaan asuu jokin poikkeuksellinen sielu, vaan siksi, että elämän olosuhteet ovat vaikuttaneet hänessä sellaiset tekijät, joiden yhteisvaikutus on hyvä. Billyä saa ihaila ikään kuin kaunista maisemaa, hyvin muodostuneita kasvojen piirteitä, mutta ei siinä mielessä, että Billy olisi mitenkään itse ansioitunut moraaliseen erinomaisuuteensa. Vastaavasti Claggartia voidaan paheksua sikäli, että hän toimii huonosti, mutta ei siinä mielessä, että hän olisi syypää moraaliseen kehnouteensa.

Nämä tilannemuuttujien toimintaperiaatteet tulevat selkeämmiksi muistaessamme, että kun Claggart kadehtii nuorta Billyä, ei hänen emootionsa kohteena ole todellinen nuori Billy, vaan Claggartin sisäinen puute, joka on emootion todellinen kohde. Patricia Polledrin mukaan kateus on reaktio häpeän kokemukseen, pyrkimys tulla sen kanssa toimeen (Polledri 2012, 94). Edelleen, häpeän ja tuskan kätkeminen kateuden taakse, ei välttämättä representoidu tietoisuudessa, vaan voi kätkeytyä ja tunteensiirron nojalla näyttäytyä aivan toisenlaisissa merkityksissä. Ja kun lisäksi koetaan "tietämisen tunnetta" (Harris 2010, 134), on teko usein motivoitu ja tunteen nojalla subjektiivisesti oikeutettu. Näin ajateltuna on uskottavaa pitää myös vastakkaista tekemistä motivoituna ja tunteen nojalla oikeutettuna; mikäli Claggart tuntisi syvällisesti tilansa ja sen implikaatiot ja tietäisi myös mikä olisi parempi tapa toimia, on luotettavaa ajatella, ettei hänellä enää olisi syytä kiusata Billyä ja aiheuttaa onnettomuutta itselleen. Sen sijaan, voidaan ajatella, hän tekisi kaikkensa taistellakseen tuon paremman toiminnan puolesta, koska niin kuin on kaikkien tekojen laita, hänellä olisi aikaisempien tapahtumien nojalla syytä toimia toisin.

⁴³ Naturalistisesti ottaen (laajempi turvallisuus, geenin itsekkyyys, mielihyväperiaate) lienee turvallista olettaa, että mikäli Claggart olisi ehdottoman varmasti Billyn kohdatessaan tietänyt kuinka tulla syvästi onnelliseksi, jos hän olisi äkkiä tajunnut millaisia vaikeita emotionaalisia ongelmia hän kätkee sisimpäänsä ja nähnyt selvästi kuinka hän voi niistä vapautua ja tulla onnelliseksi, olisi hänen aivokoneistonsa sitten johdonmukaisesti kalkyloinut mieluummin toimintasuunnitelman tämän onnellisuuden eteen kuin Billyn karkottamiselle. Billyn karkottaminenhan ei johda Claggartin oman pahan olon kantasyyn purkautumiselle, jonka vuoksi Billyn onnettomuus ehkä esimerkiksi vahingonilon kautta helpottaa Claggartin oloa, mutta on lopulta vakava erehdys Claggartin puolelta nimenomaan siinä mielessä, mitä Claggartin aivot kalkyloisivat, jos ne tietäisivät paremmin. Wolfen täydellinen olento, niin kuin muistamme, ei erehdy koskaan, jonka vuoksi hän ei ole koskaan paha.

Niinpä meidän tulisi toisaalta paheksua Claggartin tapaa hoitaa omaa kateuttaan (häpeäänsä), koska tunnemme erehdyksen ja sen vakavat seuraamukset, mutta samalla meidän tulisi syvästi sääliä Claggartia, joka on tullut sisäistämään niin voimakkaan häpeän, joutunut kantamaan sitä koko ikänsä ja lopulta kuolemaan sen vuoksi.

Melvillen *Billy Budd* kertoo tarinan tapahtumista, joiden tärkeimmät tapahtumat tapahtuvat Billyn, Claggartin ja Veren välillä. Mutta samasta tarinasta voitaisiin orkestroida äärettömästi erilaisia versioita, joissa toisissa Claggart olisi sankari ja Billy hirviö, Vere oikeudenmukainen isähahmo sekä kostonhimoinen sadisti. Formaali, virtuaalinen, ylikielellinen tarinan muoto ei sisällä tiettyjä objektiivisia puhuntoja, mikäli kertomus voi niitä tyyllillisesti muuttaa. Edelleen, vaikka tarinan formaaliin muotoon sisältyisikin esimerkiksi Claggartin moraalinen huonomuus Billy Buddiin nähden, näyttäytyy Claggartin ja Billy Buddin moraalinen eroavaisuus kokonaan erilaiselta silloin kun korostetaan Claggartin pahuutta kuvaamalla hänen iljettäviä tekojaan inhorealisticen tarkasti ja pitkään ja samalla tavalla kuvataan Billyn hyveellisyyttä. Vastaavasti tarinan tulkinta muuttuu, vaikka sisältö pysyisi samana (Claggart on moraalisesti Billyä kehnempi), mikäli korostettaisiin Claggartin elämän aikana tekemiä hyviä tekoja ja vastaavasti korostettaisiin Billyn erehdyksiä ja huonoja hetkiä. Kaikki tarinat ovat tällaisella tavalla korostettuja, subjektiivisia ja epäluotettavia. Erityisen kiinnostavaa aiheen kannalta on ajatella, kuinka Melville näki paljon vaivaa järjestellessään ja uudelleen järjestellessään vuosien ajan kertomuksen rakenteita. Toisinaan Billy oli vanha mies ja pahan tekijä, ja Claggart puolestaan viaton (Yannella 2002). Strukturaalisesti tarinan muotoa ajatellen on yhdentekevää onko x:n nimi kulloinkin Billy vai Claggart, mutta deterministisesti ottaen nimien vaihtaminen ei käy päinsä, sillä nimien taakse kätkeytyvä identiteetti pitää sisällään elämän, jopa universumin mittaisen tarinan.

5.3 In Cold blood

Truman Capoten dokumenttiromaani *In cold blood: A True Account of a Multiple Murder and Its Consequences* pyrkii antamaan totuudenmukaisen kuvauksen vuonna 1959 Kansas Cityn Holcombissa tapahtuneesta Clutterien perheen murhasta. *In cold blood*, "True crime" genren pioneeri on tämän tutkielman kannalta kiintoisa tapaus, sillä teos on fiktiota monilla tavoilla termin siinä merkityksessä, ettei esimerkiksi oikeasti eläneen Herbert Clutterin ajatuksia voida luotettavasti jälkikäteen jäljentää tavalla, jolla Capote on hänen ajatuksiaan tajunnanvirtatekniikalla esittänyt. Sama pätee Perryn ja Dickin ajatuksiin, jotka he kenties ovat käsikirjoitusvaiheessa saattaneet

hyväksyä Capoten kirjoittamassa muodossa, mutta jotka ovat sittenkin parhaassa tapauksessa vain kielellisiä representaatioita, joiden ei voida sanoa vastaavan niitä tosiasiallisia emotioita, joita Perry ja Dick ovat oikeasti kokeneet. On ilmiselvää, ettei kaikkia Capoten keräämiä tietoja ole voitu teokseen laittaa⁴⁴, mutta joitakin tärkeitä tietoja on silti jätetty tietoisesti pois⁴⁵. Kaikista tällaisista ongelmista huolimatta Capoten teosta voidaan pitää totena, sillä teos monilta osin sekä vastaa, että pyrkii vastaamaan, asioita sellaisina kuin ne tapahtuivat.

In cold blood kuvaa erinomaisen detaljoidusti Clutterit murhanneiden Perryn ja Dickin (Perry Edward Smith ja Richard Eugene Hickock) elämänvaiheita ja "aivotilojen sisältöjä"⁴⁶. Aiemmin puhutun nojalla Perry ja Dick olivat pahoja, tekiväthän he paha. Edelleen aiemmin puhutun nojalla argumentoin tämän pahuuden olevan kuitenkin hamartian, erehdyksen kaltaista luonnollista paha. Niinpä Perry ja Dick ovat pahoja niiden omaksuttujen taipumusten nojalla, joiden ohjelmoimana heidän aivonsa tuottavat sellaisia tulosteita, jotka eivät sovellu yhteiskuntaan. He ovat kuitenkin ohjelmoituneet sellaisiksi universumin toimesta, kulttuurin ja yhteiskunnan sisällä, eivät oman itsensä toimesta, mistä johtuen teot eivät ole heidän itsensä kannalta epäadekvaatteja. Lukijan suhtautuminen Perryn ja Dick tekoihin riippuu siitä, kuinka Perryn ja Dick murhaan johtaneet elämänvaiheet esitetään sekä siitä millainen taustateoria lukijan suhtautumista ohjaa. Tarkoitukseni on esittää, että koska Capoten teos ilmaisee kattavasti Perryn ja Dickin kurjat elämänvaiheet ja asioiden kehkeytymisen, pitäisi asioiden välisten merkityssuhteiden ymmärtämisen johtaa myös Perryn ja Dickin tapauksen kohdalla tunnevaikutukseen, jonka mukaan Perry ja Dick olivat monessa tärkeässä mielessä olosuhteiden ja tilannemuuttujien uhreja. Kenties monet lukijat eivät tällaisen kokemuksen nojalla muodosta näkemystä yleisestä moraalisesta syyntakeettomuudesta, mutta ajattelen, että tällaiset teokset vahvistavat niitä aivojen verkostoja, jotka tällaisen käsityksen puolesta vaikuttavat. Tässä tutkielmassa esitetyn teorian kannalta henkilöt ovat syyttömiä kunnes toisin todistetaan. Toisin sanoen, mikäli joku ei halua myöntää Perrylle ja Dickille syyntakeettomuutta, tulisi tällaisen tuomion langetuksen kyetä kattavasti esittämään, minkälaisen aineiden nojalla Perry ja Dick olisivat voineet toimia vastoin niitä asioita, joita heille oli tapahtunut esimerkiksi Wallerin, Damasion, Harrisin ja psykoanalyysin hengessä.

⁴⁴ puhumattakaan siitä, että Capoten keräämät tiedot olisivat muuten kuin symbolisesti tosia, aiemmin puhutuissa merkityksissä.

⁴⁵ Palaan myöhemmin esimerkiksi Perryn ja Dickin välillä eläneeseen mahdolliseen homoseksuaaliseen jännitteeseen.

⁴⁶ Viitataan aivotilojen sisällöillä sellaiseen aivoperäiseen ainekseen, jotka ilman muuta oletetaan, mutta joita ei käytännössä voida todistaa agentin toiminnan kannalta tietynlaisiksi, kuten biologiset tekijät (geenit, aivojen fyysinen rakenne ja niiden fysikaalinen toiminta ym.) sekä tietoisuuden ulkopuolella sijaitsevat sekä esitietoiset että kokonaan tiedostamattomat tekijät, joista romaani voi puhua vain epäsuorasti. Näiden lisäksi aivotilojen sisältöön kuuluvat tietysti agentin tietoiset mielen sisällöt, joista romaani voi puhua suoraan ilmitekstin tasolla.

Dickillä ja Perryllä ei mainita olleen sellaisia sairauksia tai mielenterveydellisiä ongelmia, että heitä olisi oikeudessa pidetty syyntakeettomina. Tässä tutkielmassa aiemmin puhutun hengessä agentin kokemat aiemmat tapahtumat rinnastuvat kuitenkin aivokasvaimen tai sairauteen siltä osin, että kuten kasvain tai sairaus, niin myös aiemmat tapahtumat vaikuttavat henkilön toimintaan aivojen biologisen rakenteen vaikuttamalla tavalla, että mentaalisesti ymmärrettävinä motiiviosina ja ruumiissa koettuina tunteina. Vaikka determinismi ei olisi tosi ja ihmisellä olisi jonkinlainen vapaa tahto suhteessa ultimaattiseen tahtomiseen ja tekemiseen, vaikuttaa Clutterit murhannut Perry tilannemuuttujien ja aikaisempien tapahtumien sätkynukelta. Kun jokin pienenpieni muuttuja, joita Capoten romaani lukemattomia kuvaa, olisi ollut toisin, ei Perry olisi murhannut Cluttereita. Usein ihmiset ja yhteiskunta eivät ole valmiita tällaiseen synninpäästöön ja varmaankin pahantekijöiden uhrien omaiset ovat usein asioista jyrkästi eri mieltä. Tällaiset seikat eivät kuitenkaan muuta sitä kuinka asiat ovat, älyllisistä tai emotionaalisista suhtautumisista ja preferensseistä huolimatta. Huomattavaa on, että Perry on tällaisen mallin mukaan, ultimaattisesta syyntakeettomuudestaan huolimatta, pahantekijä ja "ansaitsee rangaistuksen" siinä merkityksessä kuin aiemmin on argumentoitu.

Tällaisessa kontekstissa Capoten dokumenttiromaani kuvaa kuinka murhaaminen tapahtuu ilman, että aikomuksena oli tehdä varsinaista pahaa⁴⁷. Päähenkilöiden mielen sisältöjä jäsennetään kuvaamalla heidän ajatuksiaan, puheitaan ja erilaisia tekojaan ennen murhia ja murhien jälkeen. Epäsuoremmin kuvaa rikastetaan dokumentoimalla Perryn ja Dickin nuoruudenvaiheita, tapoja ja ajatuksia, sukulaisten ja ystävien antamien raporttien välityksillä.

Kirjallisuudentutkimuksellisesti huomio on kiinnitettävä kirjallisuuden ja kielen implisiittiseen strukturaaliseen ominaisuuteen, joka ilmaisee muotonsa (tarinansa) ja materiaalisen luonteensa kautta tekojen motiiviosat, joita kerronta säätelee. Kun sanotaan että x implikoi y :n, ei ole oikeastaan mitään merkitystä kuka tai mikä on x :n tai y :n paikalla ja mitä implikoidaan. Varmaa on vain, että jos x implikoi y :n, silloin x :lla on syy implikoida y , jolloin x implikoi y :n ei ilmaise vain sitä, että x implikoi y :n, vaan sen lisäksi muodon kautta ilmaistaan samalla, että jos x implikoi y :n, silloin x :lla on myös syytä implikoida y . Tämä johtuu siitä, että on mahdotonta ajatella, että jotakin tapahtuu ilman syytä, jolloin jos y implikoidaan, tällöin muodon kautta viitataan välttämättä syyhyn.

⁴⁷ Perry ei tahtonut murhata ketään. Lopullinen verityö alkoi "sattumalta", aikaisempien tekojen nojalla, niin kuin Perry itsekin myöhemmin teloitusta odottaessaan toteaa.

Billy Buddin analyysissä nähtiin kuinka tällainen rikkomus tehtiin Claggartia vastaan: hänen sanottiin olevan paha tavalla, joka ei implikoitu mistään⁴⁸. Jo ennen *In Cold Bloodin* analyysia on siis selvää, ettei Capote voi onnistua kuvaamaan tapahtumia kattavalla tavalla. Mutta tiedollisen funktion ja pragmaattisen kirjoittamisen ja lukemisen kannalta riittää, että aukot edes yritetään täyttää todellisesta maailmasta noudetuilla täyhteillä.

5.3.1 Perryn ja Dickin aikaisemmista vaiheista

Kbi:n etsivä Alwin Dewey ihmettelee Clutterin murhien suunnittelemattomuutta. Koko tapahtuma kaikinensa vaikutti Deweysta psykologiselta sattumalta: "*The crime was a psychological accident, virtually an impersonal act; the victims might as well have been killed by lightning*". (Capote 1966, 250). Deterministisesti ottaen Deweyn ajatus ei kuitenkaan selitä tarkemmin sitä millä tavalla mikään muukaan rikos olisi ultimaattisesti sen suunnitellumpi siinä merkityksessä, että kaikki rikoksethan johtuvat rikollisten tunteista, haluista ja suunnitelmista, joita he eivät ole itse itselleen suunnitelleet. Nämä tunteethan ovat heissä tietynlaisia, jonka vuoksi he sitten ovat halukkaita ja kykeneviä rikoksiin. Rikollinen toivoo rikoksellaan saavuttavansa joko konkreettisesti jotakin kuten rahaa, valtaa tai muuta, mikä sitten kenenkin tapauksessa tyydyttää. Tai sitten jotakin tehdään siksi, että siltä tuntuu, siksi, että olosuhteet nyt ovat sellaiset ja sellaiset. Usein asiat, kuten Perryn ja Smithin tavoittelemat raha ja naiset symboloivat ihmisille välineitä, joiden nojalla ruumiillisia tunteita säädellään. Kehossa siis tuntuu jokin viheliäinen tuntuma, joka panee etsimään asioita, tämän viheliäisen tunteen hillitsemiseksi. Mutta onko tämä rikollisagentti tietien tahtoen valinnut itselleen tällaisen hivuttavan tilan, jossa hän kokee niin voimakasta halua tai puutetta, että hänen pitää niin kovasti haluta tilasta eroon, että on valmis tekemään rikoksia asian eteen? Jos rikollinen ei ole itse orkestronut puutettaan ja pahaa oloaan, vertautuu tämä suunnittelematon tila kategorisesti virtuaaliselta muodoltaan mihin tahansa tarinan rakenteeseen, jossa x:t ja y:t voidaan keskenään vaihtaa. Toisessa tarinassa lapsi haluaa jäätelöä ja kalauttaa toista lasta muovilapiolla päähän, koska sisäinen tunne niin ohjaa. Toisessa, rakenteellisesti vastaavassa tarinassa, Smith ampuu Clutterien perheen, koska samankaltainen sisäinen ohje yhdessä tilannemuuttujien, aivojen kaapeleiden ja tehdyn laskutoimituksen jälkeen niin summaa. Clutterin murhaajat Perry ja Dick kokivat jotakin puutetta, tarvetta, pahaa oloa – he olivat sellaisessa aivotilassa – josta käsin murhat olivat tilanteeseen nähden johdonmukaisia. Muuta ei voida ajatella, nousematta naturalismin vastaiseen kummitusten luokkaan (Waller 2011, 20). Toisin sanoen, mikäli heidän lapsuutensa ja aikaisemmat aivotilansa ylipäänsä

⁴⁸ Syntymä ei riitä pahan implikoimiseksi, koska tässä esitetty x -> y muotorakenne on aiemmin puhutun nojalla vain karkea 'in medias res'.

olisivat olleet onnellisia, mikäli he eivät lainkaan olisi tarvinneet rahaa, ei heillä olisi ollut syytä ryöstää ja murhata Cluttereita. Näin ollen Dewey tarkoittaa ennemminkin sitä, että Cluttereiden tapaus havainnollistaa juuri tällaista elämän absurdia luonnetta. On ilmiselvää, että Perry ja Dick saapuivat Cluttereiden luokse suunnitellusti. On ilmiselvää, että he olivat valmistautuneet tappaamaan. On ilmiselvää, että he olivat pahoja ja heidän olisi murhien sijasta pitänyt tarttua take-charge vastuuseen ja toimittaa itsensä jonkinlaisen avun piiriin. Mutta Dewey mielessämme, suunnittelemattomalta Clutterien murhat vaikuttavat yksityiskohtien vuoksi, jotka osoittavat erilaisia psykologisia ristiriitoja eri tekojen välillä.

Capote kirjoittaa Tri. Jonesin ajatelleen Perrystä tähän tapaan:

"Perry Smith shows definite signs of severe mental illness. His childhood, related to me and verified by portions of the prison records, was marked by brutality and lack of concern on the part of both parents. He seems to have grown up without direction, without love, and without ever having absorbed any fixed sense of moral values." (Capote 1966, 244)

Vähän myöhemmin Jones jatkaa ja toteaa Perryn orientoituneen paranoidilla tavalla maailmaa kohtaan. Hän ei luottanut muihin ihmisiin, koki muiden olevan epäreiluja häntä kohtaan ja ettei häntä ymmärretty. (emt., 245). Jones jatkaa Perryn kuvailua vielä pitkään. Olennaista tämän tutkielman kannalta on panna merkille kuinka paljon pahaan tekoon niveltyy aikaisempaa painolastia.

Perryn vanhemmat elivät riitaisaa elämää. Hänen äitinsä alkoholisoitui ja petti Perryn isää. Lapset joutuivat katsomaan äidin touhuja vieraiden miesten kanssa sekä isän toimittamaa äidin pahoinpitelyä. Myöhemmin Perry alkoi juosta jengissä ja asui useissa koulukodeissa. Koulukodissa emäntä kiusasi jatkuvasti yökastelusta kärsivää Perryä. Jäljennän tähän otteen Smithin kirjeestä:

"I was in & out of Detention Homes many many times for running away from home & stealing. I remember one place I was sent to. I had weak kidneys & wet the bed every night. This was very humiliating to me, but I couldn't control myself. I was very severely beaten by the cottage mistress, who had called me names and made fun of me in front of all the boys. She used to come around at all hours of the night to see if I wet the bed. She would throw back the covers & furiously beat me with a large black leather belt – pull me out of bed by my hair & drag me to the bathroom & throw me in the tub & turn the cold water on & tell me to wash myself and the sheets. Every night was a nightmare. Later on she thought it was very funny to put some kind of ointment on my penis. This was almost unbearable. It burned something terrible. She was later discharged from her job. But this never changed my mind about her & what I wished I could have done to her & all the people who made fun of me." (emt., 226).

Sittemmin Perryn äiti tukehtui oksennukseensa, hänen sisarensa Fern hyppäsi kuolemaan hotellin ikkunasta San Franciscossa ja veljensä Jimmy tappoi itsensä (emt., 90). Perry kärsi lopun ikäänsä myös vammastaan, jonka hän sai jouduttuaan moottoripyöräonnettomuuteen, jossa hän tuli raajari-koksi ja jäi vaikeiden kipujen vuoksi aspiriinikoukkuun. Perry häpesi itse epäsuhtaista vartaloaan ja

se oli silmiinpistävä myös teoksen muille henkilöille. Kertoja kuvaa Perryn jalkoja nystyräisiksi kääpiön jaloiksi, joihin Perry ei koskaan löytänyt sopivia housuja (emt., 25).

Perryllä oli kuitenkin vielä mahdollisuus uuteen elämään; hänen isänsä kutsui hänet pitämään majataloa kanssaan. Miehet rakensivat majapaikan yhdessä, suunnittelivat liikkeen toiminnan ja avasivat yrityksen. He yrittivät saada majataloa menestymään, mutta kun asiakkaita ei vain tullut majatalon syrjäisen sijainnin vuoksi, isä alkoi kiukutella ja syyttää Perryä kaikesta. Sitten tilanne kärjistyi jonkin pikkujutun vuoksi ja lopulta isä osoitti aseella Perryä ja sanoi: *"Look at me, Perry. I'm the last thing living you're ever gonna see"*. Mutta pyssy ei ollut ladattu, ja tilanne raukeni itsestään. Isä alkoi itkeä ja Perry lähti tiehensä. Puolen yön jälkeen Perry oli saanut liftillä kyydin ja matkusti pois. Perry teki erilaisia hanttihommia muutaman vuoden ajan, kunnes törmäsi "huonoon seuraan", joka ehdotti hänelle murtoa. (emt., 110 - 112). Myöhemmin Perry kuvaa ajatuksiaan saamastaan vankeustuomiostaan tähän tapaan: *"[...] I was sentenced to 5 to 10 years for grand larceny, burglary and jailbreak. I felt I was very unjustly dealt with. I became very bitter while I was in prison"* (emt., 227). Vielä Dickin kanssa ollessaankin Perry kärsi yökastelusta ja unissaan itkeskelystä. Lisäksi Perryn äkkipikainen temperamentti teki hänestä Dickinkin silmissä pelottavan (emt., 88). Perryn taustaa vasten ei tunnu lainkaan hämmentävältä ajatella minkä vuoksi rikoksesta syytetty ja vankilaan suljettu tuntee olonsa väärin kohdelluksi ja katkeraksi. Kaikki on mennyt alusta asti pieleen, rakkaat ovat kuolleet tai kohdelleet väärin, itsetunto on huono, alitajunta täynnä vihaa ja surua ja muistot menneisyydestä pääasiassa pettymyksiä ja kaltoin kohteluita. Oletettavasti murto on tuntunut tavalla tai toisella hyvältä, muuten ei voi ymmärtää miksi sellaiseen hankkeeseen sitten lähde-tään. Ja kun palkkioksi tulee tuomio, ja retrospektiivisesti murtohanke alkaa näyttää typerältä, on vaikeasti korjattava paha mieli valmis.

Koska Capoten mukaan Perry tappoi Clutterit ja koska Perryn taustat tällä tavalla esitettynä riittänevät tarkoituksiini, totean Dickin osalta riittäväksi panna merkille, että hän joutui nuorena auto-onnettomuuteen ja sai vaikeita vammoja päähän, aivotärähdyksen ja useita tunteja kestäneen tajuttomuuden. Hänen isänsä oikeudessa antaman todistuksen mukaan hän ei ollut sama poika enää.

In cold blood esittelee romaanin mittaan lukemattomia erilaisia tärkeitä detaljeja, joiden nojalla Perryn ja Dickin mielenmaisemaa voisi kartoittaa. Olen tähän pyrkinyt lainaamaan erilaisia kohtia, joiden avulla karkea kuva kuitenkin jo hahmottuu. Perry tuli siis hyvin rikkinäisestä kodista, häntä kiusattiin koulukodissa, joka ilman kiusaamistakin olisi hänen kokemuksillaan vaikea paikka lapselle. Hän ajautui jengeihin, tuli isänsä hylkäämäksi pienenä ja sitten uudestaan aikuisena. Ei kai tunnu liialta ajatella, että yökastelut, äkkipikainen temperamentti, levoton rikollinen elämä, loukkaantumi-

set ja muut tapaukset ovat jättäneet erilaisia psyykkisiä vammoja, paha mieltä ja katkeruutta, kuten Perry itsekin totesi.

5.3.2 Miksi Clutterit murhattiin?

Capoten romaanin perustella ei voida sanoa mitä todellinen Perry tosiasiallisesti koki tappaessaan Herbert Clutterin. Edelleen, olennaista on, etteivät ihmiset useinkaan ole tietoisia syvimmistä motiiveistaan tai kokemuksistaan – vaikka he muuta väittäisivätkin. Tässä mielessä Perry ei itsekään voisi sanoa mitä hän koki, miksi hän loppujen lopuksi teki mitä teki. Capoten mukaan Perry sanoi tappaaneensa Herbert Clutterin ikään kuin reaktiona johonkin aiemmin tapahtuneeseen, jolloin voitaisiin ajatella, että hän on myöhemmin tapahtumaa pohtiessaan tullut jäsentäneeksi tuona hetkenä kokemiaan tunteita ja analysoinut tapahtumat sitten kuvaamallaan tavalla.

"I didn't want to harm the man. I thought he was a very nice gentleman. Soft-spoken. I thought so right up to the moment I cut his throat."

[...]

"They [the Clutters] never hurt me. Like other people. Like people have all my life. Maybe it's just that the Clutters were the ones who had to pay for it" (Capote 1966, 249)

Kun nämä Perryn sanat puretaan osiin ja ajatellaan Damasion kuvaamalla tavalla⁴⁹, voidaan Perryn sanoista: "*I thought he was a very nice gentleman*", tulkita Perryn kokeneen ruumiissaan emotion, joka representoitui hänen tietoisuudessaan sellaisena viestinä, jonka mukaan tämä Herbert Clutter oli "*a very nice gentleman*". Pehmeän hiljaisella äänellä puhuminen vaikuttaa myös tuntuneen Perryn kehossa miellyttävältä. Tärkeää on myös, etteivät Clutterit olleet koskaan tehneet hänelle mitään pahaa. Toisin sanoen, Perryn kokemuksen mukaan sellaiset emotionit eivät representoituneet hänen tietoisuudessaan, jotka olisivat edustaneet jonkinlaista hankalaa suhtautumista Cluttereihin, joista tekoa olisi voitu selittää.

Miksi Perry sitten tappoi heidät? Tohtori Joseph Sattenin mukaan muut Clutterin perheen jäsenet kuolivat selkeän syyn vuoksi: koska Herbert Clutter oli tapettu, piti muutkin sitten tappaa. Herbertin tappaessaan Perry vajosi Sattenin mukaan skitsofreeniseen pimeyteen:

"... when Smith Attacked Mr. Clutter he was under a mental eclipse, deep inside a schizophrenic darkness, for it was not entirely a flesh-and-blood man he 'suddenly discovered' himself destroying,

⁴⁹ ks. s. 59.

but 'a key figure in some past traumatic configuration': his father? the orphanage nuns who had derided and beaten him? the hated Army sergeant? the parole officer who had ordered him to 'stay out of Kansas'? One of them, or all of them". (emt., 249).

Niinpä voidaan hypoteettisesti ajatella, että kenties hän tunsi emotion ruumiissaan, joka ei kuitenkaan representoitunut hänen tietoisuudessaan tunteena – muutenhan hän olisi voinut raportoida millaisesta emotionista oli kysymys. Perry siten tunsi jotakin, ja dekodasi tämän tukahdutetun, vaikean miellekimpun jonakin aivan muuna tunteena, sekamelskana, joka muuntautui raivoksi. Kenties murha tuntui korrektilta teolta jonkinlaisella metonyymisellä periaatteella, kun suora viestintäyhteys emotion ja tunteen väliltä puuttuu. Perry halusi tappaa, halusi kostaa, halusi velkoa aiemmin tapahtuneita asioita⁵⁰. Mutta hän ei tunteen ulkopuolella halunnut kohdistaa tekoaan juuri Cluttereihin; erilaisten tilannemuuttujien vuoksi teko kohdistui juuri Cluttereihin, mutta mikäli jokin pieni muutuja olisi ollut toisin, Perry ei olisi kenties koskaan tappanut ketään. Kuten luvussa 3 katsottiin, Littell kirjoitti *Hyväntahtoisissa* Auen suulla kuinka sota-aika ratkaisee kuinka kansalaisen on suhtauduttava tappamiseen, kuinka on usein sattumaa tuleeko jostakusta sankari, murhaaja vai vainaja.

Clutterien murhaaminen oli alun perin Dickin ajatus. Hän oli kuullut vankilassa ollessaan sellitoveriltaan että Clutterit ovat rikkaita ja että heillä on kassakaappi pullollaan rahaa. Ajatus oli ryöstää kassakaappi ja murhata sitten todistajat. Huomattava on, että kun mitään kassakaappia ei sitten ollutkaan olemassa, Perry ehdotti Dickille pakoa, joka ilman muuta olisi ollut järkevää. He olisivat voineet paeta, eivätkä olisi kenties koskaan jääneet kiinni. Ja kiinni jäädessäänkin he olisivat olleet huomattavasti vähemmän pulassa. Mutta Perryn todistuksen mukaan Dick ei suostunut pakenemaan Clutterien talosta, koska häntä hävetti suunnitelman epäonnistuminen. Ei voida sanoa, että Clutterit murhattiin Dickin häpeän vuoksi, koska Perryhän heidät oman todistuksensa mukaan tappoi. On kuitenkin ilmeistä, että Perry olisi halunnut paeta vielä tässä vaiheessa, jolloin Clutterit kuolivat osittain Dickin häpeän vuoksi. Perry sanoi "*There isn't any safe, so let's get the hell out of here.*" Sitten Perry sanoo: "*But Dick was too ashamed to face it. He said he wouldn't believe it till we searched the whole house. [...] You couldn't argue with him, he was so excited.*" Ja vähän myöhemmin Perry sanoo Dickin sanoneen: "*after we've found the safe, we'll cut their throats. Can't shoot them, he says - that would make too much noise.*" (emt., 197).

Palaan myöhemmin Perryn tapaukseen. On kuitenkin kiinnostavaa pohtia olisiko tilanne todellakin voinut olla pelastettavissa, jos Dick olisi jossakin elämänsä vaiheessa omaksunut sellaisen kokemuksen, jonka nojalla hänellä olisi ollut keinoja nimenomaan tällaisen häpeän tunteen käsittelyyn.

⁵⁰ Muistetaan esim. tämän tutkielman sivulla 94 lainattu kohtaus Smithin kirjeestä, jossa hän ilmaisee halunsa vahingoittaa häntä kiusannutta orpokodin emäntää.

Samalla tässä nähdään käytännössä mitä hyötyä eliölle on aiemmin puhutusta Damasion muotoilemasta tietoisuudesta "laajempana turvallisuutena". Mikäli Dick olisi ollut tietoisempi häpeän tunteestaan ja relevanttien asioiden välisistä suhteista, hänellä olisi ollut "laajempi turvallisuus" hänen nyt toimittamaansa animaaliseseen, irrationaaliseen toimintaansa nähden. Jos Dick olisi esimerkiksi vankilassa kuunnellut jonkin vierailevan puhujan pitämän luennon häpeästä, tai lukenut jonkin häpeää käsittelevän romaanin, jos Dickillä olisi kerta kaikkiaan ollut joitakin järjestyttäviä kokemuksia, jotka olisivat opettaneet hänelle itseensä menemisen taitoja juuri tällaisissa epäonnistumista, erehdyistä ja asioiden suhteita koskevissa tapauksissa, kenties hän sitten olisi kyennyt käsittelemään nämä häpeän tunteensa ja tullut sitten hyväksymään Perryn ehdotuksen siitä, että heidän on parasta paeta nopeasti.

Kenties joku, joka on lukenut Capoten romaanin ja pahoitellut Dickin häpeän seuraamuksia, muistaa nämä seuraamukset ja omat ajatuksensa näiden seuraamusten ja häpeän suhteesta, ja nousee sitten oman häpeänsä yläpuolelle jossakin moraalivalintatilanteessa. Sen sijaan, että agentti sitten moraalivalintatilanteessa kääntyy häpeän johdosta toimimaan irrationaalisella tavalla, ikään kuin uhmaamaan uhkaavaa tunnetta tarpeeksi voimakkaalla vastatunteella järkevän toiminnan sijasta, hän voi tämän aikaisemman kokemuksen vaikutuksesta kokea hallitsevansa tilannetta nousemalla häpeän tunteen yläpuolelle. Parempi tieto voi nostaa agentin häpeän tunteen yläpuolelle, sillä omaksettua parempi tieto, ikään kuin hypoteettinen maksimi, jonka toimeenpaneminen tuottaa itsessään nautintoa, saa agentin kokemaan hallitsevansa tilannetta. Tällöin häpeän tunnetta voidaan joko sieittää paremmin tai häpeän tunne ei nouse liian hallitsevaksi, koska häpeää ovat lieventämässä agenttia voimaannuttavat tekijät.

Kenties kaikki ihmisen teot ovat tavalla tai toisella samankaltaisia tekoja kuin mitä Dickin häpeän vaikuttama irrationaalinen toiminta: kenties kaikki toimivat sen nojalla miltä heistä ultimaattisesti ottaen tuntuu. Täsmennetään tätä tuntumista koskemaan vain rationaalisia ja hyvin tiedostettuja tapauksia ja ajatellaan, että tämä oikealta tuntuminen, tietämisen tunne, johtuu tiedoista ja tuntemuksista, jotka yhdessä todistavat kokonaisuuden kanssa toisistaan. Tiedot, jotka ovat koherenssis- sa keskenään, voimistavat toisiaan ja lisäävät luottamusta samalla tavalla kuin ristiriitaiset tiedot herättävät epäluottamusta ja hiertävät kokonaisuutta. Vastaavasti ihmiset eivät toimi sen nojalla, miltä heistä ei tunnu, mikä ei vaikuta tavoittelemisen arvoiselta.

Niinpä on johdonmukaista ajatella, että jos Dickin voidaan ajatella toimivan paremmin parempien (tiedostettujen tai implisiittisesti vaikuttavien) tietojen kanssa, sama pätee jokaiseen meistä. Mutta kuka meistä toimii parhaalla tavalla oikeastaan missään suhteessa? Eikö lähes jokaiseen asiaan voisi

loppujen lopuksi liittyä entistä kattavampia tietoja? Kaikki toiminta tapahtuu tunteen tai tietojen nojalla, jotka ovat ultimaattisesti puutteellisia, jotka johtuvat aikaisemmista tapahtumista ja joita voidaan edelleen täydentää. Koska toiminta syntyy motiiviosaan vaikuttavista tiedoista, pitää tietojen täydentyessä myös toiminnan muuttua.

5.3.3 Vastuun siirto ja tilannemuuttajat

Usein puhutaan, että natsien hirmutyöt olivat mahdollisia, koska ihmiset harrastivat eräänlaista vastuunsiirtoa. Kukin tekee vain sen mitä käsketään, eikä kukaan koe yksin olevansa vastuussa mistään ratkaisevasta, jolloin kukaan ei koe olevansa ultimaattisesti vastuussa. Vartija taluttaa hirttopaikalle käskyjen mukaan, pyöveli tekee vain työnsä sen nojalla, mitä muut ovat käskeneet. Joku ajaa juutalaiset leirille, toinen ohjaa heitä riisuuntumaan, joku tyynnyttelee, vartija vain vartioi, kaasun tai uunin käynnistäjä vain painaa nappia esimiesten käskyn nojalla, sotatilanteen vaatimuksista. Joku muu on rakentanut uunin, tuonut vangit, antanut määräykset, minä vain painan nappia.

Mitkä tahansa hirmuteot niin suuren koneiston kuin yksittäisten ihmistenkin toimittamina, eivät laukea mistään nolatilanteesta ilman aikaisempia siirtymäjaksuja. Sodat kehkeytyvät pikkuhiljaa erilaisista taustatekijöistä, jotka alkupisteessään eivät ole lainkaan uhkaavia. Rikolliset ovat ensin lapsia määrättyissä olosuhteissa, joista he sitten kasvavat hyvin paljon sellaisiksi aikuisiksi, millaiset olosuhteet heillä ovat olleet. Tähän tapaan rikollinenkin ura kehkeytyy ensin pienemmistä kolttosista kohti suurempia riskinottoja ja lain rikkomisia. Pankkia ei ryöstetä onnistuneesti ilman syvällistä harkintaa. Harkintaa edeltävät syyt, halut ja tarpeet. Tarpeet ja halut puolestaan syntyvät olosuhteista, joissa koetaan tyytymättömyyttä – ja niin edelleen.

Niinpä varsinaisia tilannemuuttujia, joiden vallitessa Zimbardo esittää pahojen tekojen tapahtuvan⁵¹, eivät liene vain erikoistilanteet, missä ympäristön vaatimukset painostavat toimeen, vaan näitä tilannemuuttujia ovat analogisessa mielessä suurin osa elämän kaikista hetkistä, jotka hetki hetkeltä ohjaavat ja muovaavat ihmistä. Urallaan etenevä ihminen kehittää itselleen erilaisia tarpeita kuin työtön tai sairas ihminen. Yksinäiset kärsivät erilaisista muuttujista kuin pitkään parisuhteessa eläneet. Elämä muodostuu olosuhteista, valintoja tehdään sen nojalla millaisten halujen ja tarpeiden ääreltä niitä tehdään.

⁵¹ ks. s. 38.

Capoten teos detaljoi huomattavan määrän tekijöitä, jotka niveltävät Clutterien murhien tapahtumiseen. Lukija johdatetaan lähes kädestä pitäen seuraamaan erilaisten syiden kumuloitumista kohti kohtalokasta iltaa. Cluttereita ei murhata sattumalta, isku ei tule kuin salama, mutta heitä ei murhata myöskään suunnitellusti eikä järkevästi. Kuitenkin, tapahtumat kehkeytyvät johdonmukaisesti aikaisemmista tiloista, kulloinenkin hetki ratkeaa erilaisten muuttujien synteesinä kohti seuraavaa tilaa, kunnes viimein Perryn veitsi on Herbert Clutterin kaulalla, ei murhataksaan, ei pahasta tahdosta vaan hämätäkseen Dickiä, kiukutellakseen Dickille. Perry oletettavasti haluaa, että Dick huutaa ahdistuneena, pyytää Perryä lopettamaan. Mutta Dick ei huuda, eikä Perry halua perääntyä. Kuitenkin puukko on viattoman, mukavan miehen kurkulla ja Perry joutuu Tohtori Sattenin kuvailemaan irrationaalisen impulssin valtaan: "*when Smith Attacked Mr. Clutter he was under a mental eclipse, deep inside a schizophrenic darkness*" (emt., 249).

5.3.4 Asioiden kausaalinen kasautuminen

Syksyllä 1948, 10 vuotta ennen Clutterien murhaa, Herbert Clutter palkkaa 19-vuotiaan Floyd Wellsin tiloilleen. Vuoden kuluttua Wells lopettaa työnsä, tyytyväisenä kokemukseen, palkkaan ja koko Clutterien perheeseen. 10 vuotta myöhemmin Wells joutuu vankilaan, Dickin sellitoveriksi (emt., 129 - 130).

Kun Dick vapautui vankilasta, hänellä oli keikka tiedossa. Niinpä hän kutsui Perryn Kansas Cityyn luokseen. Hiljattain vankilasta vapautunut Perry toivoi näkevänsä (enemmän kuin mitään maailmassa) rakkaan ystävänsä Willie-Jayn Kansas City:ssä, ja suostui sen vuoksi Dickin ehdotukseen matkustaa Kansasiin Dickin luokse. Matkan määränpää oli kohtalon varassa. Mikäli asiat eivät onnistuisi Willie-Jayn kanssa, siinä tapauksessa Perry saattoi harkita Dickin ehdotusta (Perry ei tiennyt keikan luonteesta mitään). Onnettomuudeksi kävi kuitenkin niin, että kun Perry pääsi määränpäähensä, oli Willie-Jay ehtinyt lähteä vain viittä tuntia aiemmin. Edelleen, kertoja sitten toteaa, Perry olisi kerta kaikkiaan jättänyt Dickin ehdotuksen väliin, mikäli Willie-Jay ei olisi ennättänyt lähteä. Tämä kaipuu Willie-Jayn luokse on koskettava, sillä Perry toteaa, ettei kukaan ole koskaan piitannut hänestä. Isä ja muutamat tytöt tiettyyn rajaan asti – mutta vain Willie-Jay oli onnistunut todella välittämään hänestä. (emt., 36 - 37). Myöhemmin Perry sanoo, että mikäli juttu Willie-Jayta koskien ei olisi sattunut samaan aikaan, ei Perry olisi lähtenyt lainkaan Kansasiin (emt., 192).

Karkeasti ottaen voidaan todeta että Perry tappoi Clutterit, mutta hän ei olisi tappanut heitä, mikäli osa tilanteiden kehkeytymiseen vaikuttaneista lukemattomista operaattoreista olisivat laenneet eri

tavalla. Kaiken Perrylle ja Dickille lapsuudessa ja nuoruudessa sattuneen jälkeen, Herbert Clutter perheineen ei olisi kuollut Perryn ja Dickin käsissä, mikäli hän ei olisi palkannut Floyd Wellsiä. Mikäli Wells ei olisi rehennellyt Dickille kassakaapin olemassaolosta (Wells ei tiennyt oliko kassakaappia, mutta epäili että sellainen saattoi olla), ei Dickillä olisi ollut tältä osin motiivia. Lisäksi Dickin motiivi olisi olennaisesti pienentynyt, mikäli Wells olisi teroittanut Dickille sitä tuntemaansa faktaa, ettei Herbert Clutterilla ollut koskaan käteistä rahaa, että hän maksoi kaiken shekeillä. Dick ei puolestaan olisi pyytännyt Perryä mukaan, mikäli Perry ei olisi rehennellyt Dickille tehneensä murhan aikaisemmin, jota hän ei tosiasiallisesti ollut tehnyt, jolla hän rehenteli vain tehdäkseen vaikutuksen. Dick kyseenalaisti myöhemmin Perryn kertomusta tehdystä murhasta useita kertoja, ja olisi kertojan mukaan peruuttanut suunnitelman, mikäli olisi tietänyt, että Perry oli valehdellut (emt., 45). Edelleen, Perry ei kenties olisi lähtenyt Dickin mukaan, jos Dick olisi heti kertonut keikan luonteesta, jos Perry olisi saanut nähdä Willie-Jay:n ja lähteä hänen matkaansa niin kuin toivoi tai jos jokin yllättävä, kiinnostava tarjous olisi sattunut ilmaantumaan. Kun mahdollisuus Willie-Jayn kohtaamiseen raukeni ja Perry lyöttäytyi Dickin matkaan, Dick kertoi Clutterin rahoista ja sanoi, että siinä tapauksessa jos heidät huomataan, sitten silminnäkijät pitää tappaa. Mutta Perry ei koskaan uskonut, että niin pitkälle olisi mentävä. Vielä, kun he olivat talossa sisällä, sitoneet Clutterit ja tulleet nähdyiksi, Perry luotti siihen, että kaikki menee hyvin, että ketään ei tapeta. Hän rauhoitteli ilmeisen vilpittömästi kiinni sidottuja Cluttereita, esti Dickiä raiskaamasta Nancya (perheen tytär), asetti Kenyonin (perheen pojan) mukavaksi katsomalleen sohvalle ja pani tyynyn hänen päänsä alle, että hänellä olisi parempi olla. Kuka asettaa hellästi tyynyn sohvalla makaavan, sidotun uhrin päälle, jonka aikoo kohta ampua haulikolla? (emt., 199).

Capote kuvaa Perryn jonkinlaisena taiteilijasieluna, joka satoi paljon tunnetta mukana raahaamaansa henkilökohtaisten tavaroiden laatikkoon, jossa oli muun muassa kirjoja ja kirjeitä. Perry soitti kitaraa, näki voimakkaita unia ja koki voimakasta tarvetta jakaa asioita ihmisten kanssa. Vaikka nämä ovat ilmeisiä tosiasioita, aiheuttavat näiden asioiden ilmaiseminen kerronnan ja tarinan suhteen ongelmia. Billy Buddin kohdalla kritisoin sitä, että nimenomaan tällaisia tietoja ei esitetty Claggartista, vaikka sellaisia oletettavasti pitäisi elämän mittaan löytyä. Ja koska niitä ei esitetä, vaikka niitä oletettavasti on, tulee kertomuksesta karkea ja subjektiivinen. Mutta tällainen ongelma meillä on nyt Capotenkin valitseman kerronnan piirteiden vuoksi. Nyt meillä on koko romaanin mitalta erilaisia tietoja siitä, jotka rikastavat käsitystämme Perrystä, jollaisia meillä ei Claggarista ole, mutta jollaisia hänellä voidaan olettaa olevan. Mutta kuka tietää, onko kuvamme sympaattisesta Perrystä mitenkään totuudenmukainen? Kenties Capote on romantisoinut Perryä omista henkilökohtaisista syis-

tään⁵² tai romaanitaiteellisista syistä. Tämä onkin sikäli nähtävillä, että Dickistä puhutaan paljon vähemmän ja paljon kuivempaan sävyyn. Vastaavasti Perrystä löytyisi paljon enemmän negatiivista materiaalia ja Dickistä positiivisempaa. Kun tunnetaan Perryn vaikea tausta ja mutkaton lyöttäytyminen Dickin matkaan, on oletettavaa, että Perryn tajunnanvirrasta pitäisi löytyä karkeampia katkelmia, kuin mitä Capote on nyt kirjannut ylös.

Ralph Voss kirjoittaa, että *In Cold Bloodin* esittämä aineisto saisi Perryn osallisuuden Clutterien murhaan näyttämään aivan sattumanvaraiselta, mikäli fakta siitä ei olisi ilmeinen, että halusivat molemmat rahaa ja sopivat tappavansa Clutterit, päästääkseen silminnäkijöistä (Voss 2011, 87). Minusta tämä fakta ei ole niin ilmeinen, sillä usein esimerkiksi ihmiset, joilla on ratkaisemattomia oidipaalisia ongelmia, saattavat odottaa sadun- tai taianomaisia ratkaisuja elämänongelmiin (Young 2001, 6). Perryn tekojen, käytöksen ja puheiden nojalla voidaan monta kertaa ajatella, että juuri tällaiseen naiiviin tapaan Perry suhtautuu elämään.

Kun Clutterit on jo sidottu kiinni, Perry käy ulkona auton luona. Hänen pohdintansa ilmentää tilanteen naiivia suunnittelemattomuutta:

"It was cold, and the wind and the cold felt good. The moon was so bright you could see for miles. And I thought, Why don't I walk off? Walk to the highway, hitch a ride. I sure Jesus didn't want to go back in that house. And yet— how can I explain this? It was like I wasn't part of it. More as though I was reading a story. And I had to know what was going to happen. The end. So I went back upstairs." (emt., 198)

Capoten teos esittelee koko romaanin mitalta kaikenlaisia erehdyksiä, toiveajatteluun perustuvia luuloja, väärinkäsityksiä, onnettomia sattumia ja erityisesti erilaisia psykologisia tekijöitä, jotka toisiinsa liittyessään synnyttävät yhdessä olosuhteiden kanssa toiminnan, joiden nojalla Perry lopulta tekee sen, mitä hän ei olisi oletettavasti tehnyt ennen surmailtaa tai illan jälkeen. Juuri tällaisella mainitulla tavalla Perry haluaa vielä ryöstön aikanakin jättää hankkeen sikseen. "*I sure Jesus didn't want to go back in that house*", Perry toteaa. Toisin sanoen Perry ei halunnut tietoisesti ryöstää tai murhata Cluttereita, vaan hänen toimintaansa ohjasivat jotkut irrationaaliset ja tiedostamattomat tekijät. "*It was like I wasn't part of it*", Perry toteaa tavalla, joka ilmaisee tietoisuuden neuvottomuuden tapahtumista vastaavan ruumiillisen tilan edessä. Erilaisten psykologisten tekijöiden nojalla milloin Dick kieltäytyy, milloin Perry kuvittelee että kaikki menee hyvin, milloin hän lykkää päätöstä puhalttaa peli poikki, kunnes lopulta ensimmäinen murha tapahtuukin "vahingossa"⁵³, äkillisen tunteen vallassa.

⁵² Capoten ja Perryn välillä on kuvattu kirjallisuudessa ja elokuvissa romanttisia tunteita.

⁵³ Murha ei tapahdu harkinnan tuloksena, mistään käsillä olevasta motiivista. Murha tapahtuu sen sijaan, niin

On kaiken kaikkiaan traagista, että murhat suorittaa lopulta Perry, joka ei halunnut mukaan, joka kaikkien valmisteluiden ajan oli yrittänyt hillitä Dickiä ja koettaa saada häntä luopumaan hankkeesta. Perry sanookin jälkikäteen Deweylle puhuessaan, että hän halusi rahaa yhtä paljon kuin Dick, mutta hän toivoi, että he selviäisivät keikasta ilman väkivaltaa: "*Seemed to me we could if we wore masks.*" (emt., 192)

On ilmeistä, ettei Perry olisi tappanut Cluttereita, mikäli Clutterit olisivat tulleet kadulla vastaan joissakin toisissa merkeissä, mikäli asiat eivät olisi pikkuhiljaa ohjautuneet murhaillan olosuhteisiin. Mikäli Cluttereilla olisi ollut enemmänkin rahaa, mutta Dickin "ärsyttävä mahtailu" ei olisi vaikuttanut Perryyn sillä tavalla, että Perry koki halua näyttää Dickille, millainen Dick pohjimmiltaan oli. Perry halusi ilmeisesti saada jonkinlaista korvausta Dickiltä, joka oli niin pitkän ajan esiintynyt kovanaamana ja osaltaan sitten vaikuttanut siihen onnettomuuteen, missä he lopulta olivat⁵⁴. On vaikeaa kuvitella että Perry olisi tappanut Cluttereita ilman, että juuri tämänkaltaiset tilannemuuttajat ohjaavat käytöstä. Olisiko Billy Budd lyönyt Claggartia kuoliaaksi, ellei Claggart olisi ärsyttänyt häntä niin tukalalla tavalla? Tai mikäli Billy ei olisi kärsinyt änkytyksestä? Billy löi Claggartin kuoliaaksi jonkinlaisena vastauksena kokemaansa vääryyteen, hyvin paljon samalla tavalla kuin Perry viilsi Clutterin kurkun auki, vastauksena menneisiin tapahtumiin tiettyjen tilannemuuttajien äärellä. Vastaavasti voidaan kysyä, olisiko Perry viiltänyt kurkkua auki, mikäli Dick olisi ehtinyt väliin, anellut Perryä lopettamaan, tunnustanut esittäneensä kovempaa kuin oli, esittänyt nopeasti väitteet, joiden nojalla heidän kannatti paeta, jättää kelpo perhe rauhaan! Olisiko Billy lyönyt Claggartia kuoliaaksi, jos joku olisi todistanut Billyn puolesta Claggartia vastaan, tai jos Claggart olisi ensin tunnustanut aikeensa, pyytänyt nöyrästi anteeksi. Olisiko Raskolnikov murhannut koronkiskuriämmää, mikäli hän matkalla muorin luokse olisi kompastunut laukkuun täynnä rahaa? Tahto syntyy aikaisempien vaikutusten ja vallitsevien olosuhteiden äärellä, joiden nojalla aivot tekevät abduction tekojen suhteen. Tuntuu ehkä typeryysvältä poistaa syy pahantekijältä ja sitten sanoa, että hän on kelpo mies, kunhan ei vain olisi niin paha! Kuitenkin juuri näin asiat ovat; kukaan ei ole paha, eikä voikaan olla⁵⁵. Kaikilla on vain syyt, jotka riittävien lisämääreiden kanssa aiheuttavat "pahan". Toisin sanoen, kaikki ovat Zimbardolaisittain pahoja, kunhan vain riittävät lisämääreet tuottavat tarvittavat olosuhteet.

kuin Perry myöhemmin sanoo, reaktiona johonkin vanhaan alitajuiseen tapahtumaan (Capote 1966, 307).

⁵⁴ Voss nostaa ylös monta eri kohtaa Capoten romaanista, joiden nojalla Perryn voi ajatella ihailevan Dickiä tämän maskuliinisuuden vuoksi (Voss 2011, 108). Kenties herkkä, huonosta itsetunnosta kärsinyt Perry koki Dickin jollakin tavalla peittäneen hänet, kun hän ei hoitanutkaan asioita niin jämerästi tosipaikan tullen. Tämä ajatus saa lisävahvistusta myöhemmin, kun Perry tekee tunnustuksensa vasta kun hän kuulee, että Dick tunnusti. Perryhän suuttuu hämmästellään kuinka hänen kovana pitämänsä kaveri niin nopeasti murtui.

⁵⁵ Koska ihminen tekee vain sitä mikä on kulloinkin relevanttia suhteessa olosuhteisiin. Mikään hyvyys tai pahuus ilman olosuhteita tai tilannemuuttajia ei siten asetu motiivin alkusyyksi.

Ralph Voss huomauttaa, että Clutterien murhiin saattoi liittyä myös Perryn ja Dickin välinen homoseksuaalinen jännite, jonka Capote jätti pois teoksesta, koska hän ei halunnut vaarantaa teoksen vastaanottoa (Voss 2011, 17). Tällainen väite esittää huolenaiheen sekä Capoten teoksen kertojan luotettavuudelle, että itse teoksen tiedollisen arvon ontologiselle luonteelle. Voss ajattelee, että Perryn ja Dickin välinen homoseksuaalinen jännite on saattanut toimia kausaalisenä tekijänä Herbertin murhassa. Voss ajattelee, että kenties Perryn voipuminen "syvälle jakomielitautiseen pimeyteen" pitää sisällään tällaisen mustasukkaisen motiivin, koska kaikista tulevaisuuteen liittyvistä puheistaan huolimatta Dick halusi raiskata Nancyn. Vossin mukaan tällainen mustasukkainen motiivi vahingoittaa Capoten kattavia, Perryn syyntakeettomuutta puoltavia yksityiskohtia (Voss 2011, 114). Minusta Vossin spekulointi mustasukkaisuuskohtaus ei vahingoita aineistoa Perry Smithin puolesta, vaan päinvastoin, mustasukkainen juonne lisää yhden kausaalisesti ymmärrettävän solmun ketjuun, josta käsin teot ovat syystä tapahtuneita enemmän kuin vapaasti tahdottuja. Perry, joka on aina jäänyt vaille rakkautta ja ihailua, on lyöttäytynyt Dickin matkaan ristiriitaisista syistä. Perry on ihailut Dickiä ja kenties samalla kärsinyt Dickin isottelusta, kokenut itsensä riittämättömäksi, naiselliseksi (ks. Voss 2011, 112 - 113) ja tämän kokemuksen tuskallisuuden kautta pyrkinyt hakemaan jatkuvasti lisätodisteita Dickin miehekkyydelle. Kenties hän murhahetkenä koki Dickin isottelut katteettomiksi ja oman itsensä äkkiä tavallista voimakkaammaksi. Niinpä tilannemuuttujaksi pitää ymmärtää myös Herbertin murhaaminen Perryn eleenä Dickiä kohtaan. Perry osoittaa miehekkyytensä (ei vain Dickille, vaan myös itselleen ja koko maailmalle), seksuaalisen voimansa, turhautumisensa, mustasukkaisuutensa ja oman arvonsa lunastamalla aiemmat puheet (jotka Perryn osalta olivat olleet liioittelua, ja jotka Dickin osalta alkoivat näyttää katteettomilta) varsinaisena konkreettisena tekona.

Kun tri Satten sanoo, että Perry oli syvällä jakomielitautisessa pimeydessä Clutterin tappaessaan, on tämä tärkeässä mielessä sama asia kuin millä tavalla me kaikki toisinaan toimimme. Usein sattuu, että suutumme, loukkaannumme tai ilahdumme olosuhteisiin nähden voimakkaammin kuin olisi syytä. Usein juuri sen vuoksi ihmiset pyytävät anteeksi, seuraavat vaistoaan, luottavat epärehelliseen ihmiseen, kokevat "valaistumisen", löytävät "sen oikean" ja niin edelleen, koska he olivat sotkeneet toisiinsa sen mitä he kokivat⁵⁶ ja sen mitä objektiivisesti ottaen tapahtui. Samassa mielessä Perry ei olisi oletettavasti tappanut Cluttereita, mikäli hän olisi kokenut toisin. Sen sijasta, että tunne vaikutti murhaamisen puolesta, murhaa ei olisi sattunut, mikäli tietoista valintaa ei olisi ollut tukemassa voimakas tappamisen puolesta äänestävä tunne. Hän ei olisi tappanut, vaikka kuinka olisi nähnyt sen parhaaksi, jos hänestä ei olisi löytynyt tarvittavaa tunnetta tai mikäli läsnä olisi ollut

⁵⁶ ks. tietämisen tunne s. 5

poliiseja, tai he olisivat saaneet paljon rahaa ilman, että Cluttereita olisi tarvinnut herättää. Mikäli Perryn ja Dickin menneet elämänvaiheet olisivat olleet ratkaisevan erilaisia, he eivät olisi halunneet lähteä Cluttereiden luokse. Pelkästään Willie-Jayn kohtaaminen olisi riittänyt Perrylle. Mutta jos asiat ratkeavat tunteiden ja menneiden asioiden kumuloivan vaikutuksen nojalla, tällöin kuka tahansa voi joutua murhamieheksi. Perryn murhaa edeltävä aivotilahan oli vuosikausien kumuloitumisen lopputulos. Tulos, jota hän ei aavistanut eikä suunnitellut. Tulos, jollaista Perry ei tietänyt itsessään olevan ja joka ilmaisi itsensä vasta tapahtuman hetkellä – vasta, kun on jo liian myöhäistä. Kenellä meistä on vuosien kuluttua myriadien eri vaikutelmien synteessä viritetty aivotila, jonka me jo ennalta käsin varmasti aavistamme ja suunnittelemme? Take-charge vastuu tänään lieventää kehojen olosuhteiden kumuloitumisen todennäköisyyttä, mutta ottaakseen tällaista vastuuta, agentti tarvitsee halun siihen ja vastuullisuuden tunteen, jotka puolestaan johtuvat aiemmista, tällaisen vastuunoton mahdollistavista tiloista.

Lopuksi muutama sana *In Cold Bloodin* tiedollisesta luonteesta. Mikäli Vossin epäily Perryn ja Dickin väleistä on totta, *In Cold Blood* ei ole niin totuudenkaltainen kuin se voisi olla. Mutta *in Cold Blood* ei minusta menetä ei-fiktio statustaan tällaisen seikan nojalla, koska teoksessa on olennaisesti pyritty kertomaan totuus. Se, että tällainen varsin relevantti tieto on jätetty pois, ei muuta sitä, että asiat tapahtuivat oletettavasti hyvin pitkälle juuri Capoten kuvaamaan tapaan. Vaikka teoksesta ilmeisesti puuttuu tärkeitä kohtauksia⁵⁷ Perryn ja Dickin väliltä, puuttuu teoksesta (kuten kaikista teoksista) yhtä lailla paljon kausaalisesti tärkeää materiaalia. Niinpä tarina on formaaliltaan muodoltaan sellainen kuin on ja Capoten narraatio tästä kertomuksesta, asioista sellaisina kuin ne tosiasiallisesti tapahtuivat, on sitten tietoisesti orkestroitu abstrahointi, joka välttämättä on subjektiivinen ja tietystä positiosta ilmaistu. Capoten pois jättämä detalji vahvistaa kuitenkin argumenttia tarinasta sellaisena kuin se tosiasiallisesti on ja kertomusta subjektiivisena ja epäluotettavana abstraktiona.

Edelleen, koska murha tapahtuu kuitenkin olennaisesti sellaisen emotionin nojalla, jota ei representoida kielellä ymmärrettävään muotoon, eivät mahdollisesti puuttuvat detaljit muuta lukijan suhtautumista tärkeimpiin asioiden välisiin suhteisiin. Jälkikäteen ajateltuna Capoten ratkaisu tuntuu heikentävän teoksen tiedollista arvoa, mutta ei kuitenkaan siinä määrin, etteikö teosta voisi edelleen pitää totuudenkaltaisena.

⁵⁷ Jos ei varsinaisesti romanttisia kohtauksia, niin kuvauksia esimerkiksi toiveista tai tukahdutetuista tunteista.

5.4 The Demon

Hubert Selby Jr.:n kirjoittama, vuonna 1972 ensikertaa ilmestynyt, vielä suomentamaton *The Demon*, on kiinnostava esimerkki teoksesta, jonka kertojan voidaan deterministisen teorian kontekstissa ajatella puolustavan moraalisen syyntakeettomuuden purkavaa luentaa "vastoin" sisäiskertojan tarkoitusta. Huomattavaa on, että tässä mielessä kertoja narratoi formaalista tarinasta abstrahoidun kertomuksen ja sisäiskertoja puolestaan ehdottaa suositeltua tulkintaa, jolla ei ole välttämättä mitään tekemistä tarinan loogisen rakenteen kanssa.

The Demon on traaginen kertomus lapsuuden traumojen tuhoavasta voimasta, kehityskertomus tukahdutettujen tunteiden kuristavassa otteessa onneaan etsivästä miehestä ja take-charge vastuun ottamisen vaikeudesta. *The Demon* kuvaa kuinka Harry Whitesta, vasta collegesta valmistuneesta, kaikkien pitämästä nuorukaisesta tulee taloudellisesti menestynyt mies, seksiaddikti ja murhaaja. Harry avioituu, tulee isäksi, alkaa pettää vaimoaan, alkaa varastella ja lopulta hän murhaa kolme ihmistä ja itsensä. Teoksen kertoja ja paratekstit (epi- ja peritekstit, arvostelut, tutkimukset) ilmaisevat suhteellisen yksimielisesti että Harry on paha, hirviö, hullu, demonin riivaama, tunteeton murhaaja ynnä muuta.

Epigrammit, jotka yhdessä teoksen nimen kanssa tekevät voimakkaan vaikutuksen, kulkevat kukin omalla sivullaan, tässä järjestyksessä tähän tapaan:

This book is dedicated to Bill, who helped me learn I must surrender to win

A man obsessed
is a man possessed
by a demon

Blessed is the man that endureth temptation: for when he is tried, he shall receive the crown of life, which the Lord hath promised to them that love him. Let no man say when he is tempted, I am tempted of God: for God cannot be tempted with evil, neither tempteth he any man: But every man is tempted when he is drawn away of his own lust, and enticed. Then when lust hath conceived, it bringeth forth sin: and sin, when it is finished, bringeth forth death. James 1: 12– 15

I sought the Lord, and he heard me, and delivered me from all my fears. They all looked unto him, and were lightened; and their faces were not ashamed. This poor man cried, and the Lord heard him, and saved him out of all his troubles. Psalms 34: 4– 6

Kirjallisuudentutkija Gerard Genette toteaa epigrammien (tämä pätee näiltä osin myös siteeraamaani omistuskirjoitukseen) olevan tekijän taholta "mykkä ele", jonka tulkinta jää lukijalle (Genette 1997, 156). Edelleen Genette sanoo epigrammien merkityksen olevan teoksen nimen ja- tai sisällön valaisemisessa sekä tunnelman, epigrammi-efektin luomisessa (emt., 159–160).

'Demonin' romaanin nimessä, voi ymmärtää metonymiana, joka kokoaa yhden ilmaisun alle kaikki ne ei-yliluonnolliset ainekset, jotka yhdessä vaikuttavat päähenkilön toimintaan. Demonin voi ymmärtää myös metaforana, joka viittaa yhden ilmaisun alla kaikkiin niihin tekijöihin, joiden nojalla Harry tuomitaan demoniksi. Kolmanneksi demonin voi ymmärtää viittaavan, että päähenkilö on kirjaimellisesti tai symbolisesti demoni. Neljänneksi nimi voi viitata entiteettiin, joka päähenkilöä, ohjaa.

Nämä epigrammit yhdessä teoksen nimen ja takakansitekstin⁵⁸ kanssa ottavat siis voimakkaasti kantaa teoksen tulkintaan ja tapahtumiin. Jaakobin kirjeen kohta tuntuu sanovan, että Harryn oma himo kiusasi häntä. Psalmin jälkeen tuntuu varsin johdonmukaiselta ajatella, että mikäli Harry olisi todella etsinyt apua, hänet olisi armahdettu tilastaan. Yhdessä romaanin nimen ja ensimmäisen epigrammin kanssa lukija kallistuu helposti ajattelemaan, että tässä meillä on jokin merkillisen paha mies, joka on itse syypää pahuuteensa. Himokin tuntuu omalta syytä, jos sen palkkana on kuolema, joka olisi voitu välttää pyytämällä apua. Tutkielman kannalta tarinan vahvuus on siinä, että vaikka Harryn tietoisuuden kannalta nämä ruumiilliset, tiedostamattomat paineet vertautuvat riivaajaan, ei koko romaanin aikana tapahdu yhtäkään tekoa, joka ei motivoituisi jostain Harryn tietoisuuden ulkopuolisesta syystä.

Kaikki mitä Harry tekee, on aina reaktio johonkin tarpeeseen, tekoja ja ajatuksia edeltävään syyhyn, jonka hän sitten ratkaisee parhaansa mukaan. Aina ennen pahoja tekojaan, hän ensin yrittää tukahduttaa halunsa vähemmän vahingollisilla tavoilla. Hän tekee parhaansa välttyäkseen tekemästä myöhempiä tekojaan, ohjatakseen toimintaansa muualle, tehdäkseen parannuksen, muuttuakseen toisenlaiseksi. Huomattavaa on, että tarinaa on ylipäänsä vaikeaa kertoa toisella tavalla. Mikäli Harry ei kokisi lainkaan mielipahaa pahoista teoistaan, hän olisi esimerkiksi täysi psykopaatti, eikä tarina olisi lainkaan sama. Harry on kieltämättä paha siinä merkityksessä kuin aiemmin on argumentoitu, mutta teos ei esitä yhtäkään tekoa, jonka hän olisi tehnyt ilman syytä. Syyt, joiden nojalla hänen asiansa ratkeavat, eivät ole hänen vallassaan, jolloin voidaan metonymisesti sanoa, ettei Harry tehnyt mitä teki, vaan demoni.

⁵⁸ Palaan takakansitekstiin myöhemmin sivulla 115.

Oleennaista on huomata, että vaikka Selby ei tietävästi ollut jyrkkä deterministi, hänen teoksensa, niin kuin kaikki romaanit yleensä, puolustaa implisiittisesti jyrkkää determinismää aiemmin argumentoidussa merkityksessä. Emme ymmärrä teoksia, joiden tapahtumat eivät johdu aikaisemmin esitetystä materiaalista. Kaikki tapahtumat johtuvat jostakin; päällisin puolin motivoitumattomat teot, pahat ja irrationaaliset teot ovat pahoja ja irrationaalisia vain siinä merkityksessä kuin mitä sanotaan silloin, kun tapahtumien tarkkoja kausaalikulkuja ei kyetä osoittamaan johdonmukaisesti näkyviksi. Niinpä kaikki Harry Whiten teot johtuvat virheettömästi ja joustamattomasti aikaisempien tilojen vaikutuksista ja kaikelle mitä hän tekee, vaikka emme niitä kykenisi osoittamaan, on olemassa selkeät syyt.

Tutkielman kannalta huomattavaa on, ettei kertomusta voida kunnolla pystyttää ilman, että tällaisia syitä esitetään. Syyt on esitettävä, muuten kertomus etenee täysin arbitraariseen tapaan, jolloin mikään ei johdu mistään eikä johda mihinkään, eikä minkäänlaisia pysyviä rakenteita voida hahmottaa. Tällaisessa tekstissä on yhden tekevää mitä sanotaan, koska mikään ei johdu mistään, eikä johda mihinkään. Kertomus romahtaa kasaan, kun kukaan ei voi sanoa, tehdä eikä aikoa mitään, jos minkäänlaisia syitä tai seuraamuksia ei ole. Mahdollisimman kokeellisetkin, kaikki perinteiset ymmärtämisen tavat hylkäävät tekstit ankkuroituvat erilaisiin kausaaliin tekijöihin, ollakseen edes jollakin tavalla mielekkäitä.

Tältä pohjalta katson Harryn onnettomuuksien johtuvan pääasiassa tietämättömyydestä, ajattelemattomuudesta Eichmannilaiseen tapaan, jonka nojalla hänen pahat tekonsa ovat edelleen erehdyksiä ja luonnollista paha. Niinpä Harry olisi voinut onnistua, mikäli tärkeät muuttujat olisivat olleet toisin, mikäli hän olisi tietänyt paremmin. Sam Harris toteaa nasevasti, kuinka me lukisimme oikeudet bakteereille ja viruksillekin, mikäli sillä voisimme estää niitä vahingoittamasta meitä (Harris 2012, 59). Tämä onkin oikein, sillä tietystihän me pyrimme teknologian kehittyessä hillitsemään sellaisia luonnon voimia, joista seuraa luonnollista paha. Samassa mielessä humalassa ajaminen kielletään, nuorille annetaan valistusta päihteistä ja seksistä, jotta voitaisiin ehkäistä erehdyksistä ja tietämättömyydestä johtuvia kärsimyksiä. Tällaisia pahoja tekoja ovat myös eietoisista motiiveista, tukahdutetuista tunteista ja tietämättömyydestä tehdyt Harry Whiten teot.

Teoksen alussa onni hymyilee taivaallisen karisman omaavalle Harry Whitelle, joka onnistuu kaikessa mitä hän päättääkään tavoitella. Hän pääsee suoraan koulunpenkiltä kasvavaan yritykseen töihin, hänellä on ystäviä ja menestystä naisten parissa. Kaikki on välittömässä subjektiivisessa kokemuksessa hyvin. Harry pitää työstään, on onnellinen ja nauttii naisseikkailuistaan. Arki sujuu hyvin tällaiseen tapaan, kunnes hän alkaa myöhästellä työpaikaltaan jatkuvien naisseikkailuidensa

vuoksi. Harrya alkaa ihmetyttää miksi hän ahdistuu niin suunnattomasti esimiehen moitteista tai mahdollisista moitteista. Ja edelleen, miksi hän ei onnistu tulemaan ajoissa töihin, vaikka niin kovasti yrittää? Hän kerta kaikkiaan kadottaa ajantajunsa naisten seurassa. Niinpä hän päättää pidättäytyä tapaamasta naisia ensin sunnuntai-iltaisina ja sitten työpäivien ruokatunneilla. Hetken aikaa kaikki sujuu paremmin; hän ei enää myöhästele, koska syö lounaansa työpaikalla. Mutta pian uudenlainen ahdistus alkaa kalvaa ja pakottaa hänet ulos. Hän ei kerta kaikkiaan jaksakaan olla ilman naisia. Tällaisella tavalla hänen kalvavat ahdistuksensa ja vaikeutensa kasvavat halvaannuttavan rajuiksi psykosomaattisiksi oireiksi, jotka pakottavat hänet etsimään helpotusta hinnalla millä hyvänsä. Näin Harry pikkuhiljaa syöksyy kohti turmiota.

Harry White on päältä katsottuna "paha mies", eräänlainen hirviö, jonka tekoja "ei voida käsittää". Harry työntää ensimmäisen uhrinsa metron alle ja jää verisenä, kuumeisessa kiihkossa seuraamaan tilanteen kehkeytymistä. Toisen uhrinsa hän puukottaa Times Squarella keskellä väenpaljoutta. Kolmannen uhrinsa hän valikoi tarkemmin ja puukottaa hänet keskellä pääsiäisjumalanpalvelusta.

Kertoja kuvaa Harryn irrationaalisia ruumiillisia tuntemuksia, joita tukahdutetut tapahtumat ja tunteet sekä tiedostamattomat ajatukset saavat aikaan. Samalla kertoja tulee näyttäneeksi lähes rautalangasta vääntäen kuinka pahat teot syntyvät. Lukija, niin kuin Harry itsekin, ovat tajunnanvirran, tietoisuuden ja ruumiin reaktioiden todistajia, pinnan alla kuohuvan tulivuoren syvärakenteiden pahaenteisen liikehdinnän sivusta seuraajia. Asiat ilmaisevat itsensä, kehkeytyvät olosuhteiden ja muuttujien puristuksessa ja laukeavat johdonmukaisella tavalla. Tavalla, jonka puolesta Harry tietoisuus-laitetta parhaansa mukaan käyttäen, usein tunteiden manipuloimana valitsee, mutta jota hän sitten jälkikäteen katuu. Katuu, vaikka ei ymmärrä miksi katuu. Jokin osa aivoissa panee hänet kärsimään, jota vastaan hän yrittää argumentoida ja puolustautua, vaikka hän ei mielestään ole tehnyt mitään pahaa, korkeintaan vähän erehtynyt.

5.4.1 Moraalistandardi

Harry Whiten ongelmia voidaan kuvata muun massa ulkoisen moraalistandardin puutteena. Kantin mukaanhan kaikki teot ovat pahoja, jos ne eivät johdu kategorisesta imperatiivista. Sen lisäksi, että teot ovat vain sattumalta hyviä, jos ne eivät johdu hyvästä maksimista, sattumanvarainen henkilökohtaiseen päättelyyn tai omatuntoon perustuva toiminta johtaa generalisoitaessa erehdyksiin. Harry tunnetaan teoksen alussa Harry the Loverina, kuuluisana naimisissa olevien naisten kaatajana. Harry ei kuitenkaan koe toimintaansa pahaksi, päin vastoin:

"Actually, Harry felt he provided a very valuable service. Who knows how many marriages he may have helped with his ministrations? He may have saved more than just marriages, he maybe have saved lives too. Who knows how many woman are alive and well because the pent-up tensions, anxieties and frustrations were not allowed to build to the point of insanity or death, but were punctured by Harry White in hot pursuit of his avocation?" (Selby 1977, 4).

Kertojan mukaan Harry kokeen nimenomaan parantavansa maailmaa, tekevänsä hyvää. Eikä hän koe vain tekevänsä hyvää; lisäksi hän on onnellinen. Kertoja kuvaa Harryn tunnelmia sen jälkeen, kun hän on viettänyt tuntikausia erään naimisissa olevan naisen sängyssä:

"Harry stood on the street for a moment, breathing the fresh air. After a couple of days on a fishing boat, that bedroom should smell natural to her husband. Harry laughed out loud and started walking. His step was brisk and buoyant. The air and the night were refreshing, and the sky had a glitter or two of star. It was a beautiful night, a beautiful world. This was probably the best weekend of his life.... Yeah, of anybodys life. Harry was one with himself, his fellow man and God". (emt., 36).

Lukijan pitää päättää onko Harry rehellinen itselleen. Kokeeko Harry aidosti tähän tapaan, vai puolustautuuko hän piilevää syyllisyyttä vastaan ajattelemalla tähän tapaan? Ongelmaksi jää Harryn kokema onnellisuus, joka vastaa asiaan lukijan puolesta: Harry itse ajattelee tietoisesti kokevansa juuri kokemaansa tapaan. Mikäli yhteiskunta ei yhdessä sitoudu kategorisen imperatiivin kaltaiseen moraalistandardiin, josta ei saa koskaan poiketa missään asiassa, kuka voi Harrya sitten moittia, jos hän tekee niin kuin tekee sen vuoksi millainen hän on. Ilman ulkoista standardia ihmiset toimivat niin kuin parhaaksi näkevät, eikä enempää voida vaatia, kunhan lakeja ei rikota. Ongelmallista on, että tällä tavalla ajateltuna lähestulkoon mitä tahansa voidaan oikeuttaa. On vain sattumaa milloin jonkun teot ovat minkään standardin vaatimusten nojalla kelvollisia. Sen vuoksi Kant esittää, että meidän pitää aina tehdä tietyllä tavalla, jopa vastoin intuitiota tai muuten pätevältä vaikuttavaa päättelyä, jos niin vaaditaan.

Aiemmin puhuttiin⁵⁹, että periaatteessa ei ole yhdentekevää mitä ajatellaan, vaikka ajatuksilla ei olisikaan välittömiä huonoja vaikutuksia (esim. hyvinvointia vähentävinä tekoina), sillä ajatukset joita ajatellaan, johtavat sellaisiin ajatuksiin, jotka johdetaan näistä aikaisemmista ajatuksista ja siten ajatukset, joita myöhemmin ajatellaan, ajatellaan sen vuoksi, mitä on aikaisemmin ajateltu. Niinpä jos ajatukset ovat huonoja ja johtavat huonoihin tekoihin, johtuu se osittain siitä mitä on aikaisemmin ajateltu. Edelleen, kuten Damasio ajatteli⁶⁰, johtavat ajatukset fyysisiä muutoksia aivoihin, jolloin tiettyjen asioiden ajattelemisen muodostuu fyysisten muutostenkin vuoksi luontevammiksi. Niinpä jollakulla on fysikaalisten ja aiempien kokemusten nojalla huonoja

⁵⁹ ks. s. 69 - 70.

⁶⁰ ks. s. 57.

ajatustapoja. Tässä mielessä Harry the Loverin naisseikkailuilla ei Harryn mukaan vaikuta olevan vaikeita seuraamuksia, päinvastoin, hän kokee tekevänsä hyväntekeväisyyttä (joskaan emme voi tietää mitä naisten elämissä Harryn poistuttua tapahtuu), huolimatta siitä, että usein tällainen ajattelu perustuu itsepetokseen. Kun Harry sitten menee naimisiin, ei hän kykene pidättäytymään naisseikkailuista, vaan jatkaa entisiä harrastuksiaan, oletettavasti osittain aikaisempien kokemustensa vuoksi. Jos Linda olisi ollut hänen ensimmäisensä, olisi hänellä oletettavasti ollut huomattavasti korkeampi kynnys pettää Lindaa. Mutta nyt hän ei enää ole Harry the Lover, vaan Harry White, aviomies. Nyt hänen aviolliset velvollisuutensa asettavat ulkoisen standardin, jota vasten Harry peilaa tekojaan.

5.4.2 Halut, valinnat ja teot

Harry on autuaan tietämätön kantamistaan traumoista. Hän etenee urallaan ja hyppii naisseikkailuista toiseen. Kaikki sujuu. Harry esitetään jonkinlaisena luonnonlapsena, kunnes hän alkaa kokea naisten kanssa touhuamisen pakkomielleeksi, joka alkaa haitata hänen työskentelyään. Harry myöhästelee töistä, hänen esimiehensä Wentworth nuhtelee häntä, hän unohtaa isoäitinsä syntymäpäivät, hänelle kuulunut ylennys menee toiselle – tapahtumia, jotka kaikki herättävät Harryssa äärimmäisen voimakkaita fyysisiä reaktioita ja sisäistä raivoa. Tällä tavalla Harry, jonkinlainen nero työssään, alisuoriutuu ja kärsii, kunnes hän tutustuu Lindaan, tulevaan vaimoonsa. Vielä seurusteluaikana Harry makaa välillä muiden kanssa, mutta kertoja ilmaisee asian sivulauseessa, eikä Harry pidä asiaa huomionarvoisena. Työt sujuvat taas, ja kun he sitten avioituvat, Harry jättää muutkin naiset. Huomattavaa on, että Harry kokee rakastuneensa Lindaan ja avioituvansa hänen kanssaan vilpittömästi rakkaudesta. Rivien välistä voi kuitenkin ymmärtää, että Harry rakastui Lindaan ja meni hänen kanssaan naimisiin myös suurelta osin sen vuoksi, että Wentworthin mukaan uralla eteneminen edellyttää rauhallista, luotettavaa perhe-elämää, josta käsin vastuut ja velvollisuudet tulevat luotettavasti hoidetuiksi (Selby 1977, 136.). Tällaisen ajatuksen voi nostaa Harrya vastaan, mutta toisaalta, Harrya puolustaen voidaan myös kysyä tylyn naturalistisesti, Dawkinsia⁶¹ mukaillen, kuka meistä pariutuu tai tekee mitään muutakaan ilman joitakin välineellisiä tavoitteita, jotka joku voisi rivien välistä löytää?

Sellaisina kertoina kun tärkeät ulkomaalaiset vieraat tulivat paikalle, Harry tapasi osallistua esimiehensä kanssa yritysten välisiin liikeneuvotteluihin, mutta jättäytyi pois neuvotteluita seuranneilta illanistujaisilta. Eräänä tällaisena kertana Harry koki olonsa niin mukavaksi ja

⁶¹ Dawkins 2006, 2 & 66

turvalliseksi, että hän lähti neuvotteluiden jälkeen muun porukan mukaan jatkoille. Muut valitsivat naiset itselleen; yksi naisista tuli istumaan sohvalle Harryn viereen. Harry viihdytti naista, tanssittikin häntä, ilman minkäänlaisia taka-ajatuksia. Harryn tarkoituksena oli istua hetken aikaa, ja sitten lähteä kotiin. Mutta yllättäen, kun muut olivat lähteneet, Harry tajusi, ettei yksi kerta voi mitään haitata. Varsinkaan, jos hän ei yhdy naiseen, vaan antautuu vain suuseksiin. Seuraavana aamuna Harry herää kuitenkin voimakkaaseen, lähes invalidisoivaan syyllisyyden tunteeseen, joka helpottaa vasta illalla, kun Linda tulee yllättäen itse pyytämään anteeksi sitä, että hän oli ollut liian kiireinen heidän poikansa kanssa. Linda koki laiminlyöneensä Harrya, joka koki olonsa rauhoittuvan Lindan syleilyssä. (emt., 159 - 163).

Seuraavat kuukaudet sujuivat taas hyvin. Kotona kaikki kunnossa, työt sujuivat eikä Harry ajatellut muita naisia. Kunnes jälleen Wentworth järjesti illanistujaiset, jonka päätteeksi Harry makasi vieraan naisen kanssa. Kertojan mukaan Harry oli yllätynyt tapahtuneesta, hän ei ollut aikonut maata kenenkään kanssa; Harryn tarkoitus oli vain viettää iltaa yrityksen parhaaksi. Harry ei voinut käsittää kuinka tapahtunut oli mahdollista ja hän tukahdutti pahan olonsa parhaansa mukaan, kunnes sama tapahtui taas joidenkin kuukausien kuluttua. Kun Harry kolmannen kerran jälkeen ymmärtää, ettei kykene kontrolloimaan itseään, että hän todella tekee jotakin, mitä hän ei lainkaan suunnittele, päättyy hän kontrolloimaan tilaansa valitsemalla heittäytyä pari kertaa kuukaudessa johonkin irtosuhteeseen. Ei siksi, että hän niin halusi vaan siksi, että hänen voimakkaat ahdistuksensa pakottavat hänet joka tapauksessa toimimaan niin, jonka vuoksi on parempi, että hän tekee tekonsa valvotusti ja tietoisesti. Sillä vahingossa toimitetut erehdykset aiheuttivat hänessä niin vaikeita ahdistustiloja, että ne alkoivat jo häiritä hänen työtään ja perhe-elämäänsä, mikä taas ei tullut kuuloonkaan.

Tässä kohtaa lienee olennaista huomata, että erilaisista moraalistandardeista ja niiden vaatimuksista huolimatta Harry ei edelleenkään koe tekevänsä pahaa. Päinvastoin, hän teki oikeastaan vain sitä mitä kaikki muutkin aviomiehet tekevät, erityisesti miehet hänen ympyröissään. Lisäksi hän ei muista luvanneensa Lindalle uskollisuutta (emt., 173). Lukijan lienee järkevää muistaa myös, että Harry on maannut satojen avioliitossa olleiden naisten kanssa, joiden voi olettaa vaikuttaneen Harryn käsityksiin ihmisten keskinäisestä uskollisuudesta. Naisethan lähtevät Harryn mukaan puolesta sanasta. Kaikkihan niin tekevät, ei mikään iso juttu. Samanlaisen päättelyn nojalla Harry oikeuttaa myös myöhemmin alkavan varastelunsa. Tavarat olivat vakuutettuja, kukaan ei kärsinyt henkilökohtaisesti. Sitä paitsi hän uskoi, että tavarat, jotka hän jätti kadulle, tulisivat usein palautetuiksi. Ongelma on enemmänkin siinä, ettei Harry tee sitä mitä hän haluaa tehdä. Hän

haluaisi keskittyä työhönsä ja perheeseensä, mutta ei tule toimeen poikkeuksellisten ahdistustensa kanssa.

Olennaista ei ole se mitä Harry tosiasiallisesti kokee, koska jos hän tosiasiallisesti kokee tekevänsä väärin, niin kuin hänen selittelevän rationalisoimisensa nojalla voisi ajatella, mutta suojautuu tunteelta puolustautumalla mainituilla tavoilla, hän tällöin kokee tekevänsä väärin, mutta ei tule siitä tietoiseksi. Tavalliseen tapaan ajateltuna me vaadimme, että ihmisten pitää ottaa vastuu tekemisistään ja pystyä tulemaan tietoisiksi tällaisista asioista. Toisin sanoen, emme hyväksy sitä, että Harry rationalisoi tekonsa ja soimaavan omatuntonsa pois. Edellytämme sen sijaan, että ihmisten pitää hyväksyä tekonsa. Niinpä ajattelemme, että Harryn tulisi kertoa asioistaan Lindalle ja hakeutua hoitoon.

On kuitenkin kaksi erillistä asiaa vaatia tällaista joltakulta ja se, kykeneekö joku tosiasiallisesti tällaiseen ilman ulkopuolista interventiota. Voidaan myös ajatella, että pahuus on juuri siinä, että kieltäytyy tulemasta tietoiseksi näiden taipumusten pahuudesta; silmien sulkeminen Eichmannilaiseen tapaan on juuri se nimenomainen teko, joka usein on paha ja mahdollistaa pahan. Me ajattelemme, että pahan tekemisen täytyy tuntua, ja että katseen pois kääntäminen on valinta pahan puolesta. Ajatella näin, on kuitenkin samaa kuin väittää, että Harrylla ei ollut syytä tehdä niin kuin teki ja että hänellä oli syytä tehdä toisin kuin teki, vastoin sitä mitä teki ja vastoin sitä mitä kertoja kertoo. Edelleen, on naturalistisesti johdonmukaista ajatella myös, että kukaan ei käännä katsettaan pois kevyin perustein, ilman hyvin tärkeitä syitä. Niinpä jos Harry olisi ottanut vastuun tekemisistään, hänen olisi pitänyt kohdata sisäinen demoninsa, joka, niin kuin kohta nähdään, oli mahdotonta.

Erään tällaisen ahdistuksen vuoksi tapahtuneen syrjähyppyn jälkeen Harry vie Lindalle huonekasvin. He ilahtuvat molemmat, jonka jälkeen Harry ostaa pian uuden kasvin. Sitten hän ostaa huonekasvien hoitoon liittyviä kirjoja, ja kohta hän kykenee vaihtamaan perjantaiset naisseikkailut perjantaisin ostettuihin huonekasveihin. Kun tämä huonekasvien mahdollistama helpotus oli joidenkin kuukausien jälkeen kulutettu loppuun, palasi Harry taas murheellisena naisten pariin. Pian hän kuitenkin huomasi saavansa saman helpotuksen kuin minkä hän sai naisista ja huonekasveista, jättämällä lounaan maksamatta:

"The quality and quantity of his work increased. And all with the sense of freedom. Whenever that gnawing started in his gut and his skin seemed to become alive with ants, and those vague and undefined anxieties started to haunt him, he simply went out and had a free lunch. Just like that. So simple he found it almost impossible to believe. But there it was. And there he was. One free meal and he felt fine." (emt., 242 - 243).

Kun teho ilmaisesta lounaasta oli kulutettu loppuun, Harry keksi nopeasti alkaa varastella kolikoita, joita hän löysi toimiston laatikoista. Kun kaikki työntekijät olivat lähteneet kotiin, hän kuljeskeli ympäri toimistoa ja poimi huomaamattomia kolikoita, kunnes ajan mittaan alkoi kerätä kelloja ja koruja, sitten erilaisia toimistovälineitä ja koneita kuten laskimen ja kirjoituskoneen. Myöhemmin hän alkoi tehtailla murtoja, jotka nekin menettivät tehonsa joidenkin kuukausien kuluttua. Sitten eräänä iltana Harry seiso i metrotunnelissa ja katsoi lähestyvää junaa ja tuns i voimakasta halua hypätä junan alle. Mutta kun juna suhahti ohi, hän tuns i kehossaan ihmeellisiä, ennen kokemattoman voimakkaita hyvänolon tunteita. Hänelle oli puhuttu jotakin, hän oli ymmärtänyt jotakin, jotakin, mistä hän ei vielä ollut tietoinen, mutta jonka hän ties i ratkaisevan kaiken⁶². Hänen ahdistuksensa olivat takanapäin. Kesti viikkokausien ajan ennen kuin Harry tuli tietoiseksi siitä että hän aikoi tappaa jonkun. Ja kun hän tajusi asian, hän kykeni jälleen odottelemaan, viivyttelämään ja nauttimaan ajatuksesta. Aina kun häntä alkoi ahdistaa, hän ajatteli vain tulevaa tappoa, ja ahdistus muuttui suunnattomaksi helpotukseksi, nautinnon ja vallan tunteiksi. Kertoja ei sano Harryn kärsineen tunnon vaivoista. Päinvastoin, Harry koki jälleen tekevänsä palveluksen maailmalle. Hänhän aikoi valita kohteekseen jonkun syrjäytyneen, jota kukaan ei kaippaa:

"What could life possibly hold for them? [...] They obviously did not live, they merely and barely existed. [...] He would be doing them and the world a service" (emt., 267).

Ensimmäisen murhan jälkeen Harry elää vapaana ja onnellisena kuukausia, ennen kuin ahdistus palasi takaisin. Toisen murhan hän suorittaa vuoden kuluttua ensimmäisen jälkeen. Mutta heti toisen murhansa tehtyään hän tajusi, että vuoden sijasta hän sai nyt jälkimmäisellä kerralla vain muutamia viikkoja. Eivätkä nämä viikot olleet onnellisia, vapaita hyvinvoinnin viikkoja vaan hermostuneisuuden, paljon aiempaa suurempien ahdistusten, unettomien öiden ja erilaisten pelkotilojen viikkoja, joiden päätteeksi Harry lähtee "hetken mielijohteesta"⁶³ kotoa. Harry viettää seuraavan viikon lopullisesti romahtaneena. Hän istuu tuntikausia paikoillaan, mitään ajattelematta, demonin syötäväksi antautuneena. Hän kiertelee kauppoja sopivaa murha-asetta etsimässä, vaimon, Wentworthin ja poliisin etsiessä häntä. Harry odottaa päivää ja hetkeä, jona Leterman tulee pitämään pääsiäisjumalanpalveluksen. Harry istuu ja tuijottaa järveä tunnottomana, tunteistaan etääntyneenä. Vain tämä tunnottomuus mahdollistaa hänen tekonsa. Ja vain lupaus teosta mahdollistaa tunnottomuuden. Kun Harry on puukottanut Letermanin ja paennut katedraalista housut siennesteestä märkinä läheiseen puistoon, tulvahtaa hänen mieleensä lapsuudenaikainen

⁶² Ks. tietämisen tunne s. 5

⁶³ Harry voi kohtuullisen hyvin kunnes näkee palmusunnuntaina kardinaali Letermanin televisiossa ja kuulee, että hän pitää pääsiäissunnuntaina jumalanpalveluksen St. Patrickin katedraalissa. Hän ei vielä tiedä pääsiäisen ja hänen traumojensa yhteydestä.

kohtaus alastomasta pikkutyöstä, pääsiäismekkoa tytölle sovittavasta isoäidistä ja Harrysta tuijottamassa paljastettua lihaa. Harry alkaa oksennella ja itkeä kontrolloimattomasti ja alkaa sitten paeta näitä näkyjä ja kauhuja; hän juoksee mielipuolisena kunnes ei jaksa enää, mutta näkyjen ja muistojen pakottamana jatkaa juoksemista kerta toisensa jälkeen, kunnes hän saapuu satamaan. Satamassa hän äkkiä tajuaa kuinka yksinkertaista näiden tuskien lopettaminen onkaan, hän on vihdoinkin löytänyt lopullisesti toimivan ratkaisun. Niinpä hän heittäytyy hyiseen veteen. Kun hänen rimpuilunsa lakkaa, levittäytyy "totuus hänen elämästään" hänen silmiensä eteen ja hän kuolee tukahtuneeseen huutoon.

5.4.3 Paratekstit ja vaihtoehtoinen tulkinta

The Demonin 1977 julkaissut Marion Boyars on painattanut teoksen takakanteen tekstin, jonka mukaan Harry White on muun muassa sydämetön, kylmä ja dissosioitunut, ja silti miltei mukava. Vähän myöhemmin sanotaan, ettei kenties mikään voi, tai kenties minkään ei pitäisi voida selittää demonia, joka Harryn on vallannut. Tällaiset paratekstit ovat hyödyllisiä markkinoimaan teosta, mutta sen lisäksi että ne ohjaavat tulkintaa, ne eivät ole deterministisesti ottaen tosia. Kuinka niin mikään ei voi tai minkään ei pitäisi voida selittää Harryn käytöstä? Eikö päinvastoin ole hyvinkin tärkeää, että tällaisten asioiden toimintaperiaatteet tunnetaan? Eikö ole selvää, että Harryn tila johtuu jostakin, ennemmin kuin ei mistään?

Vastaavasti Selbyn tuotantoa tutkivassa teoksessa *Understanding Hubert Selby jr.* James Giles sanoo, että Harry White luulee pitävänsä naisista, vaikka tosiasiallisesti Harry vain haluaa heitä seksuaalisesti ja arvostaa heidän kehojaan lähinnä vaaran ja rangaistuksen välikappaleina (Giles 1998, 78). En kannata Gilesin tulkintaa, mutta hänenkin tulkintansa tukee esittämäni yleisajatusta ihmisten syyntakeettomuudesta ja pahan purkautumisesta. Riitta Hyrck kuvaa skitsoparanoidisessa tilassa olevan henkilön toimintaa tähän tapaan. Häntä eivät:

"[...] pahojen ihmisten kärsimyksen syyllistä. He ovat ne ansainneet. Hän tuntee jopa voitonriemua nähdessään objektin voivan huonosti. Maanista ylivaltaa käyttävä kieltää objektin todelliset ominaisuudet ja projisoi tähän sellaiset puolensa, joita ei itsessään siedä." [...] "Se joka on saanut siirretyksi pahan itsestään toiseen, voi tuntea olevansa täydellinen". (Mälkönen 2006, 259).

Toisin sanoen, Gilesin kuvaaman kaltainen henkilö ei, vaikka Giles olisi oikeassa, toimi subjektiivisesti ottaen, omasta mielestään huonosti, koska hän ei tavoita tätä asiaa itsessään.

Vähän myöhemmin, pohtiessaan Harryn naisseikkailuiden ja varkauksien merkityksiä, Giles sanoo,

että Harrylle tärkeää on vain hänen oma röyhkeä itsekeskeisyytensä, vain hänen omat tunteensa ovat tärkeitä. (Giles 1998, 79). Tällainen ajatus tuntuu huolimattomalta tulkinnalta, erityisesti, kun Giles pitää lähes itsestään selvänä sitä, että Harryn ongelmien taustalla on kyse jonkinlaisesta ratkaisemattomasta oidipaalisesta ongelmasta (emt., 76). Harry huolehtii jatkuvasti muiden ihmisten tunteista ja ajattelee hyvin kunnioittavasti vanhemmistaan ja työkavereistaan. Hän kärsii huomattavasti unohtaessaan isoäitinsä syntymäpäivät tai pettäessään vaimoaan. Senhän vuoksi hän alkaa ostella huonekasveja, syödä ilmaisia lounaita ja varastella, että hänen ei tarvitsisi pettää vaimoaan.

Giles ajattelee, ettei Harry pidä varkauksiaan isona juttuna, koska on itsekeskeinen. Eikö varastelun pienenä asiana pitäminen pikemminkin viittaa juuri asiasta kärsimiseen? Mikäli Harry ei lainkaan pitäisi varastamista minään, jos vain hän itse olisi tärkeä, sittenhän asiasta ei tarvitsisi lainkaan puhua. Mutta Harry ajattelee varsin järkevästi, ettei asiasta koidu kenellekään harmia. Juuri tällaiseen tapaan ihmiset ajattelevat silloin kun he tunnustavat teon moraalisen arveluttavuuden ja kokevat että jollakin tavalla on kuitenkin toimittava.

Harry can barely remember what his anonymous "conquests" look like; and in one bit of dialogue Linda unwittingly reveals the degree to which she is depersonalized in her marriage to Harry: "You know something, Mr. White ... you make me feel lovely. Im just a mirror". Harry's madness reduces everyone around him to a surface designed to reflect the frightening arrogance of his disguised and insane inner being. In fact, he cannot summon any genuine feeling for anyone, even Linda and their children". (emt., 83)

Tässä Gileskin tulkitsee Harrya pitkälti epi- ja paratekstien viitoittamaan tapaan huomaamatta, että narraation mukaan kaikki todella pitävät Harrysta, ja että Harry todella kokee asiat hyvin voimakkaasti. Siinä määrin kuin hänen ahdistuksensa ovat voimakkaita, voimakkaita ovat myös hänen onnen tunteensa. Lindan sanat: "*Im just a mirror*" lausutaan kontekstissa, missä Harry tulee kotiin haakeeseen Lindan mukaan juhlaillalliselle, missä muun muassa Harryn ylennys on määrä julkistaa. Harry saapuu kotiin ja ihastelee Lindan kauneuden säteilyä itsekseen ja sitten ääneen Lindalle. Sitten Linda vastaa Harryn ylitsevuotaviin kehuihin samalla mitalla: "... *you make me feel lovely. Im just a mirror.*" Sekä tarina, että tarinasta abstrahoitu kerronta tuntuvat tässä kohtaa molemmat esittävän, että kyseessä on kaksi onnea kokevaa ihmistä, jotka haluavat sanoa toisilleen miellyttäviä asioita. *The Demon* pursuilee tällaisia kohtauksia, missä joko Harry tai Linda ajattelee tähän tapaan itsekseen, tai sitten yhdessä toisilleen, joskus onnen ja joskus murheen valtaamina. Ajattelen, että vaikka *The Demon* varsin oikeutetusti parjataan kliseistä ja karikatyyrimäisistä litteistä hahmoista, rikastavat nämä kohtaukset teoksen kokonaisuutta. Harry on paha, Harry ei kannata take-charge vastuutaan niin kuin ihmiset odottavat, Linda on sinisilmäinen ja tuntuu katsovan pois päin epärealistisessa mittakaavassa. Mutta samalla he myös iloitsevat paljon yhdessä, he riitelevät, he keskusteleivat

ja pyytävät anteeksi. Tärkeää ja huomattavaa itse asiassa on juuri tällaisten kohtausten jatkuva esiintyminen. Mikäli Harry ei lainkaan ajattelisi muiden tunteita, mikäli Harry olisi kokonaan narsistinen, mikäli kukaan ei pitäisi hänestä, tuntuisivat kaikki tapahtumat huomattavasti epärealistisemmilta, ja niin kuin on helppo käsittää, vähemmän traagisilta. Romaani toimii, kun henkilöistä voidaan välittää. Harryn pyrkimykset ovat traagisia, koska hän on osaksi sympaattinen henkilö sympaattisten ihmisten ympäröimänä. Kaikki pitävät Harrysta, koska Harry on monilla tavoilla rakastettava henkilö, mainio mies.

Vietyään vanhempansa ensin Broadwaylle musikaaliin, Harry vie heidät ravintolaan:

"[...] and Mrs. White felt so special and Harrys father laughed and chuckled and squeezed his wifes hand and kissed her on the cheek from time to time, and Harry glowed inside watching their excitement and happiness. In some inexplicable way he felt very close to his parents this night, closer than he had ever felt in his life. And knowing that he had something to do with the happiness they were experiencing filled him with a joy that he never knew existed" (Selby 1977, 134)

The Demonissa on paljon tällaisia kohtauksia. Niinpä en hyväksy Gilesin analyysia siitä, että Harryn hulluus redusoi ihmiset hänen ympärillään tai etteikö hän tuntisi aitoa rakkautta perhettään kohtaan⁶⁴, päinvastoin, Harry on aina tehnyt ystävänsä, vanhempansa ja vaimonsa onnellisiksi. Ne kerrat, kun Harry on pahoittanut joidenkin ihmisten mielen, ovat liittyneet hänen tiedostamattomaan ongelmaansa, jota hän itse ei ole lainkaan ymmärtänyt eikä tarkoittanut.

Vähän myöhemmin Giles viittaa myös Harryn ja Lindan matkaan Jamaicalle, jonka he tekevät Lindan aloitteesta pelastaakseen liittonsa. Giles sanoo matkan olleen Harrylle sietämätön, jonka jälkeen hän palasi vieraiden naisten pariin:

"After he and Linda return from a weekend vacation in Jamaica during which he felt suffocated while lying on a beach by all the bikini-clad female bodies surrounding him, he returns to New York and reenters "the pit"." (Giles 1998, 84)

Harry todella kärsi loman ensimmäisinä päivinä Gilesin toteamaan tapaan. Mutta pian Harry voitti nämä tuntemuksensa ja vietti elämänsä parhaita päiviä rakastamansa vaimon kanssa. Paluu kurjuuteen ja vieraiden naisten pariin ei tapahtunut Harryn toiveesta, vaan kyvyttömyydestä puolustautua traumatisoitunutta tunnekoneistoa vastaan. Kontrasti, jonka Jamaican matka ja kotiin paluu aiheuttaa, kohostaa Harryn epätoivoista tilannetta sekä Harrylle itselleen että lukijalle. Harry oli todella onnellinen, he olivat saaneet kaiken puhuttua ja korjattua, ja sitten – ilman mitään tiedostettua syytä

⁶⁴ Erityisesti romaanin alkupuolella on hyvinkin voimakkaita kohtauksia Harryn ja hänen vanhempiensa välillä. Kertojan mukaan hänen vanhempansa ovat hyvin onnellisia pojasta, joka on tehnyt heidät aina niin onnellisiksi (ks. esim. luku 2).

– Harry makaa heti ensimmäisenä päivänä jonkun epäsosiaalisen ja siivottoman naisen kanssa, onnettomana ja vastoin tahtoaan:

"HE WAS BACK IN the pit, only this time it was smelly and vile. [...] he could feel the sooty grayness crawl under his skin as he looked at the scummy walls and floor, and felt the gritty sheets as their foul stench reamed his nostrils.

He fucked the sodden piss\sweat smelling mess next to him and then fucked her again before she drank herself to sleep." (Selby 1977, 211)

5.4.4 Mistä Harryn tilassa on kysymys?

Olen tietysti samaa mieltä paratekstien kanssa: Harry on syypää tekoihin, jotka hän tekee. Mutta tästä ei seuraa, etteikö hän olisi tarinan ja kertojan mukaan yrittänyt, etteikö hän kertojan mukaan rakasta lapsiaan ja vaimoaan, etteikö hän välitä ystävistään, vanhemmistaan ja isovanhemmistaan. Ottamatta kantaa siihen mitä Selby itse on teoksellaan mahtanut tarkoittaa, on deterministisen luen- nan mukaan uskottavampaa ajatella, että sikäli kuin teoksen aukkoja täytetään todellisen maailman materiaalilla, kukaan ei ole kokonaan hyvä tai paha, että Harry on sekä rakastanut ja vihannut, toi- minut oikein että väärin, pitkälti niin kuin tarina ja kerronta viittaavat vastoin kerronnan välityksellä laadittua mahdollista kokonaistulkintaa.

Harrylla on koko romaanin ajan ongelmia ilmaista itseään ja tunteitaan. Hän ei ole kenellekään rehellinen eikä näytä negatiivisia tunteitaan kenellekään, eikä tunnista niitä itsekään. Ainoat kerrat kun Linda näkee hänet raivoissaan, ovat vahinkoja. Ensimmäisellä kerralla hän raivoaa (tajuamatta itsekään olevansa vihainen), koska hänelle kuulunut ylennys menee vähemmän pätevälle kollegalle, Davisille. Toisella kertaa hän saa raivokohtauksen ja hakkaa ostamansa huonekasvin kappaleiksi. Kumpaakin tapausta hän häpeää myöhemmin syvästi, ja pyrkii vastedes peittämään tunteensa entistä huolellisemmin.

Harrylle on aina tärkeää esittää kaikille että kaikki on hyvin. Esimiehelle, Lindalle, työkavereille, ystävilleen ja ennen kaikkea itselleen. Kaikki on hyvin, niin hän aina toistaa, vaikka kertojan kuvauksen mukaan Harry kärsii suunnattomasti. Silti Harry ei pelkästään sano, että kaikki on hyvin, niin hän sen sijaan tietoisesti päättelee ja siten hän myös kokee. Toisin sanoen hän torjuu totuuden itsestään ja olosuhteistaan automaattisella tiedostamattomalla reaktiolla, ja sitten toteaa, koska ei löydä ongelman syytä ja koska puolustusmekanismi syyn kätkiessään pakottaa samalla ajattelemaan päinvastoin, että kaikki on hyvin. Ja koska se mikä ei saa olla huonosti (pohjimmiltaan ainoa asia, mikä ei saa olla huonosti) – eli tiedostamaton, torjuttu uhka – ei ole torjunnan vuoksi huonosti, on kaikki hyvin. Ja koska kaikki on hyvin, ei raivolle, surulle tai tunteille ylipäänsä ole tilaa. Niinpä

hän jää kokemaan ruumiillista, hivuttavaa neuroottista pahaa oloa, ja kokee sittenkin tämän olon rinnalla voivansa hyvin, koska hän ei ole löytänyt tietoisesti ongelmaa. Tämä löytö siitä, että ongelmaa ei ole, synnyttää vakuuttuneisuuden tunteen.

Freud toteaa, että voimakas syyllisyys voi toimia rikoksen motiivina: "*ikään kuin asianomainen kokisi helpotuksena sen, että voi yhdistää tuon tiedostamattoman syyllisyydentunteen johonkin todelliseen ja aktuaaliseen*". (Freud 1993, 161). Voidaanko tällä, tai tämän kaltaisella tavalla, selittää esimerkiksi Harryn lukemattomat naissuhteet, varastelu ja lopulta murhaamiset? Toistuuko jokin vaikea tuntemus hänen kehossaan, tai tästä tunteesta kehittynyt johdannainen, joka on syntynyt tuosta lapsuudenaikaisesta tapauksesta, jolloin hän jollakin tavalla koki itsensä syylliseksi? Kenties ahdistus, ihon alaiset muurahaiset ja sielua jäytävä demoni ovat joitakin tukahdutetun, ei-tiedostetun syyllisyyden amplifioimia piinaavia tuntemuksia, jotka Harrya kiusaavat. Nämä asiat eivät representoidu johdonmukaisina tunteina, koska Harry ei ole voinut syytöstä hyväksyä tai käsitellä ja on sitten tukahduttanut sen. Niinpä hän ei voi sietää näitä nyt irrationaalista näyttäviä, mihinkään kytkeytymättömiä tuntemuksia, koska hänen ruumiinsa kuitenkin tietää sen mitä hän ei suostu tietämään. Ja koska hänen ruumiinsa tietää sen mitä hän ei halua, kykene tietämään, ei hän kykene kohtaamaan tunnetta, koska tunne väittää, että tietämisestä seuraa tuhoutuminen.

Tietoisuuden tasolla, millä Harry asiaa kykenee käsittelemään, hän ei kuitenkaan voi kokea itseään syylliseksi, koska hän ei löydä tekoa, joka vastaisi tätä ei-tietoista syyllisyyttä. Mutta koska asiaa ei voida poistaa, toistuvat tunteet sitten psykosomaattisena ahdistusoireiluna. Tällä tavalla ymmärrettynä Harry ei valitse kääntää katsettaan pois kevyin perustein, vaan nimenomaan implisiittisesti ymmärrettynä, taustalla vaanivan tuhoutumisen uhan edessä. Oletettavasti samaan tapaan monet muutkin pahantekijät toimittavat tekonsa: normaalit pidäkkeet eivät toimi tukahdutettujen, trauma-peräisten tunteiden ja toimintamekanismien vuoksi, koska tunteet vakuuttavat agentin irrationaalilla tasolla väkevämmin kuin mitkään tiedostetut, kielen muotoon puetut vastaväitteet.

Kun Harry sitten yrittää tunnustaa seksuaalisia ongelmiaan (josta hän kokee traumaan liittymätöntä syyllisyyttä) tohtori Martinille (toiveenaan saada apua tiedostamattomaan syyllisyyteensä), lakaisee Martin koko asian pois laskuista jokapäiväisenä pikkujuttuna – ja varastaa Harrylta mahdollisuuden tiedostaa asiaa, tulla kokemaan annettua neuroottista syyllisyyttä ja saada se tällä tavalla lievemmäksi, ja kenties myös paikantaa tiedostamaton syyllisyytensä myöhemmin tehtyyn todelliseen tapaukseen, ja kokea siten helpotusta Freudin esittämällä tavalla.

"... there was one more inescapable fact that he was forced to accept: each time those old feelings came back now they were much worse than they had been the time before. He

knew, too, that he had to try to keep them buried, at any cost, because if he did not, they would destroy him. Beyond any doubt they had to be controlled. (Selby 1977, 276).

Jos asiaa ajatellaan Dawkinsin tapaan, että muut ihmiset ovat ihmiselle viime kädessä jokia tai kiviä, asioita joita ihminen voi käyttää hyväkseen tai jotka ovat hänen tiellään (Dawkins 2006, 66.), niin Harryn kohdalla murhan kohteeksi joutuva ihminen on todella äärimmäisellä tavalla sekä hänen tiellään, että hänen hyväksikäytettävänä. Spinozan mukaan jokainen haluaa tai hylkii oman luontonsa lakien mukaisesti sitä mitä pitää hyvänä tai pahana (Spinoza 1994, 220). Lisäksi Spinoza sanoo, ettei affektia voi hillitä eikä kumota muuten kuin vastakkaisella ja hillittävää affektia vahvemalla affektilla (emt., 211). Toisaalla hän toteaa, että kukin pidättäytyy vahingon tekemisestä suuremman vahingon pelosta (emt., 233). Tämä on yhtäpitävää sen ajatuksen kanssa, että Harry mieluummin tekee murhan kuin kohtaa sisäisen vastustajansa. Toisin sanoen, murhaaminen on Harrylle suuremmasta vahingosta pidättäytymistä. Jos kaikki ihmiset toimivat näin, eikä toisin voi toimia, kuinka Harry voisi toimia toisin?

Yllä olevan lainauksen nojalla Harrylla ei ollut mitään mahdollisuutta välttyä murhalta (... *at any cost; they would destroy him; Beyond any doubt...*), jonka vuoksi murhan kohde on sekä hänen pelastuksensa että hänen ultimaattinen vihollisensa. Sillä vain tappamalla Harry selviää; säästämällä kohteen Harry joutuisi kohtaamaan jotakin, jota ei voida kohdata; hän tulisi demonin syömäksi, lopullisesti tuhotuksi. Toisen tappaminen on pienempi paha, pikku juttu neuroottisen syyllisyyden tuomioistuimeen verrattuna, ei loogisen päättelyn vaan vakuuttavan sisäisen tunteen nojalla.

Spinozan mukaan järki ei kykene hillitsemään affekteja, vaan pelko (emt. 234). Harryn tapausta tutkimalla huomaammekin, että hän pyrkii järkensä, tietojensa ja taitojensa avulla välttämään kaikkia tekemiään vahingollisia asioita, kunnes sisäinen pelko – suuremman pelon puuttuessa – murtaa hänet. Jonkun mielestä vapaata tahtoa käyttämällä löydetään voimia vastustaa affektia ilman vastustettavaa affektia voimakkaampaa affektia. Tällöin tahto muodostuu vastustettavaa affektia voimakkaammaksi affektiksi. Mutta kuten aiemmin mm. Schopenhauer sanoi, me voimme hypoteettisesti ottaen toivoa tekevämme sitä tai tätä, mutta tosiasiallisesti teemme vain sen minkä teemme, koska teemme sitä mitä teemme, oman halumme (motiivien, syiden, rakenteen) mukaisesti.

Jyrkkien deterministien mukaan, mikäli Harry todella kokee tällaiseen tapaan, ei hän voi toisellaan tapaa kokea – muutenhan hän olisi erilainen. Hän ei voi myöskään vastata tunteisiin eri tavalla olematta erilainen. Edelleen, psykoanalyttisten teorioiden mukaan ihmisellä todella on erilaisia käsityksiä, joiden vallassa ihminen on, ja joita hän ei voi tuoda tietoisuuteensa erilaisten puolustusmekanismien toiminnan vuoksi. Tällä tavalla ymmärrettynä kertoja ilmaisee osuvasti virtuaalisen

tarinan muodon luonnetta raportoimalla asioita, joita Harry tuntee, mutta joita hän ei tiedosta tuntevansa. Kertojahan sanoo, että Harry kokee ruumiillisesti, tiedostamattaan, tuhoutuvansa, jonka vuoksi asia tulee pitää poissa mielestä (controlled) ilman minkäänlaista epäilyä. Ja jos kerran tiedostamatta ajatellaan, että asiaa ei voida epäillä, kuinka sitten Harry voisi tiedostaen epäillä asiaa, joka on ei-tietoisissa rakenteissa tällaisella tavalla ratkaistu? Voimme kysyä erilaisia vastaväitteitä, mutta ne ovat parhaassakin tapauksessa spekulatiota, ja vetoamista sellaiseen uskomukseen, että asiat eivät kerta kaikkiaan ole tällaisella tavalla. Mikäli varmaa tietoa ei ole, kuinka potentiaalisesti viatonta uskallettaisiin moraalisesti syyttää tai paheksua? Toisin sanoen vastaväite-syytös kuuluu: Harrylla ja Perryllä oli ultimaattisesti mahdollisuus toimia toisin kuin ruumiista nouseva halu käskää kausaalisen determinismin, puolustusmekanismien toiminnan ja mainitun Dawkinsin luonnonvalintateorian valossa. Mutta jos he ovat sellaisia kuin ovat ja tekevät sitä mitä haluavat tehdä, kuinka he sitten voisivat tehdä toisin kuin he tosiasiallisesti tekivät, halunsa (joka johtuu kausaalisista tekijöistä ja tuntuu ruumiissa ilman kenenkään valintaa) mukaisesti? Ajatus siitä, että heillä olisi pitänyt olla toisenlainen halu, on siten samankaltainen asia kuin ajatus, jonka mukaan heillä olisi pitänyt olla erilainen elämä.

Kuten Perryn ja Dickin tapauksessa, myös Harryn tapaus rakentuu kausaalisesti johdonmukaisista erillisistä detaljeista, joita ilman lopputulemaa, murhaamisia ja itsemurhaa, ei olisi saavutettu. Sen nojalla mitä kertojan perusteella voidaan ajatella, Harry yrittää, Perrystä ja Dickista poiketen, kaikkensa välttyäkseen onnettomuuksiltaan. On luotettavaa ajatella, että niin Perryn kuin Harrynkin toteuttamat murhat johtuivat ahdistuksesta, pahasta olost ja puutteista. Jos Harry ei olisi kokenut ahdistuksiaan, hänen voisi olettaa päätyvän murhaajaksi yhtä vähän kuin kenenkään muunkaan ihmisen. Romaanin mittaan hän todella yrittää nujertaa ahdistuksensa, hän ihmettelee tilaansa ja yrittää voittaa ahdistuksensa ajattelun välityksellä, sitten hän yrittää pysyä uskollisena, sitten pitää ahdistuksensa aisoissa pienillä uskottomuuden eleillä, sitten pienillä rikkomuksilla – kunnes, voidaan olettaa, tappamisten äärellä hän on jo menettänyt hieman järkensä⁶⁵, kokee ensimmäisen tapponsa välityksellä lopullisesti vapautuvansa ongelmistaan.

Rivien välistä tuntuu luotettavalta päätellä, että Harry olisi pitänyt tappamista pätkähulluna ja pahana, jos sellaista olisi ehdotettu 10 vuotta aikaisemmin. Samaan tapaan kuin hermorumahdus esimiehen edessä tai itsemurha, siten myös tappaminen on rakentunut pikkuhiljaa aikaisemmista tiloista, olennaisesti samaan tapaan kuin kenen tahansa raivostuminen, sureminen, uuden työn tai

⁶⁵ Siinä mielessä, ettei tappaminen tulisi kuuloonkaan avioliiton alkupuolella. Hänellä ei olisi mitään motiivia, hän oli innostunut elämästä sellaisenaan. Motiivi tappamiselle syntyy, kun tappaminen alkaa näyttäytyä ainoalta keinolta pelastua, kun tunnekoneisto ei enää kasautuneiden onnettomuuksien jälkeen herätä tavallisia pidäkkeitä.

harrastuksen aloittaminen. Kuka meistä kuvittelee vakavissaan antautuvansa avioeroon, rikolliseen tapahtumaan, vuosikausia kestävään oikeusjuttuun, alan vaihtoon tai jälkikasvun hautajaisiin ennen kuin tapahtumat ovat pikkuhiljaa kasautuneet olemattomista tekijöistä kohti lopullista katastrofia? Olennaista on, että pienten tekijöiden äärellä, jotka hiljalleen tapahtumia kasaavat, koetaan usein asioiden sujuvan, että ennen pitkää kaikki korjaantuu. Claggart ei ajatellut kuolevansa Billyn käsissä. Kuvitteliko Raskolnikov ennen koronkiskuriämmän murhaa antautuvansa eräänä päivänä poliisille? Werther ampuvan itsensä? Ja kuitenkin kaikki mitä tapahtuu, tapahtuu johdonmukaisesti, tilanteet kehkeytyvät aiemmista tiloista kohti myöhempiä tiloja.

On huomattava, ettei Harry päätele kielellisesti puettavassa muodossa, että tappo olisi oikein, että pätevän päättelyn ja empiirisen näytön nojalla tappo mahdollistaa tulevaisuudessa hyvän elämän. Mutta jokseenkin tähän tapaan hän todella kokee. Hän todella kokee ruumiillisesti todistuksen siitä, että juuri näin on tehtävä. Ja sitten tällaisen kokemuksen jälkeen, joka mahdollistuu vuosikymmenen kauhujen, epäonnistumisten ja ahdistusten jälkeen, hän yrittää perustella teon parhain päin kielenkin avulla.

Voidaan tietysti moittia Harrya siitä, että hänen olisi pitänyt perehtyä paremmin ahdistuksensa syihin. Voidaan paheksua sitä, että hän ei tuntenut psykoanalyttista teoriaa, että hän ei havainnut irrationaalisia ruumiin tuntemuksiaan epänormaaleiksi; että hän ei hakenut aggressiivisemmin apua ongelmiinsa. Mutta samalla meillä on planeetta täynnä alkoholisteja, narkomaaneja, avioeroja, huonosti kasvatettuja lapsia, vankiloita täynnä rikollisia. Ihmiset ovat epärehellisiä, epävakaita, vihaisia ja masentuneita. He kiertävät ja rikkovat lakeja, ajavat, puoltavat ja kieltävät ristiriitaisia asioita – ja niin edelleen – ja kuitenkin vain vähemmistö hakee apua, ryhtyy syvällisellä tavalla muun arjen keskellä aggressiivisesti ajamaan syitä epärehellisyyden, alkoholin käytön, himoa vieraiden miesten tai naisten takana. Onko todella niin, että paremmat ihmiset, ne, jotka kykenevät ihanteellisella tavalla take-charge vastuun ottoon kaikissa asioissaan, ovat olennaisesti samassa tilassa kuin ne, jotka take-charge vastuuseen eivät kykene?

Huomautettakoon, että Harry pääsee psykiatriseen hoitoon saatuaan hermoromahduksen sen jälkeen kun kasvien ostelemisen tuottama helpotus hävisi. Harry jatkaa psykiatrin tapaamista kunnes lopettaa suhteen sekä petyttyään hoidon tuloksettomuuteen että saatuaan merkittävästi helpotusta mainitun varastelun kautta. Harry halusi "löytää omat vastauksensa ongelmien etsimisen sijasta" (Selby 1977, 256). Psykiatrissa ei ole Harrylle apua, koska menestynyt tohtori Martin ei ota Harrya vakavasti ja erehtyy diagnoosissaan ja koska Harry ei omalta puoleltaan, parhaista yrityksistään huolimatta, kykene ilmaisemaan itseään riittävän rehellisesti.

Edelleen, kuten todettu, Harry on taivaallisen karismaattinen, naiset lankeavat hänen puoleensa koomisella intensiteetillä. Strawsonin ihminen tekee sitä mitä tekee, mitä hänessä on, ja mikä vaikuttaa parhaalta. Harry tuskin olisi tullut Harry the loveriksi, jos hän olisi ollut luonnostaan naisten mielestä vastenmielinen. Edelleen, Harry on kokenut tekevänsä hyväntekeväisyyttä naisia kohtaan, eikä ole kyseenalaistanut irtosuhteidensa moraalista asemaa. Joka tapauksessa hänellä on ollut kenties useita satoja irtosuhteita ennen Lindan tapaamista, eikä hän ole kokenut seksin harrastamista mitenkään moraalisena kysymyksenä. Kun tiedämme *The Demonin* loppuratkaisun, tiedämme myös, että Harrylla on seksin harrastamiselle tiedostamattomia kantamotiiveja, jotka voimistavat hänen halunsa. Oletettavasti hänen halunsa ei voimistu vain ruumiissa tuntuvana himona ja toiveena, vaan syvemmillä tuntuvana tuskana. Kysymys on esimerkiksi alitajuisen näytelmän toistamisesta tai tuon lapsuuden traumaattisen tuntemuksen, uhan, häpeän pakenemisesta, jonka vuoksi seksuaalinen tarve tuntuu Harrysta suorastaan eksistentiaalisena tarpeena.

Eagleman kirjoittaa preeriamyyristä, jotka kaikista muista myyristä ja nisäkkäistä poiketen, ovat yksiavioisia. Selitys löytyy hormoneista:

"Kun myyräkoiras parittelee toistuvasti naaraan kanssa, sen aivoissa erittyy vasopressiini-nimistä hormonia. Vasopressiini sitoutuu reseptoreihin nucleus accumbens -nimisessä aivojen osassa, ja sitoutuminen saa aikaan miellyttävän tunteen, joka assosioituu kyseiseen naaraaseen. Se lukitsee myyrien parinmuodostuksen. Jos tämän hormonin toiminta estetään, myös parinmuodostus päättyy. Ja mikä merkillisintä, kun tutkijat lisäävät moniavioisten lajien vasopressiinin määrää geenejä muuntelemalla, niistä tuleekin yksiavioisia" (Eagleman 2012, 112).

Eaglemanin mukaan vasopressiini vaikuttaa ihmisten käyttäytymiseen samalla tavalla. Mutta ihmisten käyttäytymiseen vaikuttaa myös muita tekijöitä, jonka vuoksi hormonit eivät suoraan determinoi uskollisuutta parisuhteessa. Mutta Eaglemanin mukaan ihmiset saavat kuitenkin syntymälahjaksi erilaiset biologiset taipumukset tältäkin osalta (emt., 112).

Asiat ovat siis tällaisella tavalla, kun Harry on mennyt naimisiin. Sitten, kun hän pettää ensimmäisen kerran, ei kyse ole mistä tahansa kiusauksesta, vaan Harryn historialla Harryn ruumiissa tuntuvista paineista. Toisin sanoen Harry ajautui rautaan poltettujen toimintaohjeiden valtaan, kun ei-tietoiset motiivit voimistivat hänen ruumiissa tuntevia affektejaan samalla kun hänen moraaliset pidäkkeensä eivät toimineet normaaliin tapaan. Ne eivät toimineet normaaliin tapaan juuri edellä mainituista syistä: ne tulivat muiden, voimakkaampien affektien ylikirjoittamaksi – mutta ne eivät toimineet normaaliin tapaan siitäkään syystä, ettei Harrylla ollut aiempaa kokemusta parisuhteesta ja uskollisuudesta parisuhteessa.

5.4.5 Paha laskutoimituksena

Moraalisen syyntakeisuuden ongelma koskee Harryn alitajuisten tietojenkäsittelyn lopputulemaa, joka on arvottanut erilaisten tapahtumaketjujen tulemat ja summannut "pahat" teot kannattaviksi. Ja niin kuin aikaisemmin todettiin, kun me sanomme, että joku olisi voinut tehdä toisin, sanomme oikeastaan, että hän olisi voinut päätyä laskutoimituksessaan erilaiseen lopputulokseen. Mutta kuinka se on mahdollista? Eikö erilainen lopputulema vaadi erilaisia premissejä? Ja Harryn käytössä on juuri ne premissit, jotka hänen aiempi elämänsä on muodostanut⁶⁶. Kun Harry tehti aviorikoksia, kävi hän kamppailuja ennen ja jälkeen taipumistensa. Tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että Harry ei olisi taipunut, jos kategorinen imperatiivi olisi toiminut pääpremissinä tai jos Harrylla ilman kategorista imperatiivia olisi lisäpremissinä ollut esimerkiksi valvontakamera, jonka takana Linda olisi valvonut illan kulkua. Tai hänen työnantajansa olisi itse eronneena sallinut itselleen ajan prostituoitujen kanssa, mutta ei olisi koskaan hyväksynyt Harrylle aviomiehenä vastaavaa. Tällöin Harry olisi laskutoimituksissaan ottanut huomioon sen, että jos hän taipuu houkutuselle, Linda tai pomo näkee, joissa kummassakin tapauksessa seuraamukset olisivat katastrofaalisia. Nyt kun tällaisia lisäpremissiä, pidäkkeitä, syitä ei ollut, Harryn on täytynyt päätyä laskutoimituksissaan toteamaan, ettei mitään kovin vaikeita seuraamuksia ole tulossa – mutta helpotus, jonka aviorikos aiheuttaa, on suuri. "Rikos" kannattaa, jos Harry saa helpotuksen, tekemättä oikeastaan mitään pahaa, erehdystä. Niin kuin luvussa 2.2 ajateltiin, asiat näyttävät erehdyksiltä vasta retrospektiivisesti ajateltuna, uusien premissien valossa. Vielä jyrkemmin ilmeiseltä Harryn hairahdusten luonne virhearviointeina näyttävät, jos yksinkertaisesti ajatellaan, että joku olisi osannut kertoa Harrylle ratkaisun hänen ongelmiinsa ennen ensimmäistä aviorikosta tai ennen avioliiton solmimista. Harryhan tekee kaikki tekonsa johtuen siitä miltä hänestä tuntuu; jos hän olisi tietänyt jonkin yksinkertaisen keinon, kuten ilmaisen lounaan, joka olisi ratkaissut hänen ongelmansa lopullisesti, ei hänellä olisi kerta kaikkiaan ollut mitään syytä tuhoutua. Romaani olisi voinut päättyä alun jälkeen lauseeseen: "ja he elivät onnellisina elämänsä loppuun saakka".

Voidaan kuitenkin argumentoida, että avioliittoon sitoutuvan henkilön velvollisuuksiin kuuluu ajatella puolison tarpeita "ikään kuin" kategorisen imperatiivin lävitse. Tällöin Harryn teot arvotetaan, ei sen nojalla kannattavatko ne laskutoimituksena, punnituksena, jossa toisessa vaakakupissa on ahdistava paine ja toisessa kauniit, mutta naiivit ajatukset jostakin aviollisesta

⁶⁶ Premisseillä viitataan tässä yhteydessä tekojen vaikuttaviin erilaisiin syytekijöihin, jotka nousevat erilaisiksi motivoiviksi syytekijöiksi juuri siksi, että ne siltä tuntuvat. Ne tuntuvat motivoivilta puolestaan aiempien tietojen ja elämäkokemusten vuoksi.

idyllistä, vaan sen nojalla, voidaanko teko yleistää koskevaksi jokaista ihmistä kaikkina aikoina. Tai lievemmin sen nojalla, mitä puoliso mahtaisi asiasta ajatella? Lapsen ruokavarkautta hädän keskellä voidaan pitää tällaisena universaalina varkautena, jonka suuri enemmistö voisi kenties hyväksyä. Harryn aviorikosta ei. Olennaista on kuitenkin myös kategorisen imperatiivin implisiittinen laskutoimitus, jota vasten Harryn teko on tuomittava, mutta joka ei olennaisesti eroa Harryn suorittamasta laskutoimituksesta. Harryhan pyrkii tekemään parhaansa; hän ei halua rikkoa vaimonsa luottamusta eikä tahallaan pilata asioitaan. Hänhän siis arvottaa avioliiton naisseikkailuita korkeammalle! Mutta liian voimakas traumaperäinen paine painaa kupissa niin paljon, että Harry on valmis maksamaan mieluummin aviorikoksella kuin maksamaan pidättäytymisen aiheuttamasta turhautumisesta. Kysymys on olennaisesti samasta tilanteesta kuin kidutetun suhteesta Kantin imperatiiviin. Ja kenties Linda hyväksyisi, surullisena mutta kuitenkin, Harryn syrjähyppyä, mikäli voisi syvällisesti ymmärtää kuinka pahalta Harrystä tuntuu.

Jos argumentoidaan, että avioliittoon sitoutuneen henkilön tulee silti maksaa turhautumisen hinta, maksoi mitä maksoi, miksi Harry sitten ei voinut hintaa maksaa – pahuuttaanko? Henkilö, joka on valmis maksamaan hinnan avioliiton puolesta, maksoi mitä maksoi, omaa kategorisen imperatiivin kaltaisen toimintaohjeen, joka toimii kantavana syynä ja auttaa kamppailemaan avioliiton vihollisia vastaan. Mutta kuten nähtiin, kenelläkään ei ole tällaista äärimmäisiä olosuhteita kestäväää toimintaohjetta. Niinpä jos Harrylta puuttuu tällainen toimintaohje, voidaanko häntä sitten moittia lopputulemasta, jos kerran kaikilta puuttuu sama toimintaohje, kunhan vain olosuhteet ovat riittävän vaikeat?

Jos sitten ei vaadita mitään äärimmäistä toimintaohjetta, vaadimme häntä vain toimimaan niin kuin keskimääräinen henkilö toimii, tällöin katseemme kääntyy kysymään, minkä vuoksi Harrylla ei sitten ollut tällaista keskimääräisesti toimivaa avioliittoa suojelevaa toimintaohjetta. Olennainen kysymys lienee, onko Harryn kokemana ruumiillinen ahdistus luonteeltaan sellainen, että keskinkertaisella ihmisellä olisi mahdollisuutta vastustaa sitä, toimia rationaalisesti tuntemuksen kourissa? Mikäli hänen kokemansa ahdistus oli luonteeltaan niin invalidisoivaa, että kukaan ei kykenisi ajattelemaan muuta kuin sen tukahduttamista, että kukaan ei tulisi aggressiivisesti etsineeksi psykiatrista apua vaan takertumaan mihin tahansa itse kyhättyyn oljenkorpeen, ei Harryltakaan voida vaatia enempää. Jos taas hänen kokemansa ahdistus oli sellaista, että "kukaan tahansa" olisi tajunnut hakea apua ja toimia järkevästi, kysymys kuuluu, miksi Harry ei sitten onnistunut asiassa? Jälleen huomataan, että syyn takaa paljastuu aina lisää syitä, jotka johtuvat muista syistä ad infinitum.

"O GOD, HOW IN the name of krist can this be true? It must be a dream. Please, let it be a dream. Let the alarm ring and I'll get up and go to work. And Harry tried to wake himself, as he looked into the closed eyes of the woman under him [...] and he wanted to just get up and run but he could not and he seemed to be a spectator [...] How could it have happened? He was not thinking of picking up a broad. It was crazy. Nuts. Nothing made sense." (Selby 1977, 170 - 171).

Toisin sanoen, Harry vastaa Perryn ja Billyn tavoin "kyllä" impulssiin, joka ei tule tietoisuuteen, minkä vuoksi hänestä tuntuu kuin hän olisi omien tekojensa sivustaseuraaja. Sen materiaalin nojalla, joka Harrylla on tietoisuutensa käsiteltävänä, hän haluaa elää uskollisena vaimolleen, paneutua työhön ja perhe-elämään. Se materiaali, joka ei pääse tietoisuuteen, amplifioituu ruumiillisesti niin voimakkaaksi, ettei tietoisuus veto-laitteena voi puuttua tapahtumiin niiltä osin, kuin Harry haluaisi pysyä uskollisena. Harry tapahtumien agenttina vastaa (ei-tietoiseen) ärsykkeeseen, joka rinnastuu vakavuudeltaan premissiin, jonka nojalla aviorikos (tai murha) kannattaa. Premissin, alitajuinen näytelmän toisinto tai tukahdutetun tuskan esiin pyrkivä voima on tietoisuuden vastalauseita väkevämpi, koska tietoisuutta hallitsee aikuinen, kypsä Harry joka on neuvoton ja häpeissään, kun taas tukahdutettu, julma yliminä tai muu tuska kiduttaa lapsuudenaikaista, pientä Harrya. Tuskassa riutuva lapsi antautuu mille tahansa helpotuksen lupaavalle houkutukselle, vapautukselle demonin kuristavasta otteesta, ei siksi että hän katsoo tarjouksen tietoisesti kannattavaksi, vaan koska se ruumiissa vakuuttavasti, ehdottomasti siltä tuntuu. Olennaista on, että Harry tekee mitä kuka tahansa tekee siinä merkityksessä, että teot jotka tehdään, ovat tekoja, jotka katsotaan parhaaksi. Tällaiset teot eivät aina ole parhaita tietoisien harkinnan nojalla, vaan viimekädessä sellaisen emotion nojalla, jota tietoisuus ei ymmärrä.

Kirjallisuuden tiedollisen merkityksen kannalta Harryn toimet ovat kuitenkin ongelmallisia, koska meistä ei tunnu siltä, kertojan argumentoimista syistä huolimatta, että murha oli oikea konklusio niihin premisseihin, joiden nojalla Harry toimi. Mutta kuinka meistä ei tunnu siltä, jos kerran niin tapahtui, johtuen siitä mitä oli aikaisemmin tapahtunut? Mikäli tiedemiesten ja filosofien aivoitukset otetaan vakavissaan, meillä on vaikeuksia selittää aivojen toimintaa muilla tavoilla, kuin verrata niitä tietojenkäsittelyjärjestelmään, joka pyrkii menestymään maailmassa. Ihminen toimii siten niin kuin parhaaksi näkee, erilaisten tilannemuuttujien äärellä. Jos sitten emme hyväksy Harryn toimia, tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että emme tosiasiasa ymmärrä tilannetta, missä Harry on. Yritän sanoa, että syy on kertojan. Mikäli kertoja kuvaa tilanteen kattavasti ja ymmärrettävästi, tällöin tiedämme miksi murha tehtiin. Nyt meistä tuntuu, että murha tehtiin ultimaattisesti siksi, että niin Harry valitsi tehdä.

Lukijasta ehkä tuntuu, ettei Harryn olisi pitänyt tehdä sitä ja tätä, että eri teot eivät olleet tarpeellisia. Mutta tarinan mukaan Harry kuitenkin toimi niin kuin toimi, ja jos maailmassa pätevien lakien mukaan ihmisten teot viittaavat syihin, jotka teot ovat johtaneet, tällöin Harrylla oli syytä tehdä niin kuin teki. Kertoja ei kuitenkaan esitä näitä syitä⁶⁷, jolloin lukija jää tarinan sisältämien syiden ulkopuolelle, eikä ymmärrä tarinaa. Capoten teoksessa meillä on tohtori Sattenin lausunto sekä Perryn myöhemmät ajatukset, kattavat detaljit lapsuuden olosuhteista, joiden nojalla voimme ajatella, että Perryn (ja Billyn) teko oli johdonmukainen, hänen aivokoneistonsa kalkyloima tarpeellinen teko, tärkeä tapa eksistoida maailmassa. Niinpä vaikka emme kenties hyväksy Perrynkään tekoa, käsitämme hänen tekonsa, voimme ajatella, että tärkeiden olosuhdemuuttujien äärellä, mielen pimentävän raivokohtauksen vallassa, koko elämän mittaan kumuloituneiden sattumusten jälkeen, kenties mekin voisimme hetkeksi menettää malttimme tavalla, jolla olisi vahingolliset seuraamukset. Perry tuntuu Herbertin murhan kannalta surulliselta henkilöltä, osittain tilanteen viemänä, emotionaalisesti invalidisoituneelta raukalta, siinä missä Harry tuntuu pikemminkin hirviöltä. Harry tuntuu hirviöltä, koska hän suunnittelee tekonsa etukäteen, ja toimeenpanee ne tietoisesti ja harkitusti.

On sanottu, että narratiivin tehtävänä ei ole kertoa mitä tapahtui, vaan kuinka asiat saattoivat tai voisivat tapahtua (Herman 2005, 354). Tämä on aivan oikein tapauksissa, jotka voidaan ymmärtää. Ymmärrämme vähemmälläkin näyttämällä kuinka Werther rakastuu, miksi Claggart kadehtii, tai miksi Perry ja Dick haluavat rahaa. Vähäinen näyttäminen ei ole kuitenkaan tarpeeksi silloin kun emme ole samaa mieltä tekijän kanssa, koska juuri se että emme hyväksy asiaa, osoittaa että emme ymmärrä asiaa henkilöahmon kannalta. Vaikka kertoja esittelee Harryn ruumiillisia tuntemuksia ja pyrkimyksiä vapautua pahasta olostaan, emme voi hyväksyä Harryn tekemiä murhia. Ajatteleme, että hänellä oli vapaa tahto, vaihtoehtoja, että hän olisi voinut tehdä toisin. Mutta olisiko asia ymmärrettävissä, jos kertoja olisi ikään kuin zoomannut kuvaa lähemmäksi? Osoittanut vielä tarkemmin kuinka teot tapahtuivat. Esittänyt vaikka satojen tai tuhansien sivujen materiaalin nojalla kuinka erilaiset aivotilat syntyivät toisista aivotiloista, millaisista molekyyli-tason tapahtumista jäi kiinni, etteivät aivotilat alkaneet vyöryä murhasta pidättäytymisen suuntaan? Jos materiaali kerta kaikkiaan osoittaisi, että hän teki mitä teki sen vuoksi, että edeltävät ainekset niin johtivat, ilman erityistä tahdon aktia, pitäisimmekö Harrya kenenä tahansa, vai kaikesta huolimatta hirveänä pahantekijänä, demonina? Tällaiseen emme ehkä koskaan saa vastausta. Vastausta odotellessa

⁶⁷ Lopulliset murhaamiset tapahtuvat irrationaalisen tunteen nojalla, samaan tapaan kuin Perry tai Billynkin teot.

voidaan kuunnella Auen sanoja⁶⁸ ja toivoa, että emme me, eivätkä ketkään muutkaan joudu vastaavaan tilanteeseen.

5.5 Yhteenveto analysoiduista romaaneista

Kaiken sanotun jälkeen on selvää, ettei mikään yksityiskohta tietenkään lopullisesti selitä miksi murhat tehtiin (vaikka vastaus Moraalisen maiseman mukaan onkin olemassa). Me haluamme pitää ihmisiä vähintään take-charge vastuussa ja pidämme usein tekoja ihmisen sisäisen maailman reflektiina. Tällöin paha teko johtuu joko vapaasta tahdon aktista tai pahantekijän aivotiloista, jolloin teon vastuu-osat palautuvat joka tapauksessa tekijään. Mutta jos teko on kiinteästi suhteessa tekijään, niin myös tekijä on yhtä kiinteässä suhteessa aikaisempiin elämänvaiheisiin. Capoten ja Selbyn romaanit piirtävät esimerkillisellä tavalla esille maiseman, josta vastaukset, minkä vuoksi pahaa tehdään, abstrahoituvat esiin. Lukijat pitävät Clutterien murhaajia pahoina. He tekivät lukuisia kertoja väärin; ylipäänsä jo koko ryöstöhanke on väärin. Niinpä jos ajatellaan, ettei Perryn tarkoitus ollut tappaa, pidämme häntä silti syypäänä, koska hän suostui roikkumaan Dickin mukana sen sijaan, että olisi kerta kaikkiaan kieltäytynyt hankkeesta ja ilmoittanut Dickistä viranomaisille. Samalla, vaikka he ovatkin tällä tavalla syypäitä, monet lukijat toteavat auttamattomasti, ettei asioiden lopputulosta kuitenkaan suunniteltu, tahdottu ja toteutettu ennalta käsin. Edelleen, monet lukijat ajattelevat, että Perry tuntui sympaattiselta, keneltä hyvänsä, ja että hänen myöhemmät vaiheensa ovat ymmärrettäviä seuraamuksia hänen aikaisemmista vaiheistaan. Vaikka myöhemmät vaiheet eivät johtuisikaan aikaisemmista vaiheista, on aiemmilla vaiheilla tärkeä merkitys tulevan kannalta, joka panee miettimään. Vaikka Selbyn romaani ei olekaan totta, vaikka lukijat eivät pitäisi teosta uskottavana ja koherenttina, vaikka lukijat inhoaisivat Harrya, tulevat monet lukijat kokemaan hänen avuttomuutensa. Niin kuin Oidipus tuntuu kohtalon sätkynukelta, hän on kerta kaikkiaan isänsä tappaja ja äitinsä puoliso, vaikka ilman omaa syytään, samalla tavalla Harry kokee hirmuisia ruumiillisia tuntemuksia, jotka vaikuttavat häneen monessa mielessä kuin ulkopuolinen pakote, ja hän tulee suurelta osin niiden vaikutuksesta murhaajaksi.

Samassa mielessä monet lukijat surevat Billy Buddin kohtaloa; minkä suurenmoisen miehen maailma menettikään. Ja niin turhaan! Ja miksi sen inhottavan Claggartin piti sillä tavalla ... onneksi hän sitten sai edes surmansa! Tällaiset kokemukset eivät ole vain ymmärrettäviä vaan lähestulkoon lainomaisella voimalla ihmisen tunnekoneistossa laukeavia. Ihmiset kokevat asiat sen nojalla, kuinka he asioiden väliset suhteet ymmärtävät. Sen vuoksi taitavalla kertomuksella voidaan puolustaa

⁶⁸ s. 38 - 39.

lähes millaista hirviötä tahansa ja saada urhea sankari näyttämään inhottavalta lurjukselta. Hyvän ja pahan merkitykset ja suhteet katoavat tulkinnallisiin vaihtoehtoihin. Mikäli Billy Buddin tapahtumat olisivat täsmälleen samat kuin meillä nyt on käsillä, mutta mikäli kertoja olisi tarkkaan kuvannut Billy Buddin ajatuksenkulkuja, olisimme tulleet ennen pitkää näkemään, ettei hänen moraalinen ihmeellisyytensä ole loppujenlopuksi niin ihmeellistä. Koska hänet on kokoonpantu samasta biologisesta rakenteesta ja hän asuu samassa maailmassa kuin muutkin, tulevat hänen tekonsa reflektoidaan luonnollisella tavalla niitä tapahtumia, joita hänen elämässään on tapahtunut. Hän tulisi ajattelemaan ja tekemään kategorisen imperatiivin ja moraalisen maiseman vastaisia tekoja suuremmassa ja pienemmässä mittakaavassa. Samalla tavalla, jos kertoja kuvailisi avoimesti Claggartin ajatuksia ja tunteita, hänen muistojaan ja menneisyyttään, eivät lukijat enää voisi rehellisesti pitää häntä pahana ja inhottavana. Havaitisimme hänen ajatuksensa olevan pääasiassa kehosta nousevien emotionoiden representaatioita, joita hän edelleen reflektoi sen kokemuksen nojalla, joka hänelle on maailmassa olemisen myötä kertynyt.

Aina voidaan sanoa että tahto on kuitenkin vapaa jonkin salaisen tekijän nojalla, että aivot ovat erikoisella tavalla itsensä alkusyy tai että moraalinen vastuu on laajempaa kuin mitä esimerkiksi Waller esittää. Tällöin Harry, Perry ja Claggart tekevät pahat tekonsa syyntakeisina, vapaasta tahdostaan ilman lieventäviä tekijöitä. Tällaista käsitystä on kuitenkin vaikeaa puolustaa sikäli kuin teot heijastavat henkilön luonnetta ja henkilön luonne heijastelee menneitä elämän tapahtumia. Niinpä jos lieventävät tekijät tunnustetaan, silloin myönnetään, että tahto ei ole vapaa, vaan olosuhteiden ja erilaisten menneiden ja nykyisten muuttujien vaikutettavissa.

Jonkinlainen liukuva malli syyntakeisuuden ja syyntakeettomuuden välillä ei kuitenkaan selitä Strawsonin perus argumentista johtuvia ongelmia: jos joku voi olla lievästi syyntakeeton (mikä tuntuu abstraktiolta ja mielivaltaiselta), johtuu se joistakin edeltävistä syistä, tilannemuuttujista. Vastaavalla tavalla, jos jotakuta pidetään syyntakeisena, johtuu tämäkin tila aikaisemmista syistä, muuttujista, jotka perustuvat ultimaattisesti tuuriin. Haluamme yleensä sanoa, että joku on syyntakeinen, koska hänellä on (moraalista) ymmärrystä, jota vasten hänen tulee punnita tapahtumien välisiä suhteita. Jos joltakulta sitten tällainen ominaisuus puuttuu esimerkiksi aivovaurion johdosta, pidämme häntä sairaana tai psykopaattina ja siten syyntakeettomana. Tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että myös elämäkokemukset voivat konfiguroida sellaisen aivotilan/maailmankatsomuksellisen asenteen, joka vertautuu sairauteen, psykopatiaan ja syyntakeettomuuteen⁶⁹. Jos tällainen tila on mahdollinen, silloin tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että myös tällainen tila hieman lievempänä on

⁶⁹ Kysymys kuuluu: onko sellainen mahdollinen maailma olemassa, missä jonkun aivotilat ovat psykopaattiset pelkästään elämäkokemusten ja biologisen rakenteen vaikutuksesta ilman, että agentilla oli mahdollisuutta tahtoa käyttämällä vaikuttaa asiaan.

mahdollinen. Ja jos tällainen hieman lievempi tila on mahdollinen, tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että kaikenlaiset tilat lievemmästä vakavaan ovat mahdollisia. Tällöin tuntuu johdonmukaiselta ajatella, että erilaiset tilannemuuttujat vaikuttavat agenttiin nimenomaan sellaisilla tavoilla, millaiset aivotilat heillä ovat. Jos jollakulla on sellainen aivotila, että hän on mahdollisimman kaukana psykopaattisesta henkilöstä ja kokee itsensä moraalisesti erityisen vastuulliseksi, ei hän kenties ryhdy pahoihin tekoihin kovin lievien tilannemuuttujien äärellä. Vastaavasti voidaan ajatella, että mitä lähemmäksi psykopaattista henkilöä mennään, sitä lievempiä tilannemuuttujia pahan tekemiseen tarvitaan. Tällöin pahan ja hyvän tekemiset ovat agentin tekemiä implisiittisiä laskutoimituksia, joiden lopputulos johtuu aivotilojen ja olosuhteiden relaatiosta.

Kertomukset muodostuvat siitä, että valitaan aihe, rajataan perspektiivi ja sitten säädellään informaation määrää. Niinpä kertomuksen vastavoimat syntyvät erilaisten pyrkimysten – merkitysten välisten suhteiden – yhteentörmäyksistä. Billy Buddin tarkoitus on (karkeasti ottaen, puhumatta romaanin muista tarkoituksista) rajata tapahtumista kohosteisiksi juuri ne, jotka tekevät Billyn kohdalosta traagisen ja tunteisiin vetoavan. Esittämistapojen järjestys ja relevantin informaation säätely aiheuttaa tunnevaikutuksia, joiden nojalla lukija voi jännittää, odottaa ja toivoa asioita kertomuksen mittaan kohti loppua, katharsista. Take-charge vastuu mielessä haluamme paheksua Claggarttia ja Claggartin kautta kaikkia maailman Claggarteja. Tämä paheksunta on kuitenkin mahdollista vain siinä kapeassa merkityksessä, missä tahallaan jätetään huomioimatta kaikki ne hyvät asiat, joita Claggartin elämästä olisi voitu kuvata. Hän on varmasti ollut suloinen lapsi, hänen maailmaan tutustumistaan olisi voitu kiinnostavalla tavalla kuvata. Mahtoiko hänen "synnynnäinen pahuutensa" näkyä idullaan jo kehossa? Mikäli kysymys olisi todella tällaisesta biologisen rakenteellisesta pahuuden muodosta, missä hänen aivosolunsa eivät toimisi muiden ihmisten aivosolujen tapaan ja noudattaisi normaaleja luonnonlakeja, vaan pyrkisivät jotenkin erityisellä, lähestulkoon metafyyksisellä tavalla aina pahaa kohti, olisi erittäin traagista lukea sitten tällaisen lapsen kasvukipuja maailmassa, jonne hän ei lainkaan sovi. Tällaista taustaa vasten, vuosikymmenien rasittavien kokemusten jälkeen, kohtaaminen Billyn kanssa ei enää tuntuisi yllättävältä, eikä Claggart niin vihattavalta.

Capoten teos ilmaisee asioiden väliset suhteet merkittävästi Melvillen teosta kattavammin. Capoten teos ei kuitenkaan puhu riittävästi tunteista, jotka Perryä ja Dickiä motivoivat. Capoten teos puhuu nuoruuden surkeista tapahtumista ja haaveista, joiden nojalla rahaa ja naisia pitää saada. Lukijan tehtävä on täydentää loput. Ongelma on kuitenkin siinä, että koska lukija ei itse halua tappaa ketään, eivät Perryn ja Dickin "rahantarpeet" tyydytä lukijaa. Ei ketään voida tappaa rahan takia. Sama nähdään käänteisesti Selbyn teoksen kohdalla. Harryn kohdalla meille ei ilmaista tällaisia ulkoisia tarpeita lainkaan. Meille ilmaistaan emotiot niin voimakkaina, että ymmärrämme Harryn motiivit,

mutta emme hyväksy niitä jälleen samankaltaisista syistä. Koska emme itse koe Harryn emootioita, emmekä dekodaa niitä Harryn puolustusmekanismien nojalla juuri Harryn kokemiksi tunteiksi, emme ymmärrä niiden intensiteettiä ja vakuutusvoimaa. Tällöin emme hyväksy Harryn tekoja relevantteina tapoina suhtautua olosuhteisiin. Harry kuitenkin itse kokee tekonsa johdonmukaisiksi ja relevanteiksi – josta toimeenpantu toiminta itse todistaa – jolloin Harryn ja lukijan välille jää ymmärtämättömyyden kuilu, joka johtuu ultimaattisesti tiedon puutteesta. Tapahtumat piirtyvät relevanteiksi ja johdonmukaisiksi vasta sitten, kun syyt ja emootiot yhdessä aiheuttavat laskutoimituksen, jonka nojalla teko motivoituu parhaana mahdollisena. Mikäli lukijaa ei tällä tavalla vakuuteta, teot tulkitaan pahoiksi ja ne perustuvat erehdykseen.

Tässä mielessä Capoten teos ylittää Selbyn ja Melvillen teokset, koska vaikka Capoten teos ei kuvaa mahdollisimman tarkasti Perryn ja Dickin emootioita, hahmottuvat murhat viimekädessä suunnittelemttomina erehdyksinä, jollaisia ne oletettavasti olivatkin. Lukijan ei tarvitsekaan ymmärtää Perryn tosiasiallisesti kokemaa pimeää hetkeä, koska Perrykään ei tapahtumaa ymmärtänyt.

Kertomuksia voidaan kirjoittaa mistä aiheesta hyvänsä. Epistemologisesti puolustan kaikkia aiheita; kaikkia aiheita tarvitaan, kaikki aiheet voivat välittää tärkeitä tietoja maailmasta. Kaikkia aiheita ei voida kuitenkaan kertoa tavalla, joka tekee oikeutta kaikille kertomuksen osapuolille, koska ihmisen emootiot laukeavat toimintaan johtuen olosuhteista ja tiedoista, jotka tilannemuuttujiin vaikuttavat. Tällainen kertomuksen tosiasiallisten tapahtumien emotionaalinen vääristyminen johtaa myös omaksuttujen asioiden ymmärtämisen vääristymiselle, minkä vuoksi kertomukset saattavat olla vahingollisia. Tämän vuoksihan meillä on ikärajoja taiteenkuluttamiselle. Ajatus on, että täysi-ikäiset ymmärtävät asioiden välisten suhteiden välityksellä täydentää puutteellisesti ilmaistuja näkökulmia, ja korjata kertomuksen rajaamisen aiheuttamia vääristymiä. Ikäraja on kuitenkin keinotekoinen ja riittämätön väline ratkaisemaan asiaa, sillä asiaa ei ratkaise viimekädessä aivojen kypsyneisyys, vaan riittävät tiedot tällaisten asioiden välisten suhteiden merkityksistä.

6 Lukemisen refleктоminen

Kuten luvussa 2 todettiin, Lamarquen ja Olsonin mukaan fiktiolla ei itsessään ole mitään sellaisia ominaisuuksia, jotka tekevät siitä korvaamatonta. Edellä esitetyn nojalla ajattelen kuinka Beauvoirin ajatus kirjallisuuden tiedollisesta merkityksestä tapahtuu. Lukija tulee teoksen mittaan kokemaan kuinka asiat tapahtuvat ei välttämättä sellaisessa muodossa, että se voitaisiin ilmaista selkeästi kielellä, vaan kokemuksellisesti elämyksenä. Niinpä kaunokirjalliset teokset omaavat itsessään ominaisuuksia, jotka erottavat ne tiedollisesti filosofisista ajatuskokeista, jotka eivät tuota tällaista elämystä. Huomattavaa on, että joku lukija saattaa hyväksyä ajatuksen ystävyyden luonteesta mutta ei hyväksy ajatusta perhesuhteiden tai suhteellisuusteorian luonteesta, mutta tulee jonkin romaanin välityksellä muuttamaan mielensä. Eri henkilöt omaavat erilaisia ajatuksia ja kokevat eri romaanien äärellä erilaisia kokemuksia. Siksi yksittäinenkin kaunokirjallinen teos on tärkeä, koska kaunokirjallisia teoksia tehdään kaikista mahdollisista aiheista. Filosofisia ajatuskokeita ei voida masinoida tekemään kattavaa selvitystä kaikista mahdollisista aiheista. Mutta niin kuin olen argumentoinut, pelkkä generalisointi ei usein riitä. Uskomuksen muuttuminen kysyy usein emotionaalista kokemusta, syvää sisäistä vakuuttuneisuutta pelkän älyllisen ymmärtämisen lisäksi. Tästä johtuen teosta ei voida orkestroida miten tahansa; haluttu tunnevaikutus saadaan aikaiseksi kuvaamalla tietyt asiat tietyllä tavalla, korostamalla toisia detaljeja ja piilottamalla toisia detaljeja, mikä mahdollistaa myös vahingollisen teoksen syntymisen.

Luvussa 2 argumentoidun hypoteettisen imperatiivin toimintaa kontrafaktuaalien nojalla voidaan soveltaa muun muassa tällaisessa tapauksessa. Siinä missä lukija toteaa Perryn tai Dickin kokeman häpeän tuhoavaksi, voi lukija omaksua tapahtumasta tärkeitä aineksia. Lukija voi vahvistaa taipumusta tunnistaa itsessään tällaisia rakenteita omissa ihmissuhteissaan. Kenties joku lukija voi lukiessaan huomata jonkinlaisen analogian kautta kuinka hän toimii vastaavanlaisella irrationaalisella tavalla läheistensä kanssa, joka panee hänet sitten refleктоimaan asiaa ja siten toimimaan myöhemmin aktuaalisessa tilanteessa paremmalla tavalla.

Tämän tutkielman päätarkoituksen mukaisesti tärkein refleкто, jota lukija kirjallisuuden välityksellä voi tehdä, on Perryn tai Harryn hirmutekojen sovittaminen kokonaisuuteen ja tuntea emotionaalilla tasolla tapahtuman kausaaliset suhteet ja niiden relaatiot lukijan oman elämän ja elinympäristön kausaalisuhteisiin. Toisin sanoen, lukijan tulisi ymmärtää että Perry ja Harry ovat kuin ketkä tahansa meistä ja me olemme kaikki Perryjä, Harryja ja Claggartteja. Mutta kuinka niin me olemme Perryjä tai Harryja, jos he ovat sellaisia kuin ovat sen vuoksi mitä heille on tapahtunut ja millainen biologinen rakenne heillä on, silloinhan me nimenomaan emme ole Perryjä tai Harryja, olemmehan

rakentuneet kokonaan eri tavoilla. Olennaista on, että me kuulumme samaan eläinlajiin ja että heidän aivonsa, kehonsa ja aivojensa laitteet toimivat samalla periaatteella samojen lainalaisuuksien nojalla kuin meidänkin kehomme ja aivolaitteemme. Niinpä he toimivat kaikissa tilanteissaan juuri niin kuin heidän aivolaitteensa olivat hienosäätöjensä nojalla parhaaksi nähneet. Samoin me toimimme missä tahansa elämäntilanteessa niiden abduktioiden ja ruumiillisten reaktioiden nojalla, ei niin kuin tietoisesti etukäteen päätelemme, vaan niin kuin tositilanteessa meidän aivolaitteemme yhdessä tietoisesti ja ei-tietoisesti laskutoimituksen johtaa. Tästä johtuen me teemme niin kuin teemme sen vuoksi millaisia me olemme. Tietämällä, että näin on, voidaan kirjallisuuden avulla tietoisuutta laajentamalla saavuttaa "laajempi turvallisuus" sekä ei-tietoisella tasolla emotionaalisen kokemuksen myötä että tietoisesti esimerkiksi kontrafaktuaalien ja hypoteettisten imperatiivien välityksellä.

Niinpä emme pelkästään itse ohjaudu teoissamme aikaisemmin oppimamme nojalla, vaan ymmärrämme lisäksi muiden käyttäytyvän heidän kokemiensa emotioiden nojalla ilman, että he ovat tietoisia todellisista motiiveistaan. Niinpä kun säälimme ja ymmärrämme Perryä, Harrya ja Claggartia heidän traagisissa erehdyksissään, me voimme tulla ymmärtämään myös työyhteisöissä ja lähipiirisämme ihmisiä, jotka käyttäytyvät irrationaalisesti. Tiedämme, että heidän toimintansa on aina johdonmukaista, aivojen tuottama reflektio johonkin ruumiissa koettuun affektiin. Niinpä meidän ei tarvitse vastata irrationaaliseen käyttäytymiseen sen raportin nojalla, jonka irrationaalinen agentti tietoisesti tuottaa suhteessa tiedostamattomaan affektiin, vaan sen raportin nojalla, jonka maailman lainalaisuuksien tunteminen meille antaa. Ihminen tuntee aina johdonmukaisesti suhteessa omaan näkökulmaansa, vaikkakin sitten suhteessa irrationaaliseen tiedostamattomaan tunteeseen.

Asian voi ilmaista vielä toiseen tapaan. Katsotaan esimerkiksi Michel Houellebecq:kin Halujen taistelukentän päähenkilön ystävälleen suunnattuja sanoja: "*Raphaël, sinä et koskaan tule vastaamaan nuoren tytön eroottista unelmaa. Sinun on tehtävä päätös, sellainen ei ole sinua varten.*" (Houellebecq 2009, 114). Kun tämä kohta ymmärretään tavalla, jolla romaani Beauvoirin mukaan tulee rakentaa, lukija voi ymmärtää yksittäisen tapauksen välityksellä universaalia ajattelua, ja kykenee universaalien avulla ajattelemaan yksittäistapausta – omaansa. Niinpä vaikka Houellebecqin kohta puhuu Raphaëlin epäonnistuneesta rakkauselämästä, lukija voi soveltaa päähenkilön elämänviisautta omaan elämäänsä lähes millä tahansa elämän osa-alueella, missä analogia on mahdollinen. Romaanit pursuilevat tällaisia universaaleja kohtia, jotka toimivat mahdollisina vanhan ja uuden tiedon kytkeäköhtinä, jotka lukijasta riippuen aktivoituvat tai jättävät aktivoitumatta. Houellebecqin päähenkilön sanat eivät tarkoittaisi mitään romaanin alussa ilmaistuina. Vasta myöhemmin teoksen viimeisellä kolmanneksella, kun lukija on nähnyt tarpeeksi Raphaëlin pyrkimyksiä, voi lukija ym-

märtää päähenkilön sanat ja potentiaalisen totuuden sanojen (ja niiden analogian) takana. Lukijan tehtäväksi jää arvottaa päähenkilön sanat: onko päähenkilö tarpeettoman ankara jonkin tietoisien tai ei-tietoisien motiivien vaikutuksen vuoksi, vai onko hänen rehellisyytensä nimenomaan arvokasta, vaikka ei kenties niin mieluista tietoa? Onko päähenkilö oikeassa? Raphaëlin pyrkimykset tekevät hänet onnettomaksi ja selvästikään naiset eivät hänen seurastaan ilahdu. Kenties Raphaëlin ei tarvitse sulkeutua rakkauselämän ulkopuolelle, vaan hänen tulisi vaihtaa strategiaansa ja etsiä naisia kokonaan toisella tavalla, muokata oma lähestymistapansa ja tavoitteensa kokonaan toisenlaiseksi. Jonkun lukijan voi olla vaikeaa olla havaitsematta yhtäläisyyttä Raphaëlin rakkauselämässä ja omassa työelämässään, harrastuksissaan, tunteidenkäsittelyssään ja tällöin Houellebeckin romaanin nimetön päähenkilö ei kerro vain Raphaëlille mitä olisi tehtävä, vaan lukija voi ikään kuin kokea itsekin kehotusta strategian uudelleen pohtimiselle. Jos lukija kykenee säälimään Raphaëliä ja toivomaan, että Raphaël olisi tarpeeksi voimakas luopumaan toimimattomasta strategiasta, vaikka se egoa loukkaakin, kenties lukija kykenee näkemään itselläänkin toimimattomia strategioita, joiden näkeminen ilman sellaisen paljastumista toisessa, ei olisi ajankohtaista.

Tällaiset kohtaukset ovat mitä ilmeisimmin kohtauksia, joista Lamarque ja Olsen voisivat ajatella: "... tietenkin lukijat voivat löytää tietoja [...] tietenkin kirjailijat tarjoavat yleistyksiä ihmisluonnosta". Kysymys ei kuitenkaan ole tiedoista faktisessa merkityksessä; tällaiset tiedot voidaan esittää formaalisti ajatuskokeessa, jolloin kyse on truismien toistelusta: kaikki tietävät kuinka yksinkertaiset laskutoimenpiteet toimivat, kaikki tietävät mitä elämässä kannattaa tai ei kannata tehdä. Mutta kukaan ei tiedä kuinka oma elämä olisi elettävä, kaikki kokevat irrationaalisia tunteita, jotka toimivat ristiriidassa ilmiselvien tietojen kanssa. Niinpä Raphaëlille luetut sanat eivät ole banaaleja, koska hän ei tiedä sitä mikä on itsestään selvää, koska hän kieltäytyy hyväksymästä asiaa, joka ei tunnu hyvältä. Ja juuri tällä tavalla toimii Beauvoirin esittämä ei-tieto, Selbyn puhuma emotionaalinen kokemus ja tämän tutkielman argumentoima kirjallisuuden tiedollinen merkitys. Lukija muuttaa käsityksensä, ei sen nojalla kuinka hän kielellisesti päättelee, vaan sen nojalla, kuinka hän asiansa kokee. Kokemusta, ei-tietoa, ei voida usein tavalliseen tapaan ajateltuna muuttaa, koska ei-tieto voi jo itsessään olla irrationaalista kuten Harryn, Perryn ja Claggartin traumat, kuten Raphaëlin kieltäytyminen pitämästä itseään epäviehättävänä – ja kuten kenen tahansa kieltäytyminen pitämästä itseään jonkinlaisena, vaikkapa ei-vapaana, suurelta osin ei-tietoisena, erehtyneenä.

Aiheesta olisi periaatteessa mahdollista tehdä empiirinen tutkimus missä valittaisiin esimerkiksi jokin epäkorrekti aihe ja annettaisiin sitten koehenkilöiden lukea ja analysoida mahdollisimman kattavasti jotakin romaania. Aiheestani luontevasti nouseva hypoteesi kuuluu, että lukijajoukon mielipiteet eivät muodostu vapaasti miten sattuu, vaan he uskovat romaanin orkestroimat

implikaatiot sellaisenaan, mikäli ne ovat tarpeeksi johdonmukaisesti ja kattavasti ilmaistut. Pienemmän marginaalin henkilöt, jotka eivät taivu romaanin ehdotuksiin, eivät tee sitä joidenkin tärkeiden syiden (tilannemuuttujien, taustatietojen) johdosta, joka vahvistaa alkuperäisen hypoteesin. Samaan tapaan kuin ihmiset muuttavat uskomuksiaan elämänsä mittaan, ihmiset muuttavat niitä romaanien mittaan. Uskomukset muutetaan elämän ja romaanin mittaan samoista syistä. Sellaiset ihmiset, jotka eivät siten tietoisesti raporttinsa mukaan taivu romaanin ehdotuksiin, saattavat hekin taipua implisiittisellä tasolla, jonka ovelat tutkimuskysymykset ilmaisevat epäsuorasti. Kun pidetään mielessä luvussa 2 käsiteltyjä McGinnin ajatuksia, tällainen tutkimus voisi tuottaa empiiristä näyttöä esimerkiksi tietyn materiaalin vahingollisuudesta. Ihmiset voivat usein raportoida tuntemuksiaan korrektiksi uskomillaan tavoilla, vaikka eritavalla ilmaistut tutkimuskysymykset, jotka on suunniteltu harhauttamaan raportin antajaa, ilmaisevat epäsuorasti raportin antajan ei-tietoisesti uskomat uskomukset. Ihmiset eivät myönnä jotakin materiaalia vahingolliseksi, koska he "tietävät paremmin" tai "osaavat itsekin ajatella". Heillä on vapaa tahto, eikä ulkopuolinen materiaali vaikuta heihin määräävällä tavalla. Olen pyrkinyt argumentoimaan, että ulkopuolinen materiaali kasvatuksesta ja geneistä, kaikista elämäntapahtumista silmien vastaanottamaan aistidataan ja romaaneihin, nimenomaan vaikuttavat määräävällä, deterministisellä tavalla, koska niin aivot toimivat.

Aiheesta luontevasti nouseva myöhempi tutkimus voisi tutkia esimerkiksi kattavammin argumenttejäni vastaan esitettäviä vastalauseita. Jos vastalauseita vastaan voidaan tehokkaasti puolustautua, tällöin tässä esitetyt argumentit vahvistuvat, jolloin myös johtopäätöksiä voidaan vahvistaa. Tällaisilla löydöksillä voisi olla paljon sanottavaa edelleen myöhemmässä jatkotutkimuksessa, kirjallisuuden ja filosofian opetuksessa, kirjallisuuden- ja filosofiantutkimuksessa sekä fiktion kirjoittamisessa ja arvottamisessa.

Esittelemääni ajatusta kirjallisuuden kausaalis-emotionaalisesta vaikutuksesta voidaan kritisoida vetoamalla esimerkiksi mielenmuuttumisen edellyttämiin taustatietoihin. Monien mielestä Perry Smith, Harry White, Maximilian Aue ja John Claggart ovat pahoja, eivät pelkästään kausaalisten muuttaja-vaikutusten vuoksi, vaan myös jollakin tavalla omasta syystään. Heillä on vapaa tahto, jota käyttämällä he sitten jollakin selittämättömällä, mutta yksinkertaisella tavalla päätyvät pahoihin tekoihin. Jos tällainen lukija ajattelee maailman ihmisistä tähän tapaan, silloin myös hänen luentansa Selbyn ja Capoten romaaneista kulkenee samaan tapaan. Saman voidaan olettaa pätevän muitakin asioita koskevissa kysymyksissä.

Joku voi kenties ajatella, että uskoakseen fiktion esittämät kausaaliset implikaatiot lukijan tulisi myös itse olla deterministi, kieltää vapaa tahto ja moraalinen vastuu – tai ainakin omata riittävät taustatiedot näistä asioista. Vastalauseena ajattelen, että samaan tapaan myös filosofiset ajatuskoheet vaativat usein riittäviä taustatietoja maailmasta. Niinpä jotakin filosofista ajatuskoetta ei ymmärretä, jos taustatiedot eivät ole riittävät tai jos taustatiedot ovat jyrkästi vastakkaiset filosofisen ajatuskokeen edellyttämien tietojen kanssa, silloin filosofisen ajatuskokeen konklusioidenkin ovat joko vääriä tai ne johtavat, kuten argumentoin fiktion tekijän, potentiaalisesti agentin omien taustatietojen tarkistamiseen.

Mutta kenties juuri tällaisissa tapauksissa kaunokirjallisuudella on suurinta etua filosofiseen ajatuskokeeseen nähden. Kun tarpeeksi latautunut arvoarvostelma esitetään premissien ja konklusioiden muodossa, voi taustavaikuttimina vaikuttavat emotiot vastustaa premissistä johdettavaa konklusiota. Kenties agentti ajattelee, että tärkeitä premisejä puuttuu, tai että niitä ei voida tarpeeksi mielekkäällä tavalla esittää.

Niin kuin luvussa 2 puhuttiin, jonkin asian uskomisen on usein monien implisiittisten uskomusten ja rinnakkaisten tietojen yhteisvaikutusta, jolloin lukija voi tulla ajattelemaan, etteivät Perry tai Harry tarkoittaneet varsinaisesti pahaa, eivät ainakaan alusta lähtien ilman asioiden välisten suhteiden hankalaa kasautumista, koska kathartinen kokemus romaanin parissa niin esittää. Jos lukija ajattelee Perrystä ja Harrysta tällaiseen tapaan, mutta ei vielä ajattele jonkin ajatusta vastustavan ajatuksen vuoksi, että tällä tavalla asiat ovat kenties lukijan omassakin todellisessa maailmassa, jää tämä kokemus romaanien parissa oletettavasti vaikuttamaan lukijan aivotilaan implisiittisellä tavalla koettuna kokemuksena⁷⁰, hypoteettisena näkökulmana, joka odottaa verifioimistaan. Sitten jos asiaan liittyvät taustatiedot myöhemmin kohentuvat, uskomus saattaa muuttua juuri siksi, että luettu teksti aiempina kokemuksena puoltaa uusia havaintoja. Aiempi kokemus ei kuitenkaan puolla uusia havaintoja vain käsitteellisessä muodossa, vaan myös koettuna kokemuksena.

⁷⁰ Kuten Wright sanoi (s. 25), mieli ei välttämättä koskaan unohtaa koettuja kokemuksia. Mikäli asiaa ajatellaan Damasion tapaan, aivojen kaapelit saattavat tärkeällä tavalla lukiessa vahvistua, joka voi johtaa luetun asian myöhempään ymmärtämiseen.

Yhteenveto

Olen pyrkinyt tutkielmani mittaan esittämään, että kirjallisuudella on tärkeä tiedollinen tehtävä, jonka se tekee filosofiaa paremmin. Koska kysymys on henkilökohtaisen kokemuksen välittymisestä kertomuksen mittaan, olen päätenyt argumentoimaan kokemustiedon puolesta epäsuorasti, illustroimalla pahan ongelmaa deterministisen taustateorian valossa, valitsemieni romaanien analyysissa. Tavoitteena on ollut osoittaa, että se, mitä kertomuksessa ilmaistaan, ymmärretään merkitysten välisten suhteiden kautta, joka herättää tunnevaikutuksen. Tunnevaikutus puolestaan dekodeautuu tietoisuuteen potentiaalisen ristiriitaisilla tavoilla. Tällainen käsitys voi syntyä esimerkiksi Perry Smithistä ja Harry Whitesta. Mikäli lukija säälii Harrya, eikä hän tapahtumien välisten suhteiden nojalla koe Harrya varsinaisesti pahana, vaikka hän älyllisesti ottaen pitäisikin hänen tekojaan pahoina, ja mikäli hänen maailmankuvansa ei salli Harrylle syyntakeettomuutta, niin tunnekokemus voi jäädä dekodeautumatta tietoisuuteen selkeällä tavalla, jolloin implisiittinen kokemus syntyy. Usein tällaiset teokset saattavat tuntua jollakin tavalla puutteellisilta tai epätydyttäviltä. Tällöin lukija omaksuu sydämen tietoa, joka on ristiriidassa älyllisen ymmärryksen kanssa. Sydämen tieto, kokemus jostakin asiasta, vaikuttaa puolestaan myöhempään tulkintoihin, joita asioista tehdään. Tavalliseen tapaan ajateltaessa tietoisuuden ohitse omaksutut tiedot vaikuttavat tahtomiseen ja tekemiseen ei-tietoisella tasolla, miksipä niin eivät tekisi myös romaanien välityksellä omaksutut tiedot, joita ei tiedosteta.

Esittämistapojen tavat kytkeytyvät tärkeällä tavalla tapahtumien merkityksiin; siitä kuinka asiat esitetään, riippuu usein lukijan suhtautuminen tapahtumiin. Tarina syntyy vastavoimien ja tapahtumien törmäyksistä ja valittu näkökulma (ja näkökulmassa analysoidut tapahtumiin johtavat detaljit) ratkaisee kuinka henkilöt arvotetaan. On sekä totuudenmukaisempaa ja reilumpaa pahantekijöitä kohtaan että paljon hyödyllisempää surra pahantekijöiden kohtaloa ja oppia heiltä kuin syytellä ja paheksua heitä. Edelleen, mikäli hyvät ovat hyviä ja pahat pahoja olosuhteiden vaikutuksesta, on meidän paljon helpompi oppia esimerkeistä kuinka tulisi toimia ja mitä pitäisi välttää, jos voidaan luotettavasti ajatella, että kaikki me olemme hyvin pitkälti samasta puusta veistettyjä. Tällöin johdonmukaiset kuvaukset suurten hyvän- ja pahantekijöiden tekojen yksityiskohdista näyttävät meille kuinka asiat tapahtuvat.

Kirjallisuuden voi ajatella toimivan (ilmeisten esteettisten tarkoitusten ohella) asioiden välisten suhteiden merkitysten ymmärtämisen harjoitteena. Kirjallisuudessa tapahtumia kuvataan yksityiskohtaisesti ja vieraiden ihmisten subjektiivisesta perspektiivistä käsin. Kuten johdannossa argumentoin – mitä yksityiskohtaisempi kuvaus, sitä helpompi asioiden välisiä yhteyksiä on ymmärtää. Mitä

paremmin eri asioiden toimintaperiaatteet tunnetaan, sitä voimakkaammin asioiden merkitykset voivat vaikuttaa tulevaisuuden moraalivalintatilanteissa. Onko jollakin kertomuksen esitysmuodolla etua toisiin esittämistapoihin nähden? Vastaus tällaiseen lienee yksityiskohtien ja kertomuksen sisällön luonteessa: joidenkin asioiden väliset yhteydet tulevat luultavasti johdonmukaisemmin ja tunteisiin vetoavammin ilmaistuksi yhdellä kuin toisella tavalla esitettynä.

Kaikki käsittävät, ettei joitakin klassikkoteoksia lueta ohimennen, yhdeltä istumalta ja pienellä vaivalla; teokset voidaan ymmärtää osittain väärin tai niitä ei välttämättä ymmärretä lainkaan, millään järkevällä tavalla. Monet filosofiset ajatuskokeet vaativat huolellista ajattelua, asioiden syvällistä ymmärtämistä – niiden koko merkitys ei aukea ilman vaivannäköä. Vaivannäkö tuottaa tuloksia, joista, jos ajattelija on itselleen rehellinen, uskottavin ja johdonmukaisin pidetään. Sama pätee monien kaunokirjallisuuden välisten merkitysten suhteiden ja implikaatioiden ymmärtämiseen. Voi kenties ajatella, etteivät käsittelemäni teokset kerro tarinoita viattomista miehistä, jotka vastoin tahtoaan joutuvat deterministisistä syistä erilaisten rikkomusten pariin. Mutta kun näitä teoksia lukee pohtien vakavasti mitä esimerkiksi Harry Whitelle tai Perry Smithille tapahtui, muodostuu kokemuksesta erilainen kuin päältä päin, ilman asioiden välisten merkitysten suhteiden huolellista ajattelua. Pohtimalla kuinka he asiat kokivat, mitä kertoja sanoi, mistä pienistä tapahtumista kasvoi mitä suurempia tapahtumia, millä tavalla asioiden kulkuun yritettiin puuttua ja minkä vuoksi onnistuttiin tai epäonnistuttiin, tulee lukija samalla verranneeksi tapahtumien suhteiden uskottavuutta. Jos Harrya tai Perryä pidetään yksisilmäisesti pahoina, jos vedotaan vapaaseen tahtoon ilman, että annetaan kattavaa, johdonmukaista selitystä asioiden suhteiden välisistä merkityksistä, ymmärretään teokset väärin, kuten ajatuskokeetkin voidaan ymmärtää väärin. Olennaista on, että vaikka väärinlukeminen useimmiten tapahtuu maailmankuvan tai ei-tietoisten kognitioiden nojalla, voivat kattavat kausaaliset selitykset jäsentää "väärinlukevan" henkilön kognitiivisia karttoja, jolloin käsitys voi aikanaan muuttua annetun johdonmukaisen aineiston ja emotionaalisen kokemuksen nojalla.

Ajattelen, että mitä paremmin ihmiset ymmärtävät ihmiseliön vaikuttimia, sitä mielekkäämmin ihminen kykenee toimimaan. Jos on luotettavaa ajatella, että ihminen toimii suhteessa ympäristöönsä niiden laskennallisten operaatioiden nojalla, jotka hänen elämäkokemuksensa yhdessä biologisen rakenteensa kanssa tuottaa, on ihmisten toimintaa helpompi ymmärtää. Valitsin pahan ongelman tutkimusaihehtani hahmottavaksi tekijäksi. Huomattavaa on, että pahan ongelman sijasta olisi voitu puhua hyvän ongelmasta, rakastamisen ongelmasta – mistä tahansa asiasta, jotka johtuvat jostakin ja joista myöhemmät asiat johtuvat. Ajatus oli, etteivät ihmiset ole pahoja, vaan erehtyneitä tai loukattuja. Että "pahat ihmiset" tekevät subjektiivisesti (kenties sitten ei-tietoisesti) parhaansa, vaikka se pahalta vaikuttaisikin. Tämä tarkoittaa sitä että pahaa tietoisesti ja tieten tahtoen tekevä ihminen

ei pohjimmiltaan tee pahaa. Pahan tekeminen on tällaisessa tapauksessa jonkinlainen tiedostamaton puolustusmekanismi, jolla suojaudutaan ei-tietoista uhkaa vastaan, tai erehdys, joka johtuu tietämättömydestä. Niinpä sekä omat että muiden erehdykset ja loukkaukset ovat helpommin siedettävissä, hyväksyttävissä ja anteeksiannettavissa, kun ne ovat suoraa seuraamusta niistä asiainlaidoista, jotka ovat vallinneet. Ehkä esimerkiksi lapset haluaisivat harvemmin kiusata toisia, jos olisi yleistä tietoa lasten keskuudessa, että kaikki maailman asiat johtuvat jostakin syystä ja että yleisesti ottaen pahan tekeminen johtuu ymmärryksen puutteesta. Tällöin kiusaaminen on sikäli noloa, että kiusaamisella kiusaaja ilmaisee avuttomuutensa pahan olon edessä, ja antautuu sitten erehdyksen kouriin. Kiusaaja ei siis valitse kiusata, vaan hän kompastuu avuttomana erehdykseen, rakkauden tai vastaavan tarpeen kaipuun johdosta. Tältäkin positiolta on hyvä nousta uuteen yritykseen, koska erehdys johtui ymmärtämättömyydestä, joka ei ole kenenkään syytä ja joka voidaan korjata. Jos paha tällä tavalla pienenee erilaisiksi erehdyksiksi, rakastamisen tai ainakin hyväksymisen ja ymmärtämisen mahdollisuudet kasvavat, sillä johdonmukaisten onnettomuuksien vuoksi erehtyväistä ja pahoinvoivaa tulee mieluummin sääliä kuin vihata. Se, että tällaisia asioita voi tulla ymmärtämään fiktion välityksellä, tekee fiktiosta korvaamatonta.

Kaiken sanotun jälkeen, oli ihmisellä jonkinlainen vapaa tahto tai ei, ja jos determinismi tässä tutkielmassa argumentoidussa mielessä otetaan todesta, silloin fiktion merkitys on paljon ymmärrettyä suurempi. Ihminenhan ei tällöin tee sitä mitä ajattelee ja tietoisesti vapaana agenttina suunnittelee, vaan toimii reaktiivisesti aikaisempaan elämänmateriaaliin nähden. Siten agentti tekee sitä mitä tekee riippuen siitä millaisia kokemuksia ja tietoja hänellä on. Niinpä jos jokin romaani on vaikuttanut hänen käsityksiinsä relevantilla tavalla suhteessa olosuhteisiin, silloin agentti toimii reaktiivisesti suhteessa lukemaansa. Harry White opiskeli mitä ilmeisimmin väärää alaa. Ehkä hänestä ei olisi tullut miljonääriä, mutta kenties hän olisi humanistisessa tiedekunnassa tullut löytämään tiedostamatonta käsitteleviä romaaneja, jotka olisivat kokemustiedon nojalla tulleet pelastamaan hänet.

Lähteet:

- Ankersmit, Frank (2005) Narrative explanation. Teoksessa: Herman, D., Manfred, J & Ryan, M-L (toim.) *Routledge encyclopedia of narrative theory*. s. 354. London; New York: Routledge.
- Aristoteles (1982) *Runousoppi*. Helsinki: Otava
- Beauvoir, de Simone (2007) *Onko Sade poltettava?* Helsinki: Wsoy.
- Carroll, Lewis (2002) *The Wheel of Virtue: Art, Literature, and Moral Knowledge*. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 60, No. 1, pp. 3–23.
- Capote, Truman (1966) *In Cold blood*. London: Hamish Hamilton.
- Chatman, Seymour (1980) *Story and Discourse*. Narrative Structure in Fiction and Film. New York: Cornell University Press.
- Cohn, Dorrit (2006) *Fiktio mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Damasio, Antonio (2000) *Tapahtumisen tunne*. Helsinki: Terra cognita.
- Damasio, Antonio (2001) *Descartesin virhe*. Helsinki: Terra cognita.
- Damasio, Antonio (2003) *Spinozaa etsimässä*. Helsinki: Terra cognita.
- Damasio, Antonio (2011) *Itse tulee mieleen*. Helsinki: Terra cognita.
- Dawkins, Richard (2006) *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press.
- Deloux, Joseph (2003) *Synaptinen itse*. Helsinki: Terra cognita.
- Dennett, Daniel (1997) *Miten mieli toimii*. Juva: Wsoy.
- Dennett, Daniel (1999) *Tietoisuuden selitys*. Jyväskylä: Gummerus.
- Dostojevski, Fedor (1992) *Rikos ja rangaistus*. Juva: Wsoy.
- Eagleman, David (2012) *Incognito*. Helsinki: Avain.
- Eagleton, Terry (2010) *On evil*. New Haven: Yale University Press.
- Eagleton, Terry (2011) *Literary Theory*. John Wiley & Sons
- Freud, Sigmund (1993) *Johdatus narsismiin ja muita esseitä*. Helsinki: Love kirjat.
- Genette, Gérard (1997) *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. New York: Cambridge University Press
- Giles, R. James (1998) *Understanding Hubert Selby Jr.* Columbia: University of South Carolina
- Goldie, Peter (2009) *Narrative Thinking, Emotion and Planning*. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 67, No. 1, Special Issue: The Poetics, Aesthetics, and Philosophy of Narrative, pp 97-106.
- Harris, Sam (2010) *Moraalinen maisema*. Helsinki: Terra cognita.
- Harris, Sam (2012) *Free Will*. New York: Free press.
- Heberlein, Ann (2011) *Pieni kirja pahasta*. Keuruu: Atena.
- Herman, David (2011) *Basic elements of narrative*. Wiley-Blackwell

- Hofer, Carl (2010) *Causal Determinism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Holland, Norman (1990) *Holland's Guide to Psychoanalytic Psychology and Literature-and-Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Hosiaisuus, Yrjö (2003) *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: Wsoy
- Houellebecq, Michel (2009) *Halujen taistelulenttä*. Helsinki: Wsoy.
- Hägg, S., Lehtimäki M., & Steinby L (2009) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: SKS
- Kant, Immanuel (2004) Uskonto pelkän järjen valossa (Suom. Markku Lehtinen) Teoksessa Ari Hirvonen Ari & Toomas Kotkas (toim.) *Radikaali paha*. Paha eurooppalaisessa perinteessä Helsinki: Loki-Kirjat.
- Kant, Immanuel (2012) *Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals*. South Australia: University of Adelaide
- Kunnas, Tarmo (2008) *Paha*. Mitä kirjallisuus ja taide paljastavat pahuuden olemuksesta Jyväskylä: Atena.
- Lamarque, Peter & Olsen, Haugom Stein (1996) *Truth, Fiction, and Literature. A Philosophical-Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Lammenranta, Markus. Kirjallisuus ja tieto. Teoksessa: Haapala, A., Haapala, E., Kinnunen, A & Lammenranta, M. (toim.) (1989) *Kirjallisuuden filosofiaa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Laplace, Pierre-Simon (1902) *Philosophical essay on probabilities*. New York: John Wiley & Sons.
- Lara, María (2001) *Rethinking evil: contemporary perspectives*. Berkeley: University of California Press.
- Littell, Jonathan (2008) *Hyväntahtoiset*. Helsinki: Wsoy.
- McGinn, Colin (1997) *Ethics, Evil and Fiction*. Oxford: Clarendon press.
- McHale, Brian (2004) *Postmodernist fiction*. Routledge: Taylor & Francis e-Library
- Melville, Hermann (2001) *Billy Budd*. Infomotions, Inc.
- Mikkonen, Jukka (2011) *Philosophy through Literature*. Tampereen yliopisto. Väitöskirja.
- Mikkonen, Kai (2006) *Can Fiction Become Fact? The Fiction-to-Fact Transition in Recent Theories of Fiction*. Style, Vol. 40, No. 4, pp. 291–313.
- Miller, G. Arthur (2004) *The Social Psychology of Good and Evil*. New York: The Guilford press.
- Morton, Adam (2004) *On evil*. New York: Routledge.
- Mälkönen K., Sammallahti P., Saraneva K., Sitolahti T. (toim) (2006) *Psykoanalyysin isät ja äidit*. Helsinki: Therapie-Säätiö.
- Palmer, Alan (2004) *Fictional minds*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Polledri, Patricia (2012) *Envy Is Not Innate: A New Model of Thinking*. London: Karnac Books ltd.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1999) *Kertomuksen poetiikka*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

- Ryan, Marie-Laure (2010) *Narratology and Cognitive Science: A Problematic Relation*. *Style*, Vol. 44, No. 4, pp 469 - 495.
- Ryan, Marie-Laure (2005) Story as cognitive construct. Teoksessa: Herman, D., Manfred, J & Ryan, M-L (toim.) *Routledge encyclopedia of narrative theory*. s. 347. London; New York: Routledge.
- Rydenfelt, Henrik & Kovalainen A. Heikki (toim.) (2010) *Mitä on filosofia?* Helsinki: Gaudeamus.
- Schopenhauer, Arthur (1999) *On the freedom of the will*. Cambridge: University press.
- Schopenhauer, Arthur (2014) *The Essays of Arthur Schopenhauer; On Human Nature*. *South Australia*: University of Adelaide
- Searle, John (2007) *Freedom and Neurobiology*. New York: Columbia University Press.
- Selby Jr. Hubert (1977) *The Demon*. London: A Marion Boyars.
- Selby Jr. Hubert (2011) *The Demon*. Open Road Media: Kindle Edition.
- Spinoza, de Benedictus (1994) *Etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Strawson, Galen (2008) *Real materialism*. Oxford: Clarendon press.
- Voss, F. Ralph (2011) *Truman Capote and the legacy of In Cold Blood*. Alabama: The University of Alabama Press.
- Waller, Bruce (2011) *Against moral responsibility*. Cambridge: Mit Press.
- Weaver, Russell (2013) *Moral World of 'Billy Budd'*. *Studies on Themes and Motifs in Literature*, Volume 120. New York: Peter Lang Publishing, Inc.
- Wright, Elizabeth (1998) *Psychoanalytic Criticism*. New York: Routledge.
- Yannella, Donald (2002) *New essays on Billy Budd*. New York: Cambridge University Press.
- Young, M. Robert (2001) *Oedipus Complex*. Cambridge: Icon books.